

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»

Ταυτοτικός αυτο- και ετεροπροσδιορισμός Ποντίων μιάμισης γενιάς.
Το παράδειγμα των ανθρώπων, που μετανάστευσαν σε παιδική ηλικία στην
πόλη της Αλεξανδρούπολης από την πρώην ΕΣΣΔ, μετά την κατάρρευσή της.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελίνα Τσαχρίδου

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Νίκη Μαρωνίτη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπουσα)

Κατερίνα Ροζάκου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Σαλώμη Μπουκάλα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ελίνα Τσαχιρίδου, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δε δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

*Στη μητέρα μου,
που έκανε πάντα τα αδύνατα δυνατά.*

Συντομογραφίες

ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΚΑΛ	Κριτική Ανάλυση Λόγου
ΝΚΒΔ	Λαϊκό Επιτροπάτο Εσωτερικών

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσά μου, Νίκη Μαρωνίτη, για την υποστήριξη της στη συγγραφή της παρούσας εργασίας, τις καίριες επισημάνσεις της και τον συστηματικό και μεθοδικό τρόπο εργασίας της. Η συχνή επικοινωνία και η καθοδήγησή της υπήρξαν πραγματικά καταλυτικές κατά τη διαδικασία της έρευνας.

Οφείλω, επίσης, να ευχαριστήσω θερμά το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, το οποίο μου έδωσε την ευκαιρία να διευρύνω τις γνώσεις και τα ενδιαφέροντά μου και όλους τους καθηγητές και καθηγήτριες, που μέσα από τα μαθήματά τους, παρείχαν ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο για τη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας.

Είμαι για πάντα ευγνώμων στους Βασίλη Δαλκαβούκη και Γιώργο Μαυρομμάτη, γιατί οι συζητήσεις μαζί τους υπήρξαν διορατικές και με βοήθησαν πολύ στην εξέλιξη της σκέψης.

Ευχαριστώ πολύ την οικογένειά μου και ιδιαίτερα τη μητέρα μου, Όλγα, που όλα αυτά τα χρόνια στάθηκε δίπλα μου και στήριξε τις προσπάθειές μου. Γνωρίζω ότι δεν ήταν καθόλου εύκολο.

Τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου θα ήθελα να εκφράσω, επίσης, προς τις φίλες και τους φίλους μου, που μου δίνουν κουράγιο και με κάνουν να χαμογελώ ακόμη και στους πιο σκοτεινούς καιρούς.

Τέλος, ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλω στους ανθρώπους, που με εμπιστεύτηκαν και συμφώνησαν να αφιερώσουν τον χρόνο τους, για να συνομιλήσουμε πάνω στο θέμα της εργασίας. Χωρίς τη σημαντική συμβολή τους η παρούσα εργασία δε θα είχε ολοκληρωθεί. Θα τους είμαι για πάντα υπόχρεη, που δέχτηκαν να μοιραστούν μαζί μου ιδιαίτερες στιγμές από τη ζωή και την καθημερινότητά τους.

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	7
Εισαγωγή	9
Οι διαφορετικές πορείες προς την ΕΣΣΔ.....	9
Η διαμόρφωση της ταυτότητας των Ποντίων κατά τον 20 ^ο στην ΕΣΣΔ.....	11
Μεθοδολογία.....	21
Βασικές συνιστώσες της έρευνας - σκοπός, ερωτήματα και μέθοδοι.....	21
Το προφίλ των συμμετεχόντων, το πεδίο και οι προκλήσεις της έρευνας.....	26
Εθνογραφώντας το πεδίο-η μιάμιση γενιά και οι συνθήκες που τη συγκρότησαν.....	28
Η μετανάστευση από την ΕΣΣΔ στην Ελλάδα και οι «όροι» της	28
Μιάμιση γενιά Ποντίων: το προφίλ της σύμφωνα με προγενέστερες έρευνες.....	31
Βία, συγκρούσεις και ένταση μεταξύ Ποντίων και ντόπιου πληθυσμού.....	34
Η αορατότητα της μιάμισης γενιάς	39
Το εθνοτικό στίγμα	41
Μνήμη, λήθη & αποσιώπηση ως παράμετροι μιας τραυματισμένης ταυτότητας.....	43
Αφομοίωση: μια σύνθετη και πολλαπλή διαδικασία.....	48
Αυτοπροσδιορισμός, ετεροπροσδιορισμός και στρατηγικές ένταξης των Ποντίων μιάμισης γενιάς.....	53
Αντί επιλόγου ... μια ταυτότητα σε κίνηση.....	62
Βιβλιογραφία	64
Ελληνόγλωσση.....	64
Ξενόγλωσση.....	69
Παράρτημα	73
Βιογραφικά στοιχεία συνεντευξιαζόμενων.....	73
Οδηγός Συνέντευξης.....	76

Περίληψη

Η μετανάστευση των Ποντίων από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ στην Ελλάδα οδήγησε σε ταυτοτικές ζυμώσεις και αλλαγές. Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά της πρώτης γενιάς μεταναστών, που έφτασαν στην Ελλάδα ως ενήλικα άτομα, πιθανόν να διαφέρουν από τα χαρακτηριστικά της «μιάμισης γενιάς» μεταναστών, που ήρθαν ως παιδιά. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει πώς η ηλικία μετανάστευσης σε συνδυασμό με το ιδιάζον μεταναστευτικό πλαίσιο, επέδρασαν στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Ποντίων μιάμισης γενιάς. Για να απαντήσει στο παραπάνω ερώτημα, η παρούσα εργασία συνδυάζει την «ανθρωπολογία οίκου» με την Ιστορία. Για την ανάλυση των συνεντεύξεων επιστρατεύεται η Κριτική Ανάλυση Λόγου, που θεωρεί «τον λόγο» ως μια κοινωνική πρακτική, η οποία κατασκευάζει και επηρεάζει την πραγματικότητα και σχετίζεται άμεσα με τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται.

Λέξεις-Κλειδιά: Πόντιοι, ΕΣΣΔ, μετανάστευση, μιάμιση γενιά, ταυτότητα

Abstract

The migration of the Pontic Greeks from the countries of the former USSR to Greece led to identity struggles and changes. However, the characteristics of the first generation of migrants, who arrived in Greece as adults, are likely to differ from the characteristics of the "one-and-a-half generation" of migrants, who arrived as children. The aim of this paper is to examine how the age of migration combined with the specific migration context influenced the identity formation of the Pontic Greeks of one-and-a-half generation. In order to answer the above question, this paper combines "anthropology at home" with History. Critical Discourse Analysis is employed to analyse the interviews, which considers 'discourse' as a social practice that constructs and influences reality and is directly related to the power relations that are formed.

Keywords: Pontic Greeks, USSR, migration, one-and-a-half generation, identity

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται ζητήματα ταυτότητας της μιάμισης γενιάς Ποντίων, που ήρθαν στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Αντίθετα με τους γονείς τους, οι οποίοι έφτασαν ως ενήλικα άτομα, η μιάμιση γενιά μετανάστευσε σε ηλικίες 5 έως 11 χρονών. Η ηλικία μετανάστευσης, σε συνδυασμό με τη συγκεκριμένη πολιτική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος, διαμόρφωσαν ιδιάζουσες συνθήκες για τις ταυτοτικές ζυμώσεις που ακολούθησαν, τις οποίες θα επιχειρήσω να μελετήσω στο δεύτερο μέρος της εργασίας. Αρχικά όμως, θα προβώ σε μια μικρή ιστορική αναδρομή για το πώς βρέθηκαν οι πληθυσμοί αυτοί στην ΕΣΣΔ και για τις ταυτοτικές εξελίξεις κατά τον 20^ο αιώνα στη Σοβιετική Ένωση.

Οι διαφορετικές πορείες προς την ΕΣΣΔ

Αν και η ύπαρξη ελληνικών πληθυσμών στη Σοβιετική Ένωση συνδέεται συχνά με τους αρχαίους Έλληνες άποικους, τους Μύριους του Ξενοφώντα και το Βασίλειο των Μιθριδατών, ορίζοντας την έννοια του έθνους με όρους καταγωγής και πεπρωμένου, η μετακίνηση ελληνικών πληθυσμών στα ρωσικά παράλια του Εύξεινου Πόντου και την περιοχή του Καυκάσου σχετίζεται κατά βάση με την αυτοκρατορική πολιτική της Τσαρικής Ρωσίας, ειδικά κατά την εποχή της Μεγάλης Αικατερίνης (βασιλεία 1762-1796 μ.Χ.), τους ρωσοτουρκικούς πολέμους του 19ου αιώνα (Γκίκας, 2007, σσ. 17-18' Πογκόσοβα, 2002, σσ. 111-112) και τον νεοτουρκικό εθνικισμό στις αρχές του 20^{ου}.

Η πορεία τους προς τις περιοχές της μετέπειτα ΕΣΣΔ πραγματοποιείται σε τρία κύματα. Κατά την πρώτη περίοδο (15^{ος} – 18^{ος} αι.), Έλληνες¹ από τον βαλκανικό και νησιωτικό χώρο μετακινούνται στη νότια Ρωσία (μετέπειτα Δημοκρατία της Ουκρανίας). Οι οικονομικοί και κοινωνικοί λόγοι των εκπατρισμών επηρεάζονται από την ευνοϊκή ρωσική πολιτική για εγκατάσταση νέων πληθυσμών σε συνοριακές περιοχές της Ρωσικής Αυτοκρατορίας (Χασιώτης, 1997, σσ. 480-481).

Η δεύτερη περίοδος (18^{ος} αι.), η οποία επίσης πραγματοποιείται λόγω της ευνοϊκής πολιτικής της Ρωσίας, γίνεται από τους Έλληνες που κατοικούν στην τότε οθωμανική περιοχή της Κριμαίας. Οι πληθυσμοί αυτοί αποφασίζουν, λόγω των

¹ Για τον χαρακτηρισμό των πληθυσμών αυτών χρησιμοποιώ το εθνώνυμο Έλληνες, διατηρώντας τους όρους που χρησιμοποιούν οι ίδιοι οι συγγραφείς που παραθέτω. Ωστόσο, δεν αποδέχομαι αργιόγίτο εθνώνυμο και εξηγώ σε μεταγενέστερο σημείο της εργασίας τους λόγους.

προνομίων και των πιέσεων, να εγκατασταθούν στην περιοχή της Αζοφικής θάλασσας στη νοτιοδυτική Ρωσία, ιδρύοντας την πόλη της Μαριούπολης και τα χωριά στη γύρω περιοχή (Καρδάσης, 1998, σσ. 43-45).

Η τρίτη περίοδος περιλαμβάνει τις μεταναστευτικές ροές των Ελλήνων του Πόντου λόγω των αναταραχών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μετά την Επανάσταση του '21 και τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829, 95.000 Έλληνες μετακινούνται από τον Πόντο στη Ρωσική Αυτοκρατορία, οι επωφελείς ρυθμίσεις της οποίας έχουν ως βασικό σκοπό την εγκατάσταση χριστιανικών πληθυσμών στα νεοαποκτηθέντα εδάφη (Λαυρεντίδης, 1986, σ. 11' Βεργέτη, 2000, σσ. 90-91). Έτσι, ιδρύονται στις περιοχές της Γεωργίας, Αρμενίας, Αμπχαζίας ελληνικά χωριά και οικισμοί. Επίσης, με τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου, την περίοδο 1856-1866, καταφθάνουν άλλα 60.000 άτομα και το 1877-1884 ακολουθούν άλλα 105.000, για τη στέγαση των οποίων δημιουργούνται πλήθος νέων οικισμών (Χασιώτης, 1993, σ. 58). Τέλος, φαίνεται ότι στον Α' Παγκόσμιο έχουμε μια κλιμάκωση μετακινήσεων από τον Πόντο, εξαιτίας του νεοτουρκικού εθνικισμού, η οποία ολοκληρώνεται με τη Μικρασιατική Καταστροφή (Βαλαβάνης, 1986, σ. 24). Γίνεται φανερό ότι μετά τις μετακινήσεις του 19^{ου} αι., ο ελληνικός πληθυσμός στην Υπερκαυκασία αυξάνεται σημαντικά σε αριθμό και αλλάζει κοινωνικά. Μειώνεται αισθητά το ποσοστό των Ελλήνων που έλκει την καταγωγή του από τους νησιώτες και ηπειρώτες και πολλαπλασιάζεται το τμήμα των «ανατολιτών Ελλήνων» που κατάγονται από τη Μ. Ασία και κυρίως τον Πόντο (Μασάλη, 2007, σ. 22).

Η μακρά περίοδος μετακινήσεων δημιουργεί ετερόκλητες ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και πορείες κόντρα σε μια ομογενοποιητική εικόνα γενικεύσεων για τους «Έλληνες της ΕΣΣΔ». Οι μεταναστεύσεις χριστιανών στον Καύκασο διαφοροποιούνται ως προς τα αίτια (οικονομική μετανάστευση, διώξεις, ανταλλαγές πληθυσμών), το είδος (ατομική, συλλογική), τα ποιοτικά χαρακτηριστικά (γλώσσα και εκπαίδευση), τους τόπους εγκατάστασης (αγροτικά ή αστικά κέντρα) (Σιδέρη, 2013, σ. 441). Είναι καίριο να υπογραμμιστεί ότι οι διαφορετικές χρονικές περίοδοι και περιοχές εγκατάστασης, τα γλωσσικά ιδιώματα, τα γεωγραφικά και ταξικά κριτήρια δεν μας επιτρέπουν να κάνουμε λόγο για μία και μοναδική ομάδα με κοινή πορεία, με συγκεκριμένη και διαμορφωμένη ενιαία ταυτότητα αλλά για πολλές μικρές ομάδες με ανόμοια χαρακτηριστικά και συνθήκες ζωής, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την

κατάρρευση της ΕΣΣΔ.

Ακόμα, οφείλω να επισημάνω ότι η πλειονότητα των ιστορικών, όταν αναφέρεται σε όσους/ες μετανάστευσαν από τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Καύκασο και τον Εύξεινο Πόντο, χρησιμοποιεί τον όρο «Έλληνες». Η a priori επιλογή του χαρακτηρισμού «Έλληνες» καταδεικνύει ένα συγκεκριμένο α-ιστορικό τρόπο αντίληψης της εθνικής ταυτότητας, χωρίς καμία αναφορά στη μετάβαση από προεθνικά σε εθνικά σχήματα θεώρησης. Μόνο ο Νοταράς (2010) χρησιμοποιεί τον χαρακτηρισμό «ρωμαίικη κοινότητα» κατά την επιτόπια έρευνά του, αντιλαμβανόμενος τις προεθνικές αναγνώσεις της ταυτότητας. Είναι καίριο να μη λησμονούμε ότι οι πληθυσμοί αυτοί κατοικούσαν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία διαχώριζε τους υπηκόους σε μιλλέτ ανάλογα με το θρήσκευμά τους. Κάθε μιλλέτ αποτελούσε κεντρική κοινοτική οργάνωση και είχε δικούς της θεσμούς και λειτουργίες (Γκαρά & Τζεδόπουλος, 2015, σσ. 109-110). Στο σύστημα των μιλλέτ ο πατριάρχης εθεωρείτο από τις οθωμανικές κρατικές αρχές ως αρχηγός (milletbasi) όλων των ορθόδοξων χριστιανών (millet-I Rum). Το σύστημα αυτό του μοναδικού «έθνους» (millet) διατηρήθηκε ως την εποχή των εθνικισμών, το δεύτερο μισό του 19ου αι. (Tirau, 2015, σ. 12). Υπό αυτές τις συνθήκες, η έννοια του Ρωμιού/Ρωμαίου (εκ του rum) χρησιμοποιούνταν, για να δηλώσει την πολιτικο-θρησκευτική και όχι μια εθνική ταυτότητα (Vermeulen, 1984, σ. 228). Επομένως, η μετατόπιση από τον αυτοπροσδιορισμό με βάση το θρήσκευμα στον αυτοπροσδιορισμό με βάση το έθνος υπήρξε μια σταδιακή διαδικασία που επηρεάστηκε από τις ταυτοτικές ζυμώσεις και τη νεωτερική εθνικιστική ιδεολογία. Γι' αυτόν τον λόγο, είναι σημαντικό να στεκόμαστε κριτικά απέναντι στην αβίαστη χρήση και απόδοση εθνικών και εθνοτικών όρων για τους πληθυσμούς που κατοικούσαν στα εδάφη της πρώην ΕΣΣΔ, χωρίς να εξετάζουμε τις συνθήκες εντός των οποίων διαμορφώθηκαν, ειδικά κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

Η διαμόρφωση της ταυτότητας των Ποντίων κατά τον 20^ό στην ΕΣΣΔ

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, το παλαιό τσαρικό καθεστώς κατέρρευσε και τη θέση του πήρε το νέο κόμμα-κράτος, πυρήνα του οποίου αποτελούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα (Bushkovitch, 2016, σσ. 311-317, 335). Η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) υπήρξε μια νέα μορφή ενωσιακού κράτους όπου το εθνικό και το ταξικό ήταν συνδεδεμένα. Η κάθε εθνότητα

είχε την ελευθερία να μεταχειρίζεται τη γλώσσα της, σε γραπτή και προφορική μορφή, σε επίσημους φορείς, όπως δικαστήρια ή εκπαιδευτικά ιδρύματα (Γκίκας, 2007, σσ. 109-111). Η σοβιετικοποίηση του Καυκάσου ενίσχυσε και συστηματοποίησε την ανάπτυξη των εθνών, ενώ παράλληλα γινόταν προσπάθεια διαμόρφωσης μιας υπερεθνικής σοβιετικής ταυτότητας, του «Σοβιετικού Ανθρώπου» (Σιδέρη, 2013, σσ. 444, 446).

Στο πλαίσιο αυτής της εθνικής, πολιτικής και μορφωτικής ελευθερίας που παραχωρήθηκε, ιδρύθηκαν σχολεία, βιβλιοθήκες, τυπογραφεία που εξέδιδαν βιβλία στην ελληνική, σε ελληνική γλώσσα και ποντιακή διάλεκτο, έργα κλασικής και νεότερης ελληνικής φιλολογίας, δημιουργήθηκε ελληνική Παιδαγωγική Σχολή, ελληνικά θέατρα, ελληνικό δραματικό τμήμα στο κρατικό θέατρο της Αμπχαζίας κ.ά. (Βεργέτη 2003' Γκίκας, 2007, σ. 117.). Στο Κουμπάν της Νότιας Ρωσίας λειτούργησε το μεγαλύτερο ελληνικό τυπογραφείο της Σοβιετικής Ένωσης, «ο Κομμουνιστής» (Κομμουνιστής), και τυπωνόταν η ομώνυμη εφημερίδα (Αγτζίδης, 2008, σσ. 82-83).

Γίνεται φανερό ότι η ΕΣΣΔ αντιμετώπιζε τους εν λόγω πληθυσμούς με εθνικούς όρους και με βάση τον ετεροπροσδιορισμό αυτόν τους κατηγοριοποιούσε και τους απέδιδε προνόμια κατά την πρώτη λενινιστική περίοδο. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια της ζωής του Λένιν ξεκίνησαν να πυκνώνουν οι εσωτερικές συγκρούσεις για τον προσανατολισμό που είχε πάρει το κόμμα, το οποίο γινόταν περισσότερο γραφειοκρατικό. Ο ανταγωνισμός για τη διαδοχή του Λένιν στην εξουσία είχε αρχίσει. Νικητής αναδείχθηκε ο Στάλιν, που κατάφερε να συντρίψει την αντιπολίτευση και τους υπόλοιπους διεκδικητές, ελέγχοντας πλήρως την ηγεσία του κόμματος και εγκαινιάζοντας μια νέα εποχή (Bushkovitch, 2016, σσ. 338-341). Παράλληλα, τη δεκαετία '30 η σοβιετική πολιτική έναντι των εθνοτήτων άρχισε να μεταβάλλεται και να γίνεται λιγότερο «ανεκτική». Όπως αναφέρεται από τον Κεσσίδη (1996, σ. 13), οι μπολσεβίκοι θεωρούσαν ότι, μαζί με την εξάλειψη των ταξικών ανταγωνισμών, θα εξαλειφθούν και οι ανταγωνιστικές σχέσεις ανάμεσα στα έθνη, δίνοντας τη θέση τους σε σχέσεις φιλίας και συνεργασίας. Αντίθετα, ο Γκίκας θεωρεί ότι η ανάγκη για αλλαγή προέκυψε εξαιτίας του επιπόλαιου σχηματισμού εθνικών σοβιέτ του παρελθόντος, του γλωσσικού κατακερματισμού που δυσκόλευε την επικοινωνία και των πολλαπλών υποδομών εκπαίδευσης, που απαιτούσαν τις εκτεταμένες δαπάνες οικονομικών πόρων (Γκίκας, 2007, σσ. 189-192). Έτσι, στην απογραφή του 1939 τα

έθνη της ΕΣΣΔ εμφανίστηκαν ως 62 αντί 126 που είχαν μετρηθεί στην απογραφή του 1926 (Πογκόσοβα, 2002, σ. 9). Αυτή η αριθμητική συρρίκνωση δημιούργησε προβλήματα και πιέσεις στις μικρές εθνότητες της ΕΣΣΔ, που πέρασαν στην αφάνεια, άρα έπαψαν να απολαμβάνουν προνόμια, που τους είχαν αποδοθεί επί Λένιν.

Την ίδια περίπου χρονική περίοδο δολοφονήθηκε ο Σεργκέι Κίροφ, κομματικός ηγέτης του Λένινγκραντ, και στη συνεδρίαση του 1937 για το νέο σύνταγμα ως άμεση προτεραιότητα τέθηκε η αποκάλυψη των προδοτών του καθεστώτος. Η στροφή αυτή οδήγησε σε ένα επώδυνο και χρονοβόρο κυνήγι μαγισσών στο οποίο έχασαν τη ζωή τους 750.000 άτομα, μέλη της στρατιωτικής και πολιτικής ελίτ. Επιπλέον, την περίοδο 1937-1939 το Λαϊκό Επιτροπάτο Εσωτερικών (NKVD) αποφάσισε να εκτοπίσει το σύνολο των λεγόμενων «δυτικών εθνικών μειονοτήτων» (Bushkovitch, 2016, σσ. 374-377). Οι εκτοπίσεις ήταν περισσότερο έντονες στις «διασπορικές εθνότητες», που, λόγω μη σοβιετικών διαβατηρίων και εξαιτίας της εθνοτικής συγγένειας με καπιταλιστικό έθνος-κράτος -στην περίπτωση μας την Ελλάδα- χαρακτηρίστηκαν ως «κοσμοπολίτες απάτριδες». Ήταν φορείς ενός απεδαφοποιημένου κοσμοπολιτισμού, ο οποίος ήταν εχθρικός, άρα και επικίνδυνος προς το σοβιετικό καθεστώς (Σιδέρη, 2013, σ. 447).

Αναφορικά με τις μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών κατά τη σταλινική περίοδο, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι τα δύο κυρίαρχα αφηγήματα που μπορούμε να διακρίνουμε είναι το εθνικό/εθνικιστικό και το διεθνιστικό, τα οποία διαφοροποιούνται σημαντικά και ερμηνεύουν από την ιδεολογική τους σκοπιά την περίοδο 1936-1953. Την κυρίαρχη θέση στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία κατέχει το εθνικό αφήγημα, το οποίο επικεντρώνεται σε μια προσπάθεια απόδειξης της ελληνικότητας του πληθυσμού, ανάδειξης των παρατεταμένων κακουχιών και της ανθεκτικότητας που επέδειξε στο πλαίσιο ενός ξένου και εχθρικού υπερεθνικού μορφώματος. Ο πληθυσμός παρουσιάζεται ως μια οντότητα αναλλοίωτη και ομοιογενής στον χώρο και στον χρόνο που αντιστέκεται και υπομένει, μέχρι τη στιγμή «του επαναπατρισμού» στην Ελλάδα. Στον αντίποδα, το διεθνιστικό αφήγημα εστιάζει στη δικαιολόγηση των αποφάσεων της κεντρικής σοβιετικής εξουσίας αναφορικά με τις μετακινήσεις πληθυσμών. Η σοβιετική ηγεσία παρουσιάζεται ως προνοητική, παίρνει αποφάσεις που φαινομενικά είναι σκληρές αλλά απαραίτητες για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους και για την ασφάλεια από εξωτερικούς εχθρούς. Δηλωτικό της

οπτικής που υιοθετούν είναι και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται. Το εθνικό/εθνικιστικό αφήγημα μεταχειρίζεται τις λέξεις «διώξεις και εκτοπισμοί» ενώ το διεθνιστικό κάνει λόγο για «μετακινήσεις και μετεγκαταστάσεις». Αμφότερα όμως τα αφηγήματα βρίσκονται δέσμια της «προκατάληψης επιβεβαίωσης». Κατά τον S. Plous (1993, p. 233) προκατάληψη επιβεβαίωσης ονομάζεται η τάση των ανθρώπων να αναζητούν, να ερμηνεύουν και να ανακαλούν πληροφορίες με τρόπο που να επιβεβαιώνει τις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις ή υποθέσεις τους. Έτσι, όσοι/ες υιοθετούν ένα συγκεκριμένο αφήγημα, τείνουν να ερμηνεύουν αμφιλεγόμενα ευρήματα με τρόπο, που να στηρίζει τις θέσεις τους. Χαρακτηριστικές είναι οι αναλύσεις του Αγτζίδη (τονίζει τους εθνικούς λόγους) και του Γκίκα (τονίζει τους ταξικούς) για τις μετακινήσεις /εκτοπίσεις επί Στάλιν. Ανεξάρτητα όμως από τους λόγους μετακινήσεων, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι ίδιες οι μετακινήσεις, που πραγματοποιήθηκαν και περιγράφονται συνοπτικά παρακάτω, δημιούργησαν τις συνθήκες συνάντησης ετερόκλητων ομάδων, που από το σοβιετικό καθεστώς ορίζονταν ως «Γκρέκου», και την κατασκευή μιας πιο ενιαίας ταυτότητας, ειδικά σε όσους μετακινήθηκαν².

Τη διετία 1937-1939 πραγματοποιήθηκαν τέσσερα διαδοχικά κύματα εκτοπίσεων Ελλήνων της Νότιας Ρωσίας³ στις 30 Οκτωβρίου **1937**, στις 8 Φεβρουαρίου **1938**, στις 29 Ιουλίου **1938** και στις 26 Φεβρουαρίου **1939**). Την ίδια εποχή τα ελληνικά σχολεία μετατράπηκαν σε ρωσικά, ουκρανικά, ανάλογα με την εκάστοτε Δημοκρατία και έκλεισαν θέατρα και τυπογραφεία (Αγτζίδης, 2008, σ. 101). Στην περιοχή της Υπερκαυκασίας, οι εκτοπίσεις ήταν λιγότερες, καθώς μετακινήθηκαν κυρίως δάσκαλοι και ιερείς (Βεργέτη, 2003, σ. 62).

Τον Ιούνιο του 1941, ο Χίτλερ ξεκίνησε την εισβολή στη Σοβιετική Ένωση, θέτοντας σε εφαρμογή την επιχείρηση Μπαρμπαρόσα. Όσο διαρκούσε ο πόλεμος, πραγματοποιούνταν συνεχείς μετακινήσεις ανθρώπων, οι οποίοι κυρίως προέρχονταν από τις μικρές εθνότητες, από τα ευρωπαϊκά εδάφη της Σοβιετικής Ένωσης προς την ενδοχώρα της. Μέρος αυτών των εθνοτήτων που μετακινήθηκαν αποτελούσαν και άνθρωποι ελληνικής καταγωγής (Bushkovitch, 2016, σ. 398). Σύμφωνα με τον

²Πληθυσμοί που χαρακτηρίζονταν ως «Γκρέκου» αλλά ήταν από τη Τσάλκα της Γεωργίας και την Αρμενία δεν μετακινήθηκαν επί Στάλιν. Μάλιστα αυτό το γεγονός λειτούργησε ως μέσο αμφισβήτησης της ελληνικότητας από τους ανθρώπους που μετακινήθηκαν προς αυτούς που παρέμειναν.

Αγτζίδη, οι διώξεις κατά των Ελλήνων συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, καθώς μεταφέρονταν στις στέπες της Κεντρικής Ασίας και της Σιβηρίας. Οι διώξεις ήταν έντονες κυρίως στη Ρωσία, την Ουκρανία και την Κριμαία (Αγτζίδης, 2008, σσ. 112-113). Οι «ειδικοί εκτοπισμένοι», όπως ονομάστηκαν από το σοβιετικό καθεστώς, μετακινήθηκαν από το **1941** σε ερημικές περιοχές των Δημοκρατιών της Μέσης Ασίας (Πογκόσοβα, 2002, σσ. 137-144). Το **1942** εκτοπίστηκαν Έλληνες από το Κουμπάν, την Κριμαία και το Ροστόβ του Ντον στο Ουζμπεκιστάν και Καζακστάν με την κατηγορία της συνεργασίας με τους Γερμανούς. Ο λόγος και σε αυτήν την περίπτωση, όπως αναδεικνύεται από διάφορους μελετητές/τριες, ήταν η δημιουργία ασφαλών συνόρων με έμπιστο πληθυσμό. Ωστόσο, υπήρχαν και πιο πρακτικοί λόγοι, όπως η χρησιμοποίησή τους για τις ανάγκες της οικονομίας και της βιομηχανικής ανάπτυξης (Αγτζίδης, 1997, σσ. 509-511' Βεργέτη, 1994, σσ. 155-156).

Οι αναγκαστικές μετακινήσεις του **1944** αφορούσαν και πάλι πολίτες ξένων εθνικοτήτων, οι οποίοι διαβιούσαν στις ευρωπαϊκές συνοριακές περιοχές. Άλλες είχαν προληπτικό χαρακτήρα και άλλες αποτέλεσαν συνέπεια της συνεργασίας ορισμένων τμημάτων του πληθυσμού με τους Γερμανούς (Γκίκας, 2007, σσ. 274-276). Ας σημειωθεί ότι μεγάλη πλειονότητα των Ελλήνων, που ασχολούνταν με ελεύθερα επαγγέλματα, βρισκόταν γεωγραφικά στην περιοχή της Κριμαίας (ό,π, σσ. 278-279). Ο Ρώσος ιστορικός Α. Nekritch γράφει ότι το 1944 ο Στάλιν διατύπωσε μια θεωρία σύμφωνα με την οποία η ταξική πάλη εντεινόταν όσο εδραιωνόταν ο σοσιαλισμός, και αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία «επιθετικών» και «ειρηνικών» λαών. Έτσι, η εκτόπιση των επιθετικών λαών χαρακτηρίστηκε ως αναγκαία συνέπεια της ταξικής πάλης (Αγτζίδης, 2008, σσ. 131-132).

Το **1944**, μετά την αποχώρηση των Γερμανών, εκτοπίστηκαν 70.000 Έλληνες της Κριμαίας στο Καζακστάν και τη Σιβηρία (Αγτζίδης, 2008, σσ. 131-132). Οι μετεγκαταστάσεις του 1944 είχαν ανατεθεί στη σοβιετική NKVD και συμπεριέλαβαν τους Τάταρους, τους Έλληνες της Κριμαίας με ληγμένα ελληνικά διαβατήρια, τους Αρμένους και τους Ιρανούς. Δεν είμαστε σε θέση να ξέρουμε πόσοι εξορίστηκαν με την κατηγορία της συνεργασίας τους με τους Γερμανούς ή λόγω ληγμένου διαβατηρίου. Οι ειδικοί αυτοί μέτοικοι εστάλησαν στο Ουζμπεκιστάν. (Γκίκας, 2007, σσ. 280-286). Το **1946** εκτοπίστηκε στο Καζακστάν ένα μεγάλο μέρος των Ελλήνων

του Κουμπάν, που είχε αποφύγει την πρώτη εκτόπιση. Για τους εκτοπισμένους δημιουργήθηκαν ειδικές ζώνες εγκατάστασης. Τέλος, στις 13 Ιουνίου **1949**, 100.000 περίπου Έλληνες του Καυκάσου χαρακτηρίστηκαν ως «ειδικώς απελαθέντες» και εξορίστηκαν στην Κεντρική Ασία. Οι εκτοπίσεις του 1949 χρονικά συνέπεσαν με το τέλος του Εμφυλίου στην Ελλάδα και την οριστική ένταξή της στο δυτικό στρατόπεδο. Οι ελληνικοί πληθυσμοί χαρακτηρίστηκαν από τους σταλινικούς τελεσίδικα ως «κοσμοπολίτες απάτριδες» άρα και «εξ ορισμού» ύποπτοι. Μεταφέρθηκαν σε περιοχές του Καζακστάν και του Ουζμπεκιστάν όπου υπήρχαν μεταλλεία μολύβδου και βαμβακοφυτείες, σε συνθήκες που ομοιάζαν με στρατόπεδα συγκέντρωσης (Αγτζίδης, 2008, σσ. 133-135). Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η εκτόπιση του 1949 επιβλήθηκε σε πληθυσμούς ελληνικής υπηκοότητας της Γεωργίας (εκτός της περιοχής της Τσάλκας). Οι Έλληνες σοβιετικής υπηκοότητας και οι Έλληνες ανεξαρτήτως υπηκοότητας της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν δεν εξορίστηκαν σε καμιά από τις παραπάνω φάσεις (Βεργέτη, 2003, σ. 63).

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι οι εκτοπισμένοι, αν και αρχικά κατοικούσαν σε διάσπαρτες γεωγραφικές περιοχές και είχαν αρκετές διαφορές, βρέθηκαν στα εδάφη της Κεντρικής Ασίας ως «Γκρέκου». Το στοιχείο αυτό επηρέασε την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας των εκτοπισμένων, από τη στιγμή ακριβώς που έγινε στη βάση ενός εθνικού κριτηρίου.

Το 1953, μετά τον θάνατο του Στάλιν, την ηγεσία της χώρας ανέλαβε ο Χρουστσόφ, εφαρμόζοντας ένα μεγάλοπνοο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Ως μέρος του γενικότερου κλίματος αλλαγής, συντελέστηκε η πλήρης επανεξέταση των πολιτικών καταπίεσης της σταλινικής περιόδου (Bushkovitch, 2016, σσ. 314-315). Την εποχή αυτή οι ειδικοί εγκαταστημένοι διαγράφηκαν από τους καταλόγους, διευρύνθηκαν τα δικαιώματά τους και απελευθερώθηκαν από τον έλεγχο των κρατικών οργάνων. Σε συνεδρίαση για την υπερνίκηση της προσωπολατρίας του Στάλιν και των συνεπειών της, ο Χρουστσόφ πρότεινε να εξαλειφθούν οι συνέπειες των κατασταλτικών πράξεων και να αποκατασταθούν τα δικαιώματα των εθνοτήτων της ΕΣΣΔ (Πογκόσοβα, 2002, σσ. 147-149).

Άρχισε λοιπόν η μαζική αποφυλάκιση κατάδικων από τη Σιβηρία και επετράπη σε όσους από τους εκτοπισμένους είχαν σοβιετική υπηκοότητα να γυρίσουν στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, χωρίς όμως να τους επιστραφούν οι περιουσίες τους.

Κατά την περίοδο διακυβέρνησης Χρουστσόφ, η σχετική φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος ευνόησε την ανέγερση ελληνικών θεάτρων στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο καθώς και την προσπάθεια επαναφοράς της ελληνικής γλώσσας στην Τυφλίδα. Παρ' όλα αυτά, οι εν λόγω προσπάθειες αποδείχθηκαν βραχύβιες και σταμάτησαν κατά την μπρεζνιεφική περίοδο (1964-1982), που ακολούθησε (Αγτζίδης, 2008, σσ. 135-136).

Παρά την αλλαγή των συνθηκών μετά τον θάνατο του Στάλιν, πολλοί εκτοπισμένοι προτίμησαν να παραμείνουν στο Καζακστάν και το Ουζμπεκιστάν, εφόσον δεν τους επιτρεπόταν να διεκδικήσουν τις εστίες που είχαν εγκαταλείψει (Αγτζίδης, 1995, σσ. 273-274). Όσοι από αυτούς αποφάσισαν, τελικά, να επιστρέψουν, βρέθηκαν αντιμέτωποι με σημαντικά προβλήματα. Η επιστροφή τους δημιούργησε έναν νέο κύκλο δυσκολιών και ανακατατάξεων στην εδαφική οργάνωση, τον διαχωρισμό των εδαφών των Δημοκρατιών και περιφερειών και την αποσταθεροποίηση των σχέσεων μεταξύ πληθυσμών διαφορετικών εθνικοτήτων (Πογκόσοβα, 2002, σ. 150).

Η γενική κατεύθυνση που υιοθέτησε ο Χρουστσόφ στο εθνικό ζήτημα αποτελούσε τη συνέχιση της πολιτικής του Στάλιν για την ενοποίηση της σοβιετικής κοινωνίας. Όμως, από τη σταλινική διατύπωση «άνθηση των εθνικών στη μορφή και σοσιαλιστικών στο περιεχόμενο πολιτισμών», απορρίφθηκε η εθνική μορφή, καθώς η νέα πολιτική βασίστηκε στη ρωσική γλώσσα ως κύριο μέσο προσέγγισης των εθνών. Δόθηκε η δυνατότητα στους μη ρωσικούς λαούς να αναπτύξουν τον πολιτισμό τους στη ρωσική όμως γλώσσα. Συνεχίστηκε έτσι η αφομοιωτική πολιτική, η οποία εγκαινιάστηκε από τον Στάλιν και συνεχίστηκε από τους διαδόχους του (Κεσσίδης, 1996, σσ. 41-43). Τον Χρουστσόφ διαδέχθηκε ο Μπρέζνιεφ χωρίς ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις. Το 1982 ο Μπρέζνιεφ πέθανε και ακολούθησε μια περίοδος πολιτικής αστάθειας (Bushkovitch, 2016, σσ. 424-429).

Στο σύστημα των εθνικών και εθνοτικών ταξινομήσεων της Σοβιετικής Ένωσης, πέρα από την κοινή ιδιότητα του σοβιετικού πολίτη και τα εδαφικά προσδιορισμένα έθνη, υπήρχε ταυτόχρονα και η διοικητική κατηγορία της «προσωπικής εθνικότητας». Έτσι, κάθε σοβιετικός πολίτης/ισσα, ανεξάρτητα από την ενωσιακή ή αυτόνομη Δημοκρατία που γεννιόταν ή κατοικούσε, κατείχε και την προσωπική του/της εθνικότητα, η οποία οριζόταν με κριτήρια όχι εδαφικά αλλά

«εθνοτικοπολιτισμικά». Το βασικό κριτήριο ένταξης στην προσωπική εθνικότητα αποτελούσε η καταγωγή με όρους αιματικής συγγένειας και διαδοχής. Η εθνικότητα αναγραφόταν στο εσωτερικό διαβατήριο και οι πολίτες/ισσες ήταν υποχρεωμένοι/ες να την αναγράφουν σε κάθε αίτηση ή βιογραφικό που συμπλήρωναν στο πλαίσιο της φοιτητικής, επαγγελματικής ή κομματικής τους ζωής. Η «πέμπτη στήλη» του διαβατηρίου (εκεί δηλαδή που αναγραφόταν η προσωπική εθνικότητα) αποτελούσε ένα κεντρικό εργαλείο διακυβέρνησης του πληθυσμού στην ΕΣΣΔ. Ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες, μπορούσε δυνάμει να αποτελεί θετικό συμβολικό κεφάλαιο και πόρο για θετικές διακρίσεις ή να συνιστά αρνητικό φορτίο, αιτία δυσμενών διακρίσεων, επηρεάζοντας έτσι, όχι μόνο την αυτοεκτίμηση των ανθρώπων αλλά και τις κοινωνικές ευκαιρίες και το ατομικό και συλλογικό στάτους τους (Νοταράς, 2016, σσ. 3-4). Με βάση την προσωπική εθνικότητα οι ελληνικοί πληθυσμοί της Σοβιετικής Ένωσης εκτοπίστηκαν στην ενδοχώρα. Η συλλογική ενθύμηση αυτών των εκτοπίσεων διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στον αυτο- και ετεροπροσδιορισμό των Ελλήνων.

Με την εμφάνιση του Γκορμπατσώφ (1985-1991) στην εξουσία ξεκίνησε η περίοδος της «περεστρόικα», που χαρακτηρίστηκε από συστηματικές προσπάθειες ανασυγκρότησης της χωλαίνουσας οικονομικής δυσπραγίας και της «Γκλάσνοστ», που σήμαινε διαφάνεια και φιλοδοξούσε να εγκαινιάσει μια νέα εποχή «ανοιχτής συζήτησης» πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές είχαν ως σκοπό να μετατρέψουν τον ασφυκτικό συγκεντρωτισμό σε μια χαλαρότερη Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών με δημοκρατικά χαρακτηριστικά (Αγτζίδης, 1995, σσ. 277-282 Βεργέτη, 2000, σσ. 162-163). Μετά από χρόνια αυταρχισμού και απομόνωσης του κομμουνιστικού κόμματος, άλλαξαν οι σταθερές διαβίωσης των Σοβιετικών. Ωστόσο, το σύστημα δεν κατάφερε να ελέγξει τους κλυδωνισμούς και τα γεγονότα που ακολούθησαν. Η κατακόρυφη υποτίμηση του νομίσματος (ρουβλιού), η ταχεία επέλαση του καπιταλισμού χωρίς μέριμνα για προστατευτικές δικλείδες, η γενικευμένη αδυναμία του κράτους να ελέγξει την κατάσταση και η αυξανόμενη έξαρση του εθνικιστικού αισθήματος διαμόρφωσαν συνθήκες γενικευμένης ανασφάλειας για εκατομμύρια ανθρώπων. Η νέα τάξη πραγμάτων που διαμορφώθηκε, επέβαλε το πρόταγμα ταύτισης κράτους-έθνους-λαού (Αγγελίδης, 2000, σσ. 8-11) και οι κατά τόπους μειονότητες άρχισαν να ανησυχούν έντονα για το μέλλον τους λόγω των αυξανόμενων πιέσεων που δέχονταν.

Σε αυτό το πλαίσιο γενικευμένης ανασφάλειας, το άνοιγμα των συνόρων παρείχε τη δυνατότητα σε εθνότητες με κράτος αναφοράς να μεταναστεύσουν (Αγτζίδης, 1995, σσ. 296-289). Μεταξύ αυτών που «ανακάλυψαν ιστορικά δικαιώματα μετοίκησης» σε εξωτερικές πατρίδες ήταν οι Εβραίοι, οι εθνοτικά Γερμανοί και οι Έλληνες. Οι πληθυσμοί λοιπόν που είχαν κράτη αναφοράς εκτός της ΕΣΣΔ, απέκτησαν ένα σημαντικό μεταναστευτικό «χαρτί» ενώ ταυτόχρονα, όπως προαναφέρθηκε, ωθούνταν ως εθνικά «άλλοι» να εγκαταλείψουν την εκάστοτε Δημοκρατία, που τώρα πια περιχαρακωνόταν με νέους εθνικούς, άρα και πιο στενούς όρους (Τουργέλη, 2010, σ. 46). Παράλληλα, και τα ίδια τα «συγγενικά κράτη» ανακάλυπταν ξεχασμένες ομάδες και «προαιώνιους δεσμούς» και, προκειμένου να τις συμπεριλάβουν στην ομογένειά τους, συγκρότησαν επιλεκτικές στρατηγικές συμπερίληψης, μεταβάλλοντας, όπου χρειαζόταν, τον ορισμό του έθνους και τα κριτήρια συμμετοχής στην πολιτική κοινότητα (Βεντούρα & Μπαλτσιώτης, 2013, σσ. 10, 13-14). Σύμφωνα με τον Νοταρά (2016, σ. 2), η παρουσία αυτής της νέας κατηγορίας πληθυσμού, η οποία μετανάστευσε στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, προ(σ)κάλεσε τους επίσημους κρατικούς θεσμούς αλλά και την ίδια την ελληνική κοινωνία σε επανεξέταση του τρόπου με τον οποίο εννοιολογούνται το έθνος και το εθνικό ανήκειν, η ελληνικότητα και η ιδιότητα του πολίτη, ως κατηγορίες ταυτότητας και πρακτικής.

Σε αυτήν τη συγκυρία ευνοϊκής πολιτικής βούλησης ένα σημαντικό μέρος των μεταναστών/τριών από την πρώην ΕΣΣΔ κατηγοριοποιήθηκε ως «παλιννοστούντες», βάσει μιας ιεράρχησης με εθνικά κριτήρια. Οι επήλυδες θεωρήθηκαν γέφυρες για τον επαναπροσδιορισμό των ορίων του έθνους-κράτους (Σιδέρη, 2013, σ. 439). Έτσι, από το 1990 και μετά, η ελληνική άποψη για το έθνος, που παραδοσιακά στηριζόταν στο «δίκαιο του αίματος», συμπεριέλαβε και το κομμάτι του «ιστορικού ελληνισμού», τους «δικούς μας ξένους», που επιθυμούσαν να γυρίσουν στην «ιστορική τους πατρίδα». Ο όρος «παλιννοστούντες» (ethnic returnies) χρησιμοποιήθηκε για να χαρακτηρίσει τα μέλη μη εθνικών μειονοτήτων της ΕΣΣΔ που είχαν «ιστορικές πατρίδες» και μετά τη διάλυση κατευθύνθηκαν προς αυτές. Ο όρος λοιπόν, αν και από τεχνικής άποψης είναι λάθος, σηματοδότησε τη διαμόρφωση προνομιακών πολιτικών υποδοχής, που εφάρμοσαν οι χώρες για τους «ομοεθνείς τους», καθότι μέσω αυτού νομιμοποιήθηκε η επιστροφή στην «πατρίδα» και οι εν λόγω πληθυσμοί έτυχαν προνομιακής μεταχείρισης έναντι άλλων μεταναστευτικών ομάδων που ήρθαν την ίδια

χρονική περίοδο (Χατζηγεωργίου, 2009, σ. 286).

Το ελληνικό κράτος διαδραμάτισε έναν βαρύνοντα ρόλο καθ' όλη τη διαδικασία της «παλιννόστησης» κατασκευάζοντας για τους δικούς του λόγους (ενίσχυση της Θράκης με μη μουσουλμανικό πληθυσμό, φθινό εργατικό δυναμικό) την κατηγορία του «Πόντιου νεοπρόσφυγα» μέσω της σύνδεσης των νεοφερμένων με τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής και της ανταλλαγής πληθυσμών που ακολούθησε, με τη συνθήκη της Λωζάννης. Σύμφωνα με τον επίσημο κρατικό λόγο, οι «νεοπρόσφυγες» δε βρίσκονταν στα εδάφη της Τουρκίας για να ανταλλαχθούν τότε, έχουν όμως ιστορικό δικαίωμα να το πράξουν τώρα. Μέσω της δημιουργίας «συνέχειας», οι επήλυδες «ενώθηκαν» με τους Πόντιους της Μικρασιατικής Καταστροφής, που αποτελούσαν μια προϋπάρχουσα και αποκατεστημένη ταυτότητα, για να καμφθούν τυχόν προστριβές και να σιγήσουν οι «φωνές αμφισβήτησης». Η αμφιλεγόμενη αυτή πολιτική έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία μιας ευνοϊκής κατηγορίας μεταναστών, κόντρα στη γενικότερη περιοριστική πολιτική του ελληνικού κράτους για την απόδοση ιθαγένειας. Οι ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις, που θεσπίστηκαν από την ελληνική πολιτεία, έθεσαν τις βάσεις για μια «ιδιόμορφη πολιτογράφηση», η οποία στην πιο απλή της μορφή περιελάμβανε την κατάθεση μιας υπεύθυνης δήλωσης μαζί με ένα πιστοποιητικό γέννησης³ (Χριστόπουλος 2019, σσ. 137-141).

³ Οι νομοθετικές ρυθμίσεις, όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο Χριστόπουλος (2019, σσ. 133-134), αρχικά ήταν άκρως εϋνοϊκές αλλά με την πάροδο του χρόνου όλο και αυστηροποιούνταν.

Μεθοδολογία

Βασικές συνιστώσες της έρευνας - σκοπός, ερωτήματα και μέθοδοι

Σκοπό της παρούσας εργασίας αποτελεί η διερεύνηση της ταυτότητας των Ποντίων, που έφτασαν στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα, με απασχολεί η ταυτότητα της μιάμισης γενιάς Ποντίων. Με τον όρο «μιάμιση γενιά»⁴ αναφέρομαι σε παιδιά Ποντίων, που είχαν γεννηθεί στην πρώην ΕΣΣΔ ωστόσο έχουν ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στην Ελλάδα. Η εργασία λοιπόν επιθυμεί να εξετάσει πώς η ηλικία μετανάστευσης σε συνδυασμό με το ιδιάζον μεταναστευτικό πλαίσιο των Ποντίων επέδρασαν στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Ποντίων μιάμισης γενιάς.

Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα είναι:

- Μέσω ποιων διαδικασιών κατασκευάζεται και μετασχηματίζεται η εθνική ταυτότητα των Ποντίων μιάμισης γενιάς μετά την μετανάστευση στην Ελλάδα;
- Πώς νοηματοδοτούν οι ίδιοι τις αλλαγές;
- Ποια η σχέση ταυτοτικού αυτο- και ετεροπροσδιορισμό των Ποντίων και πώς διαχειρίζονται την παρατηρούμενη διαφορετικότητα πριν και μετά τη μετανάστευση στην Ελλάδα;

Για να απαντήσω στα πιο πάνω ερωτήματα, χρησιμοποιήσω μια σειρά από μεθοδολογικά εργαλεία, που αντλούν από τρεις διακριτούς χώρους. Η μεθοδολογία μου συνδυάζει την έρευνα πεδίου και συγκεκριμένα την «ανθρωπολογία οίκου» με τη Ιστορία. Η Ιστορία εδώ εμφανίζεται αφενός με την έννοια της ιστορικότητας και της σημασίας του πλαισίου και αφετέρου με την έννοια της ιστορικοποίησης των προβληματικών της έρευνας. Ο (ιστορικός) χρόνος, σε όλες τις διαστάσεις του, είναι πολύ σημαντικός ως μέρος της ερμηνείας και της ανάλυσης του πλαισίου. Παράλληλα, η μνήμη⁵, ως βασικό στοιχείο του ανθρώπου, διαμορφώνει και επηρεάζει δυναμικά το παρόν και συμβάλλει καταλυτικά στον αυτοπροσδιορισμό του. Τέλος, για να διαπραγματευτώ αποτελεσματικά το θέμα της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιώ την Κριτική Ανάλυση Λόγου ως εργαλείο ανάλυσης και ερμηνείας του

⁴ Ο όρος μιάμιση γενιά θα αναλυθεί λεπτομερώς παρακάτω.

⁵ Η μνήμη εδώ νοείται περισσότερο από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας και λιγότερο από την προφορική ιστορία.

«λόγου» των συνομιλητών/τριών μου.

Η παρούσα ερευνητική προσπάθεια εντάσσεται στην «ανθρωπολογία οίκου» (anthropology at home). Με τον παραπάνω όρο εννοούμε τη «μελέτη του οικείου ‘πολιτισμού’, δηλαδή κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων που ζουν στο ίδιο στενό ή ευρύτερο πλαίσιο με αυτό στο οποίο ζει και εργάζεται η εθνογράφος» (Γκέφου – Μαδιανού, 1998, σ. 366). Η επιλογή της ανθρωπολογίας οίκου έγινε, διότι ανήκω κι εγώ στην ομάδα την οποία μελετώ. Είμαι ποντιακής καταγωγής και μετανάστευσα στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ σε ηλικία οκτώ χρονών. Υπ’ αυτήν την ιδιότητα, μπορώ να κάνω λόγο για ένα οικείο πολιτισμικό πλαίσιο που μου επιτρέπει την κατανόηση των κοινωνικών συμβάσεων και εντόπιων νοημάτων.

Στην ανθρωπολογία οίκου οι όροι «εαυτός» και «άλλος» έχουν μια ιδιαίτερη σχέση. Η ανθρωπολόγος πρέπει να περάσει από τη σκοπιά του «εξωτερικού παρατηρητή» και «αντικειμενικού κριτή» και να υιοθετήσει τη σκοπιά του «εσωτερικού συμμετέχοντα» και «υποκειμενικού αναλυτή» (Γκέφου-Μαδιανού, 2011, σ. 281). Ο «άλλος», σε αυτήν την περίπτωση, αντιμετωπίζεται ως «εαυτός». Παράλληλα όμως οφείλω να αντιμετωπίσω την οικεία ομάδα στην οποία ενυπάρχω και μελετώ ως «άλλο». Πρόκειται για μια διαδικασία «από-οικειοποίησης» του οικείου, δηλαδή μια αποξένωση από κάθε βιωμένο γεγονός και γνώριμη κατάσταση που σκοπό έχει την «επαν-οικειοποίηση» του ίδιου περιβάλλοντος αλλά με διαφορετική εξάρτηση (Γκέφου – Μαδιανού 1998’ Knoblauch, 2005).

Σύμφωνα με τον Πέτρου (2018, σ. 7), «η προσπάθεια να γνωρίσεις και να κατανοήσεις έναν διαφορετικό τρόπο ζωής που θεωρείς “οικείο”, αποδεικνύεται ενίοτε ένα περιπετειώδες ταξίδι αμφιθυμίας, αμφισβητήσεων, ανασφάλειας, αμφιταλαντεύσεων και μεθοδολογικών περιορισμών». Ως «γηγενής ανθρωπολόγος» βρέθηκα στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ οικειότητας και απόστασης ενώ παράλληλα, για να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις της έρευνας, διαπραγματεύτηκα ένα κομμάτι και του δικού μου εαυτού. Όπως γράφει η Γκέφου-Μαδιανού (2011β, σ. 375), δεν αναζητούμε, πλέον, τον «άλλον» έξω και μακριά αλλά τον «αγγίζουμε δίπλα μας». Και ακριβώς επειδή το «άγγιγμα» είναι μια αμφίδρομη διαδικασία, η συναισθηματική φόρτιση κατά τη διάρκεια της έρευνας είναι μεγάλη, εφόσον αυτό που τελικά παράγεται είναι «προϊόν μιας συνεργατικής προσπάθειας».

Για τη συλλογή των εμπειρικών δεδομένων που να απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα χρησιμοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις. Η συνέντευξη είναι ένας ευέλικτος και προσαρμοστικός τρόπος να μαθαίνουμε πράγματα. Το να ρωτάμε άμεσα τους ανθρώπους τι συμβαίνει είναι προφανώς ο συντομότερος δρόμος για να λάβουμε απαντήσεις στα ερευνητικά μας ενδιαφέροντα. Παράλληλα, οι μη λεκτικές ενδείξεις μπορεί να μας δώσουν μηνύματα που μας βοηθούν στην κατανόηση των προφορικών αποκρίσεων, πιθανόν αλλάζοντας ή σε ακραίες περιπτώσεις αντιστρέφοντας το νόημά τους (Robson, 2007 σ. 323). Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης έχω την ευχέρεια να κάνω διευκρινιστικές ερωτήσεις, να αντιληφθώ ότι κάτι είναι προβληματικό ή ενδιαφέρον (Grele, 1998, σσ. 40-41). Αυτό προσδίδει ένα σημαντικό βαθμό ευελιξίας και δυνατότητα εστίασης στα ερευνητικά ερωτήματα. Επιλέχθηκε η **ημι-δομημένη** μορφή συνέντευξης⁶ ως πιο κατάλληλη για τους σκοπούς της έρευνάς. Πρόθεση μου υπήρξε η δημιουργία μιας λίστας με ερωτήματα, ένας «οδηγός συνέντευξης» (Κελπανίδης, 1999), που θα δρούσε επιβοηθητικά στα θέματα προς συζήτηση.

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αναδύθηκε το ζήτημα του «χρόνου». Ο χρόνος που μεσολαβεί από το βίωμα του γεγονότος μέχρι την εξιστόρησή του είναι σε θέση να επηρεάσει την αξιοπιστία του και να υποβαθμίσει τη πραγματολογική του αξία. Το ενδεχόμενο αυτό, όπως επισημαίνουν οι Μασούρα και Καργόπουλος (2008, σσ. 46-47) είναι δυνατό αλλά και λογικό να συμβαίνει. Ωστόσο, σημασία δεν έχουν μόνο όσα θυμόμαστε αλλά και όσα ξεχνάμε, αυτά που διαστρεβλώνουμε, αυτά που αποσιωπούμε. Το δυνατό σημείο ακριβώς της προφορικότητας έγκειται στο γεγονός ότι ο/η ερευνητής/τρια είναι σε θέση να ξαναρωτήσει, να παρατηρήσει και να ερμηνεύσει όσα ακούει ή/και όσα δεν ακούει. Άλλωστε, όλες οι αλλαγές που συντελούνται στην ενθύμηση του παρελθόντος, συν τω χρόνω, είναι δείγμα της προσπάθειας του ανθρώπου να βγάλει κάποιο νόημα από το παρελθόν του, να δώσει συγκεκριμένο σχήμα στη ζωή του και να τοποθετήσει την αφήγηση του στο ιστορικό της συμφραζόμενο/περικείμενο. Σε αυτό το πλαίσιο οι αλλαγές είναι πολύτιμες (Portelli, 1998, σσ. 68-69)· ή, όπως τονίζει η Κακάμπουρα (2012, σσ. 533-534), η αφήγηση της «ιστορίας» δεν ανασυνθέτει το ίδιο το βίωμα αλλά τη μνήμη του βιώματος και επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό περιβάλλον και το νόημα που δίνει το ίδιο το Υποκείμενο σ' αυτό στον παρόντα χρόνο της αφήγησης. «Στην πραγματικότητα δεν ξεχνάμε απόλυτα, όπως δε θυμόμαστε απόλυτα». Τα λάθη

⁶ Στο παράρτημα της εργασίας έχει συμπεριληφθεί ένας ενδεικτικός οδηγός συνέντευξης.

και οι παραλείψεις κατά την αφήγηση αποτελούν ευκαιρίες να εκμαιεύσουμε παραπάνω στοιχεία για την προσωπικότητα του συνεντευξιαζόμενου/νης (Kavanagh, 2000, σ. 19). Το νόημα ή η ερμηνεία δεν αναζητείται μόνο στο περιεχόμενο όσων εξιστορούνται αλλά και στον τρόπο με τον οποίο εξιστορούνται. Σημασία δηλαδή δίνεται και στο στυλ επιτέλεσης του Υποκειμένου, είτε συνειδητό είτε ασυνείδητο (Abrams, 2014, σ. 38). Οι συνεντεύξεις, λοιπόν, είναι γεμάτες από «πολύτιμες πληροφορίες».

Ως μέθοδο ανάλυσης των συνεντεύξεων επιλέχθηκε η Κριτική Ανάλυση Λόγου (στο εξής ΚΑΛ). Η ενότητα και η συνοχή του εν λόγω «θεωρητικού κινήματος είναι μάλλον χαλαρή» (Philips & Jorgensen, 2009, σ. 115), διότι «η ΚΑΛ είναι ένα πλέγμα διαφορετικών προσεγγίσεων ανάλυσης λόγου» (Στάμου, 2014, σ. 178) και δεν προκρίνει έναν απόλυτο και αποκλειστικό τρόπο επεξεργασίας του υλικού. Παρ' όλα αυτά, είναι γενικότερα αποδεκτό ότι το σύνολο των προσεγγίσεων, που εντάσσονται στο πεδίο της ΚΑΛ, συγκλίνουν σε ένα βασικό, αφετηριακό σημείο, το οποίο καθορίζει τη διάρθρωση της ανάλυσης: στον πυρήνα της ΚΑΛ βρίσκεται η προσπάθεια εντοπισμού και ανάδειξης των υπαρκτών αλλά και υποδόριων/αδιόρατων τρόπων με τους οποίους η γλώσσα, η κοινωνία και η ιδεολογία συνδέονται (Fairclough, 1989, σ. 5).

Η ΚΑΛ αντιλαμβάνεται τη γλωσσική χρήση ως «λόγο» δηλαδή ως μια κοινωνική πρακτική και γι' αυτό θέτει υπό εξέταση τους τρόπους οικοδόμησης της κοινωνικής πραγματικότητας, οι οποίες συντηρούν, παγιώνουν, αμφισβητούν, περιχαρακώνουν ή και μετασχηματίζουν τις σχέσεις εξουσίας, ιδεολογικής κυριαρχίας και ανισότητας (Στάμου, 2014, σ. 150). Κοινά σημεία, τα οποία διαπερνούν εγκάρσια τις προσεγγίσεις που εντάσσονται στην ΚΑΛ, σύμφωνα με την επισκόπηση των Fairclough και Wodak (1997, σ. 271) είναι τα εξής: Αρχικά, οι κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες εκλαμβάνονται ως εν μέρει ρηματικές και ο λόγος, ως μια μορφή κοινωνικής πρακτικής, θεωρείται ότι συγκροτεί τον κοινωνικό μας κόσμο. Ταυτόχρονα, επειδή ο λόγος δεν είναι αποκομμένος από τις κοινωνικές διεργασίες, διαμορφώνεται κι ο ίδιος από τις κοινωνικές πρακτικές. Δηλαδή, ο λόγος κατασκευάζει αλλά και κατασκευάζεται, διαμορφώνει και διαμορφώνεται μέσω της σχέσης αλληλεπίδρασης. Το δεύτερο κοινό χαρακτηριστικό σχετίζεται με την ανάλυση του λόγου μέσα στα συγκεκριμένα κοινωνικά συμφραζόμενα εντός των

οποίων αυτός παράγεται. Ο λόγος έχει ιδεολογική διάσταση και επιδρά στην αναπαραγωγή σχέσεων εξουσίας, που σύμφωνα με τους ερευνητές/τριες της ΚΑΛ είναι σχέσεις άνισες. Τέλος, ο αναλυτής/τρια δεν θεωρείται πολιτικά ουδέτερος/η, ούτε διεκδικεί μια τέτοια ιδιότητα για τον εαυτό του/της. Οι κριτικοί αναλυτές/τριες «έχουν μια κοινωνικοπολιτική στάση» και το έργο τους λογίζεται ως κατά βάση «πολιτικό» (vanDijk, 1993, σ. 252). Σε αυτήν τη διαφοροποίηση, άλλωστε, οφείλεται και ο προσδιορισμός της συγκεκριμένης μεθόδου ανάλυσης ως «κριτικής». Η ιδιαίτερη αυτή διάσταση της ΚΑΛ έπαιξε ρόλο στην επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου για τον σκοπό της παρούσας εργασίας. Στην ΚΑΛ ως μέθοδο, η κριτική και επιστημονική ματιά διαπλέκεται με την προσωπική/υποκειμενική θεώρηση των πραγμάτων.

Η ΚΑΛ εστιάζει στις έννοιες της ιδεολογίας, της εξουσίας και της κριτικής (Μπουκάλα & Στάμου, 2020, σ. 13) και για να το επιτύχει, προσπαθεί να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ του μικρο-επιπέδου της γλωσσικής χρήσης και του μακρο-επιπέδου των σχέσεων εξουσίας που διαπερνούν την κοινωνική πραγματικότητα, μέσα από το μεσο-επίπεδο, το οποίο αποτελούν **οι πρακτικές λόγου** που χρησιμοποιούνται από τους εκάστοτε ομιλητές/τριες (Στάμου, 2014, σ. 164). Στην παρούσα ανάλυση και καθώς στην ΚΑΛ «δεν υπάρχει μια πάγια και συγκεκριμένη διαδικασία για την παραγωγή και την ανάλυση του υλικού» (Philips και Jorgensen, 2009, σ. 143), ούτε ένα «συγκεκριμένο πλαίσιο κειμενικής ανάλυσης» (Στάμου, 2014, σ. 171), η κοινωνιοπολιτισμική προσέγγιση του Fairclough θα ακολουθηθεί προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις και τα ερωτήματα της ερευνητικής προσπάθειας. Η Κριτική Ανάλυση Λόγου θεωρείται η πλέον κατάλληλη μέθοδος για την παρούσα εργασία, λόγω της εστίασής της στην ανίχνευση ψηγμάτων ιδεολογίας και την ανάδειξη των συνδέσεων μεταξύ των πρακτικών λόγου και των σχέσεων εξουσίας, που διέπουν το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Σύμφωνα με τον Fairclough (2001, p. 91-139), το κείμενο υποβάλλεται σε τρεις μορφές ανάλυσης. Στο πρώτο στάδιο, **της περιγραφής** (περιγραφική ανάλυση), εξετάζονται τα τυπικά γλωσσικά στοιχεία (λεξιλόγιο, δομή, γραμματική, συντακτικές επιλογές), τα οποία δημιουργούν και συναπαρτίζουν το «κείμενο». Στο στάδιο της **ερμηνείας** (ερμηνευτική ανάλυση) εξετάζεται η σύνδεση του «κειμένου» με το περιεχόμενο (κοινωνικές δομές και ιδεολογίες) εντός του οποίου παράγεται και

καταναλώνεται, μας ενδιαφέρει δηλαδή η αλληλεπίδραση τους. Τρίτον, στο στάδιο της **επεξήγησης** (επεξηγηματική ανάλυση) μελετάται η σχέση του «κειμένου» με το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον και τις σχέσεις εξουσίας που το διέπουν και, ειδικότερα, ανιχνεύεται ο βαθμός στον οποίον η ρηματική πρακτική επηρεάζει **ενισχύοντας, αποδυναμώνοντας, μετασχηματίζοντας την προϋπάρχουσα τάξη του λόγου.**

Το προφίλ των συμμετεχόντων, το πεδίο και οι προκλήσεις της έρευνας

Οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα στην πόλη της Αλεξανδρούπολης τον Ιούλιο και Αύγουστο του 2022. Ήταν εννιά στον αριθμό και συγκεκριμένα **απαρτίζονταν από έξι γυναίκες και τρεις άνδρες ηλικίας 31-41 χρονών⁷.** Για να θεωρηθούν μιάμιση γενιά Ποντίων, η ηλικία της μετανάστευσής τους κυμαινόταν από πέντε έως έντεκα χρονών. Τρεις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν ηλεκτρονικά και οι υπόλοιπες έξι δια ζώσης. Τέλος, έξι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν και στις άλλες τρεις κράτησα σημειώσεις, καθώς οι συνεντευξιαζόμενοι/ες δεν επιθυμούσαν να καταγραφούν.

Σε ό,τι αφορά τη **δεοντολογία των συνεντεύξεων** αξίζει να σημειωθεί ότι οι συνομιλητές/τριες ενημερώθηκαν σχετικά με το αντικείμενο και τους σκοπούς της έρευνας και την εχεμύθεια χρήσης των δεδομένων. Παράλληλα, ζητήθηκε η άδεια για τη μαγνητοφώνηση των συνομιλιών μας καθώς και για τη χρήση σημειώσεων από μέρος μου, στις περιπτώσεις που η μαγνητοφώνηση δεν ήταν επιθυμητή (Hayes, 2008α, σ. 63).

Αναφορικά με τις προκλήσεις της έρευνας πρέπει να αναφέρω τη γενικότερη επιφυλακτικότητα περί καταγραφής, την οποία δεν αντιμετώπισα σε προγενέστερη έρευνα, που αφορούσε την πρώτη γενιά Ποντίων. Ακόμη, τέσσερα άτομα, ενώ αρχικά συμφώνησαν να παραχωρήσουν συνέντευξη, εν συνεχεία το μετάνιωσαν και ζήτησαν να αποσυρθούν. Η εκτεταμένη διστακτικότητα για το θέμα της έρευνας εκτιμώ ότι οφείλεται ακριβώς στο γεγονός ότι η μιάμιση γενιά βρίσκεται σε μια **ιδιάζουσα ταυτοτική κατάσταση και πιθανότατα να δυσκολεύεται να «μιλήσει» γι'αυτήν, διότι δεν έχει αποστασιοποιηθεί ακόμα χρονικά.**

Τέλος, οφείλω να αναφέρω στις προκλήσεις και τη δική μου διπλή ιδιότητα, ως

⁷ Στο παράρτημα της εργασίας έχει συμπεριληφθεί ένα σύντομο βιογραφικό των συνεντευξιαζόμενων.

άτομο που ανήκει στην ομάδα που μελετά αλλά και ως ερευνήτρια. Ακριβώς επειδή γνωρίζω εκ του σύνεγγυς τα βιώματά τους, η διαδικασία «απο-οικειοποίησης» και «επαν-οικειοποίησης» δεν αποτέλεσε μια μηχανιστική και αβίαστη διαδικασία. Έπρεπε να αναστοχάζομαι συνεχώς και να ελέγχω τον εαυτό μου ως προς το είδος της ερμηνείας που κάνω.

Εθνογραφώντας το πεδίο-η μιάμιση γενιά και οι συνθήκες που τη συγκρότησαν

Με τη βοήθεια των μεθοδολογικών μου εργαλείων, στο εμπειρικό μέρος της έρευνας θα προσπαθήσω να ερμηνεύσω τον «λόγο» των συνομιλητών/τριών μου σε παρόντα χρόνο, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην ελληνική κοινωνία μετά τη μετανάστευση των Ποντίων στη χώρα.

Η μετανάστευση από την ΕΣΣΔ στην Ελλάδα και οι «όροι» της

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Παλινοστούντων και Ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης, οι λόγοι μετανάστευσης των ομογενών, οι οποίοι έφτασαν τη χρονική περίοδο 1987-2000 (48.980 οικογένειες) στην Ελλάδα ήταν, για το 42%, η επιθυμία να ζήσουν στην Ελλάδα, για το 22% η ανεργία, για το 19% ο Εμφύλιος Πόλεμος, για το 8% ότι ακολούθησαν τους συγγενείς τους, για το 6% η τρομοκρατία και το υπόλοιπο 3% άλλοι λόγοι (Βεργέτη, 2003, σ. 64). Εκτός από την αγάπη για την πατρίδα, το σύνδρομο της μειονότητας (όταν γνωστοί και φίλοι έφευγαν, αυτό προκαλούσε ανασφάλεια σε όσους έμεναν πίσω, ωθώντας τους προς μετανάστευση), η δυσχερής οικονομική κατάσταση, οι εθνικιστικές τάσεις και οι τοπικοί πόλεμοι, το αβέβαιο μέλλον για την επόμενη γενιά συνηγορούσαν υπέρ της απόφασης (Βεργέτη, 2003, σσ. 63-64). Είναι σημαντικό, ωστόσο, να διαχωριστούν οι λόγοι εγκατάλειψης μιας χώρας (push factors) και οι λόγοι επιλογής μιας άλλης χώρας για εγκατάσταση (pull factors) (Βεντούρα, 1994, σ. 10). Η χωλαίνουσα οικονομική κατάσταση, η πλήρης ανασφάλεια και εθνικιστικός παροξυσμός δημιούργησαν μια τάση φυγής. Το ερώτημα «για πού όμως» σχετιζόταν ακριβώς με την πολιτική των συγγενικών κρατών και το εθνοτικό/εθνικό αίσθημα των πληθυσμών αυτών. Από την έρευνα της Γενικής Γραμματείας Παλινοστούντων και Ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης και τον γενικευτικό τρόπο παρουσίασης των γεγονότων διαφαίνεται ότι δεν είχε γίνει αυτός ο διαχωρισμός στις απαντήσεις. Ακόμη, όπως φάνηκε σε μεταγενέστερη έρευνα (Τσαχιρίδου, 2019, σσ. 87-93), η μετανάστευση στην Ελλάδα αποτέλεσε μια πολυπαραγοντική απόφαση, με αρκετές και αντικρουόμενες συνιστάμενες και η ποσοτικοποιημένη εξέταση των λόγων μετανάστευσης δυσχεραίνει παρά ξεκαθαρίζει το τοπίο.

Αναφορικά τώρα με τον αριθμό των ανθρώπων, που μετακινήθηκαν, τα δεδομένα από τη Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών του Υπουργείου

Μακεδονίας-Θράκης καταδεικνύουν ότι, από το 1987 μέχρι τον Δεκέμβριο του 2000, μετανάστευσαν στην Ελλάδα 155.319 άνθρωποι ποντιακής⁸ καταγωγής. Ωστόσο, η εν λόγω απογραφή δεν ήταν υποχρεωτική, κατά συνέπεια ο πραγματικός αριθμός πιθανότατα είναι μεγαλύτερος. Από την ίδια απογραφή πληροφορούμαστε ότι στη Μακεδονία έχουν εγκατασταθεί 92.000 (59%), στην Αττική 34.000 (22%) και στη Θράκη 23.000 (15%). Δηλαδή το 96% των Ποντίων από την Σοβιετική Ένωση εγκαταστάθηκε στις τρεις αυτές γεωγραφικές περιοχές (Βεργέτη, 2003, σσ. 81-82). Το συγκεκριμένο τμήμα της απογραφής έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθότι μας πληροφορεί για τη γεωγραφική κατανομή, η οποία ενδεχομένως επηρέασε τις συνθήκες πίεσης σε συγκεκριμένες περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Αναφορικά με τις Δημοκρατίες προέλευσης, το 51% εξ αυτών ήρθε από την Γεωργία, το 20% από το Καζακστάν, το 15% από Ρωσία, το 5% από Αρμενία, το 3% από Ουκρανία και 6% από τις λοιπές Δημοκρατίες. Τέλος, το 63% ήρθε με νόμιμες διαδικασίες, ενώ το 37% με τουριστική θεώρηση (Βεργέτη, 2003, σ. 68). Η γεωγραφική προέλευση των πληθυσμών είναι επίσης πολύ σημαντική, καθότι μας πληροφορεί ότι δεν επρόκειτο για μία ομοιογενή ομάδα, αλλά διακριτές ομάδες με ξεχωριστές ιστορικές πορείες εντός της ΕΣΣΔ.

Το 1997 ο Π. Κοτσιώνης, Συντονιστής στο Γραφείο Εκπαίδευσης του Κιέβου, επεσήμανε την έλλειψη σημαντικών προϋποθέσεων για την ένταξη των νεοφερμένων στις κοινωνίες υποδοχής, όπως ήταν η επαρκής κατοικία, η επαγγελματική απασχόληση, η εκπαίδευση και η κοινωνική ασφάλιση (Βεργέτη, 2003, σ. 112). Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, κυρίως της μόνιμης στέγασης, η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, με τη συνδρομή της ΕΟΚ, εκπόνησε ορισμένα στεγαστικά προγράμματα, σε συγκεκριμένες περιοχές της Ελλάδας. Συστάθηκε ο φορέας «Εθνικό Ίδρυμα Αποκατάστασης και Υποδοχής Παλινοστούντων Ομογενών» για την εγκατάστασή τους δημιουργήθηκαν οικισμοί υποδοχής, κέντρα φιλοξενίας και περιοχές για μόνιμη εγκατάσταση. Σύμφωνα με τον Αγτζίδη (1992, σσ. 262-263), η κρατική πολιτική χωρίστηκε σε τρεις περιόδους, Την πρώτη περίοδο αποτέλεσε η πολιτική αγροτικού εποικισμού στη Βόρεια Ελλάδα (1985-1995), για να κατοικηθούν ευαίσθητες περιοχές που «χρειάζονταν ενίσχυση». Στη δεύτερη περίοδο (1995-2000) ιδρύθηκε το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Παλινοστούντων, το

⁸ Μετά την είσοδο στην Ελλάδα οι πληθυσμοί αυτοί περιγράφονται όχι πια ως ελληνικής αλλά ως ποντιακής καταγωγής.

οποίο προχώρησε στη ζωνοποίηση των περιοχών προς εγκατάσταση. Όπως επισημαίνουν οι Βεντούρα και Μπαλτσιώτης (2013, σ. 24), οι εκάστοτε πολιτικές ελίτ οργανώνουν ή διευκολύνουν τη μετακίνηση ομογενών προς διεκδικούμενες από αντίπαλα κράτη περιοχές ή με σκοπό να καλύψουν δημογραφικά ελλείμματα. Αυτό φαίνεται ότι αποτέλεσε προτεραιότητα και κατά την προσπάθεια εγκατάστασης Ποντίων από την πρώην ΕΣΣΔ στην ακριτική Θράκη.

Στην τρίτη περίοδο (2000-2005) άλλαξε η νομοθεσία και για να χαρακτηριστεί ένα πρόσωπο ως ομογενής δεν ήταν απαραίτητη η απόδειξη της ελληνικής καταγωγής αλλά η ύπαρξη ελληνικής συνείδησης, που ως σκοπό είχε την αποδέσμευση κρατικών φορέων από τον τυπικό έλεγχο εγγράφων. Ωστόσο, οι ασάφειες στη νομοθεσία αποτέλεσαν αφορμή για τη δημιουργία και τη δράση μηχανισμών παράνομων ελληνοποιήσεων με το αζημίωτο (Αγτζίδης, 1992, σσ. 263-264). Το «θολό τοπίο» απόδοσης ιθαγένειας ήταν ιδιαίτερα ευάλωτο σε φαινόμενα διαφθοράς, τα οποία εντοπίζονταν είτε στα ελληνικά προξενεία είτε στα εκάστοτε ληξιαρχεία της ΕΣΣΔ, που πιστοποιούσαν την ελληνική καταγωγή των ενδιαφερόμενων (Χριστόπουλος, 2019, σ. 138). Στην περίπτωση έλλειψης επίσημων εγγράφων που να αποδεικνύουν την «ελληνικότητα», η γνώση της ποντιακής γλώσσας αποτέλεσε εργαλείο για την απόδειξη της ελληνικής εθνικής συνείδησης. (Σιδέρη, 2013, σ. 457). Έτσι, οι διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες των Ελλήνων του Καυκάσου έγιναν φανερές από τη γλωσσική τους ποικιλότητα. Η εξίσωση όμως της νέας ελληνικής με το ελληνικό έθνος-κράτος δημιούργησε προβλήματα που συμβολοποιήθηκαν από τη διάκριση σε ελληνόφωνους, τουρκόφωνους (Σιδέρη, 2013, σ. 456) και ρωσόφωνους πληθυσμούς. Κατά τον εθνογράφο Ε. Χαρατσίδα (2009β, σσ. 611-212), οι Έλληνες της Τσάλκας στη Γεωργία μιλούσαν μια ανατολική διάλεκτο της τουρκικής ενώ αντίθετα σε ξεχωριστή ομάδα ανήκαν οι Έλληνες που ήρθαν στη περιοχή από τη Μικρά Ασία και μιλούσαν την ποντιακή διάλεκτο της ελληνικής γλώσσας. Παράλληλα, σημαντικό ρόλο στη γλώσσα ομιλίας διαδραμάτιζε και ο τόπος διαβίωσης (χωριό ή πόλη). Αυτοί που ζούσαν σε αμιγώς ελληνικά χωριά, έτειναν να διατηρούν τη γλώσσα ενώ όσοι κατοικούσαν στις πόλεις με την πάροδο του χρόνου χρησιμοποιούσαν όλο και περισσότερο τη ρωσική. Με τον ερχομό στην Ελλάδα οι διαφοροποιημένες γλωσσικές διαδρομές λειτούργησαν ως δείκτης ιεράρχησης της ελληνικότητας.

Η διαδικασία νομιμοποίησης των επήλυδων ως κομμάτι της ελληνικής

διασποράς είχε έναν διττό χαρακτήρα: την αποδοχή από την ίδια την ομάδα (ως αυτοπροσδιορισμός)⁹ και από το ίδιο το κράτος (ως ετεροπροσδιορισμός) (Voutira, 2006, p. 381). Μετά λοιπόν από την είσοδο στη χώρα, ο ετεροπροσδιορισμός τους ως «Γκρέκοι» (από τους σοβιετικούς) και ο αυτοπροσδιορισμός τους ως «Ρωμαίοι» ή Ουρούμ (ανάλογα με τη γλώσσα που μιλούσαν) μετατοπίστηκαν σημαντικά, καθώς στην Ελλάδα οι ντόπιοι χρησιμοποίησαν τον εθνοτικό όρο «Πόντιοι» (ή Ρωσοπόντιοι), για τον χαρακτηρισμό τους. Πολύ γρήγορα ο ταυτοτικός χαρακτηρισμός «Πόντιοι» από ετεροπροσδιορισμός μετατράπηκε σε αυτοπροσδιορισμό και μέσα σε ελάχιστα χρόνια υιοθετήθηκε και από τους ίδιους (Τσαχιρίδου, 2019, σσ. 79-87). Η μετατόπιση αυτή δείχνει πόσο εύκολα το εθνικό και το εθνοτικό περιπλέκονται.

Ο ανθρωπολόγος L. Danforth (1998, σ. 8). μας εξηγεί πώς ένας πληθυσμός μπορεί να θεωρηθεί εθνική ομάδα σε ένα πλαίσιο και εθνοτική ομάδα σε ένα άλλο. Οι βασικές διαφορές μεταξύ της έννοιας της εθνοτικής ομάδας και της έννοιας του έθνους σχετίζονται με χαρακτηριστικά όπως ο βαθμός πολιτικοποίησης, το μέγεθος και η σχέση με κάποια περιοχή ή πατρίδα. «Τα έθνη μπορούν να οριστούν ως μεγάλες, πολιτικοποιημένες εθνοτικές μονάδες, οι οποίες συνδέονται με συγκεκριμένα εδάφη στα οποία αναζητούν κάποιο βαθμό αυτονομίας. Τα έθνη, με άλλα λόγια, σε αντίθεση με τις εθνοτικές ομάδες, είναι λαοί που ασκούν ή ελπίζουν πως κάποια μέρα θα ασκήσουν κυριαρχία σε μία περιοχή». Το ίδιο άτομο, επομένως, μπορεί να έχει ποντιακή εθνοτική ταυτότητα, ελληνική εθνοτική ταυτότητα, ελληνική εθνική ταυτότητα κτλ. Και το κυριότερο, ένας άνθρωπος μπορεί να αισθάνεται Έλληνας σ' ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, ενώ μπορεί να νιώθει διαφορετικά σε κάποιο άλλο μέρος Αυτό ακριβώς συνέβη και στην περίπτωση της ομάδας που εξετάζουμε. Στο πλαίσιο της ΕΣΣΔ αναγνωρίζονταν επίσημα ως Γκρέκοι με εθνικούς όρους ενώ μετά τη μετανάστευση στην Ελλάδα ορίστηκαν ως εθνοτική ομάδα ως Πόντιοι.

Μιάμιση γενιά Ποντίων: το προφίλ της σύμφωνα με προγενέστερες έρευνες

Ωστόσο, ο Cheng (2018, p. 189) επισημαίνει ότι ανάμεσα στην πρώτη γενιά

⁹ Όπως επισημαίνει η Voutira (2006, p. 402) η μετασοβιετική ελληνική διασπορά αποτέλεσε μια ιδιαίτερη περίπτωση, γιατί δεν αναγνωριζόταν επίσημα από την Ελλάδα ούτε είχε τη δομή να αναγνωρίσει τον εαυτό της ως τέτοια πριν από το 1988. Η Voutira τη χαρακτηρίζει ως «αγέννητο νόθο παιδί».

μεταναστών, που φτάνουν ως ενήλικα άτομα στη χώρα υποδοχής και στη δεύτερη γενιά μεταναστών, που γεννιούνται στη χώρα μετανάστευσης, υπάρχει μια ενδιάμεση γενιά με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Κάνοντας έρευνες με νεαρούς Κορεάτες, που ήρθαν ως παιδιά στην Αμερική, τους χαρακτηρίζει ως πολιτισμικούς διαμεσολαβητές, οι οποίοι καταφέρνουν να ταυτίζονται ταυτόχρονα με τον εθνικό κορεάτικο πολιτισμό καθώς και με τον αμερικάνικο πολιτισμό της πλειοψηφίας. Η μιάμιση γενιά Κορεατών συμπεριφέρεται «ανάλογα» με τις διαφορετικές περιστάσεις, γεγονός που είναι δηλωτικό της ενδιάμεσης γενιάς που ανήκουν. Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται και από την έρευνα της Holloway-Friesen (2008, p. 55). Το άτομο μιάμισης γενιάς είναι σε θέση να κάνει αλλαγές στη συμπεριφορά του ανάλογα με τις πολιτισμικές προσδοκίες της στιγμής. Ωστόσο, η ευελιξία, λόγω της ενδιάμεσης κατάστασης/θέσης στην οποία βρίσκονται, δημιουργεί επίσης κάποιου είδους δυσφορία και έλλειψη του ανήκειν.

Αντίθετα με τη δεύτερη γενιά μεταναστών, η μιάμιση γενιά έζησε τη μετανάστευση αυτοπροσώπως και όχι από διηγήσεις. Ωστόσο, τα ανήλικα άτομα βίωσαν την εμπειρία αυτή σε ένα στάδιο μη ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αντίθετα με τους γονείς τους (Mijic, 2020, p.186). Τα παραπάνω χαρακτηριστικά έχουν μεγάλη σημασία. Αρχικά, το γεγονός της μετανάστευσης αποτελεί ένα ορόσημο στη ζωή των ανθρώπων, μια ρήξη με ένα παρελθόν, που γνώριζαν, και μια είσοδο σε ένα άγνωστο παρόν (αίσθηση διαφορετικότητας). Δεύτερον, η αλλαγή αυτή συντελέστηκε σε μια ηλικία που δεν είχαν διαμορφωμένη σκέψη, μηχανισμούς διαχείρισης και παγιωμένη ταυτότητα, όπως συνέβη με τους γονείς τους. Σύμφωνα με την Holloway-Friesen (2008, p. 37-39) η προσαρμογή στη νέα πραγματικότητα συνδέεται συχνά με σύγχυση ταυτότητας και μπορεί να περιλαμβάνει συναισθήματα περιθωριοποίησης και αποξένωσης, τόσο από τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής όσο και με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Χαρακτηριστικά αναφέρει τις έρευνες των Gomez and Fassinger (1994) and Keefe and Padilla (1987), που σκιαγραφούν τη μιάμιση γενιά Λατινοαμερικάνων σε «ταραχή», καθώς καλείται να πάρει δύσκολες αποφάσεις σχετικά με την «εθνοτική της πίστη/αφοσίωση» και συχνά βρίσκεται διχασμένη.

Ακόμα, η Holloway-Friesen (2008, p. 38-61) χαρακτηρίζει τη μιάμιση γενιά ως αόρατους μετανάστες. Αν και δεν αναλύει τον όρο, μάλλον αναφέρεται στην έλλειψη εκτενούς ενασχόλησης, σε σχέση με τις έρευνες που γίνονται για την πρώτη και τη

δεύτερη γενιά, ακριβώς λόγω της ενδιάμεσης κατάστασης. Ωστόσο, εγώ χρησιμοποιώ τον όρο «αόρατη γενιά» με μια άλλη έννοια. Αν και δεν υπάρχει απόλυτη χρονική συμφωνία, καθότι άλλοι ερευνητές τοποθετούν το όριο στην εφηβεία και άλλοι στα πρώτα χρόνια της ζωής των μεταναστών, οι περισσότεροι τείνουν να συμφωνήσουν ότι η ηλικία μετανάστευσης πρέπει να είναι από τα 5 μέχρι τα 11 περίπου χρόνια. Μέχρι αυτήν την ηλικία τα παιδιά που έρχονται είναι σε θέση να συλλάβουν την προφορά και τους βασικούς κανόνες τονισμού και άρθρωσης της «νέας γλώσσας», με αποτέλεσμα να μην είναι «ορατή» εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως η διαφορά τους με τον γηγενή πληθυσμό. Σε αντίθεση με τους γονείς τους, που γίνονται άμεσα αντιληπτοί από την ομιλία τους, τα παιδιά της μιάμισης γενιάς, ενώ έχουν την «εσωτερική» εμπειρία της διαφορετικότητας λόγω της μετανάστευσης, «εξωτερικά» μπορεί να παραμένουν αόρατα ως προς αυτήν στα μάτια και στα αυτιά των συνομιλητών τους.

Βέβαια, η μιάμιση γενιά μεταναστών στην παρούσα έρευνα δεν κατηγοριοποιείται ως «εθνικά ξένη» αλλά τοποθετείται στον προνομιακό χώρο της διασποράς, που επαναπατρίζεται. Η πολιτική του επαναπατρισμού, δεν είναι αποκλειστικά ελληνικό προνόμιο, όπως προαναφέρθηκε. Μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ οι εθνοτικά/εθνικά Γερμανοί, Εβραίοι, Πολωνοί και Έλληνες κατηγοριοποιήθηκαν ως ethnic returnies, όρος που στα ελληνικά αποδόθηκε με τον όρο «παλιννοστούντες». Στην Ελλάδα δεν έχουν γίνει έρευνες για τη μιάμιση γενιά Ποντίων. Οι έρευνες που είχαν πραγματοποιηθεί τα πρώτα χρόνια αφορούσαν κυρίως τη σχολική επίδοση και εν γένει τις δυσκολίες στο σχολικό περιβάλλον, χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιείται ο όρος ούτε να γίνεται η διάκριση μεταξύ μιάμισης και δεύτερης γενιάς Ποντίων.

Η έρευνα της Remennick (2003) μελετάει τη μιάμιση γενιά Ρώσων Εβραίων μετά τον «επαναπατρισμό» τους στο Ισραήλ. Μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ και μέχρι το 2000 ένα εκατομμύριο Εβραίοι έφτασαν στο Ισραήλ, αποτελώντας το 20% του πληθυσμού και απέκτησαν αμέσως ιθαγένεια, με όρους καταγωγής και συγγένειας. Τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι η διαδικασία ένταξης των ρωσόφωνων νέων στο Ισραήλ μπορεί να περιγραφεί ως τμηματοποιημένη: σε ορισμένες σφαίρες/τμήματα του τρόπου ζωής τους, οι νέοι μετανάστες είναι καλά προσαρμοσμένοι και συμπεριφέρονται σύμφωνα με τους εντόπιους κανόνες, ενώ σε άλλους επιμένουν στη ρωσική νοοτροπία και τις συνήθειές τους. Στη δημόσια σφαίρα

φαίνεται ότι καταφέρνουν να ελίσσονται και να συμπεριφέρονται ως Ισραηλινοί ενώ στον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας και των διαπροσωπικών τους σχέσεων προβάλλουν τη ρωσική ταυτότητα και τις συνήθειές τους. Το πολιτισμικό κενό μεταξύ των «Ρώσων», όπως τους αποκαλούν, και των ντόπιων δεν έχει γεφυρωθεί, με αποτέλεσμα να υπάρχουν εκατέρωθεν αρνητικά στερεότυπα, το οποία όμως έχουν βελτιωθεί με την πάροδο των χρόνων. Η Remennick (2003) καταλήγει ότι η μιάμιση γενιά βρίσκεται ταυτοτικά μεταξύ ένταξης και κοινωνικοπολιτισμικής διατήρησης, προσπαθώντας να ανταπεξέλθει στη μετανάστευση και τη διαβίωση σε ένα νέο περιβάλλον, που ενώ εθνοτικά θεωρείται οικείο, πολιτισμικά είναι ξένο. Βέβαια, η έρευνά της έγινε το 2003 και εκτιμώ ότι ταυτοτικά η μιάμιση γενιά έχει μετακινηθεί από τότε, διότι έχει παρέλθει σχεδόν μια εικοσαετία από τότε.

Στο πλαίσιο της δικής μου έρευνας η μιάμιση γενιά έχει περάσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της στην Ελλάδα, οπότε υπάρχει μια προσδοκία διαφοροποιημένων απαντήσεων. Ο παράγοντας του χρόνου μπορεί να επηρεάσει τόσο τη μνήμη όσο και τον λόγο που αρθρώνουν στο παρόν. Μετά τη διαδικασία των συνεντεύξεων κατηγοριοποίησα τις απαντήσεις τους και προσπάθησα να τις αναλύσω, συσχετίζοντάς τες με το πολιτικό πλαίσιο και τους όρους ένταξής τους στην ελληνική πραγματικότητα. Ακολουθεί η ανάλυση, η οποία για λόγους ευκολότερης προσπέλασης κωδικοποιήθηκε σε έξι κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά τη βία κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης «νέας» ταυτότητας, ειδικά κατά τα αρχικά χρόνια παραμονής στην Ελλάδα.

Βία, συγκρούσεις και ένταση μεταξύ Ποντίων και ντόπιου πληθυσμού

[Τι σε διευκόλυνε στην ένταξη στην Ελλάδα;]¹⁰ Δε δημιουργούσα φασαρίες, δεν απωθούσα τον κόσμο, δεν καθόμουνα να μαλώσω. Γιατί θυμάμαι ότι εκείνη την εποχή που ήρθα εγώ, απλά ήτανε οι Πόντιοι λες και βγήκαν από κλουβί, με τον καθένα θα μάλωναν, «ωω με κοίταζες, θα μαλώσουμε» και λογικό ήταν να μην τους δεχτεί η κοινωνία. Ήταν και οι περιοχές που διάλεγαν να μένουν, γινόντουσαν τα γκέτο. Εννοώ ότι σε κάθε πόλη της Ελλάδας, όταν ερχόντουσαν οι Πόντιοι, τους δίνανε ένα χωριό στην ουσία, με κοντέινερ θα ήτανε, με σπιτάκια θα ήτανε, για να μείνουνε, για να τους διευκολύνουνε. Απλά, όλος ο κόσμος, οι Πόντιοι που πηγαίνανε.

¹⁰Σε αγκύλες οι δικές μου ερωτήσεις

*Εμείς πάνω έχουμε τη νέα Παλαγία ή μέρος της Παλαγίας, δεν ξέρω πώς λέγεται ακριβώς, που μένουν κατεξοχήν οι Πόντιοι, **ναι που αυτοί,είσαι γκέτο**, είναι δύσκολο να μπεις εκεί, είναι με τους δικούς τους κανόνες, **ε κι έχουν τσακωθεί, ε και λογικό είναι**. Μαρία 32χρ, συνέντευξη 20/7/2022*

Η Μαρία με τα λόγια της δημιουργεί μια απόσταση μεταξύ του εαυτού της και των «απροσάρμοστων και βίαιων Ποντίων». Η απόσταση αυτή δημιουργείται με τη χρήση του σχήματος εγώ-αυτοί. Παρουσιάζει τον εαυτό της ως πρᾶο και προσαρμοστικό άνθρωπο ενώ σκιαγραφεί μια εικόνα των άγριων Ποντίων που βγήκαν από κλουβί. Η λέξη «κλουβί» κατασκευάζει την εικόνα ενός άγριου ζώου που μόλις έχει βγει από το κλουβί του και «είναι λογικό» η ελληνική κοινωνία να μην το αποδέχεται και να κρατάει τις αποστάσεις της. Η απόσταση φαίνεται από τη λέξη «απωθούσα». Η συμβολική απόσταση μετατρέπεται και σε χωρική απόσταση με τους οριοθετημένους χώρους εγκατάστασης. Το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι η Μαρία, ενώ αρχικά παρουσιάζει την γκετοποίηση ως επιλογή των Ποντίων για απομόνωση, γρήγορα αυτοδιαψεύδεται λέγοντας ότι τα μέρη εγκατάστασης καθορίζονταν σε πολλές περιπτώσεις από τις κρατικές πολιτικές εποικισμού, που υιοθέτησε το ελληνικό κράτος. Οι εγκαταστάσεις γκέτο βρίσκονταν κοντά στην πόλη ή στις παρυφές της αλλά όχι μέσα σε αυτή, για να διατηρηθεί μια διαχωριστική γραμμή με τον γηγενή πληθυσμό. Εννοείται αυτό δεν ήταν κάτι απόλυτο αλλά μέσω των «στεγαστικών προνομίων» οι επήλυδες έτειναν να εγκαθίστανται μαζί δημιουργώντας κλειστά σύνολα «με ίδιους νόμους». Η Μαρία κλείνει λέγοντας «ε και λογικό είναι». Το «λογικό» που φαίνεται ότι ασπάζεται είναι το ζήτημα της απόστασης και του διαχωρισμού των πληθυσμών, η υπαιτιότητα του οποίου δείχνει να βαρραίνει τους ίδιους τους Πόντιους. Στον αντίποδα, η ίδια παρουσιάζει τον εαυτό της αντιθετικά ως προς την εικόνα που περιέγραψε και αυτός είναι ο λόγος της ενσωμάτωσής της.

Το σχήμα εγώ-αυτοί αναδύεται συχνά στην εργασία κυρίως σε ερωτήσεις περί ένταξης και διαμόρφωσης ελληνικής ταυτότητας. Οι συνεντευξιζόμενοι με τον λόγο τους δημιουργούν μια εικόνα «ιεράρχησης της ελληνικότητας», όπου στον ανώτατο σημείο παρουσιάζουν τον εαυτό τους, που ενσωματώθηκε πλήρως, και στη βάση τοποθετούν όσους εμμένουν στην παλιά τους ταυτότητα και δεν προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα. Η εικόνα των «άγριων Ποντίων» του πρώτου διαστήματος πιθανότατα

να συνδέεται με τις δημόσιες «πολιτικές αναπαράστασης» για τους Πόντιους. Ο Bourdieu (1992, p. 223-224) προβληματοποιεί τη σχέση μεταξύ ταυτότητας, πραγματικότητας και αναπαράστασής της αναφέροντας ότι οι αναπαραστάσεις συντελούν στην παραγωγή αυτού που περιγράφουν. Κατά τον Bourdieu τα «αντικειμενικά» κριτήρια και χαρακτηριστικά μιας εθνοτικής ομάδας, όταν γίνονται αντιληπτά ως τέτοια, λειτουργούν ως σημάδια, εμβλήματα ή στίγματα και επιβάλλουν μια συγκεκριμένη εικόνα του κοινωνικού κόσμου. Για παράδειγμα ο Eliassi (2021, p. 228) περιγράφει κάτι αντίστοιχο για την κουρδική ταυτότητα στην Τουρκία. Ο δημόσιος και λαϊκός λόγος περί κατώτερων, βίαιων και αυτονομιστών Κούρδων, έχει επηρεάσει και τους ίδιους τους Κούρδους, οι οποίοι έχουν υιοθετήσει τις αρνητικές αυτές εικόνες και εξισώνουν την κουρδικότητα με την άγνοια, την ασυδοσία και τη στενόμυαλη ταυτότητα. Από τα λόγια της Μαρίας αναδεικνύεται ένα παρόμοιο σχήμα. Η εικόνα των «άγριων Ποντίων», τους οποίους απορρίπτει «φυσικά» η τοπική κοινωνία, σε αντίθεση με τους Πόντιους που δεν προκαλούν φασαρίες άρα αφομοιώνονται γρηγορότερα.

Παράλληλα η πολιτική του ελληνικού κράτους να τους εγκαθιστά σε συγκεκριμένες περιοχές φαίνεται ότι νομιμοποιείται στα λόγια της Μαρίας περί ασυμβίβαστης ποντιακής ταυτότητας. Με παρόμοιο τρόπο ο Cunneen (2007, p. 42) σχολιάζει τις πολιτικές που εφαρμόζει η Αυστραλία προς τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Η επικράτηση του «λόγου» περί βαρβαρότητας και πρωτογονισμού των αυτόχθονων πληθυσμών στην κοινή γνώμη **νομιμοποιεί** και παρουσιάζει ως «αναγκαία και διορθωτική» την τρέχουσα επίσημη πολιτική αφομοίωσης του κράτους. Ο πολιτισμός των αυτόχθονων παρουσιάζεται ως κατώτερος και τροχοπέδη ανάπτυξης ενώ ο πολιτισμός των Αγγλο-Αυστραλών ως ανώτερος και απαραίτητος για την εξέλιξη της κοινωνίας, επομένως **η υποχρεωτική αφομοίωση δια νόμου** αποτελεί δικαιολογημένο μονόδρομο. Αντιστοίχως, η γκετοποίηση, ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών εποικισμού δικαιολογείται από τη «φύση των Ποντίων» και την ασυμβατότητα όσων δεν προσαρμόζονται.

Μια άλλη εκδοχή της έντασης και απόστασης που είχε δημιουργηθεί, ειδικά τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα, παρουσιάζεται παρακάτω.

Εμείς προσπαθήσαμε να κρατήσουμε την απόσταση. Εκεί υπήρχαν πράγματα που δε δεχόταν ο δικός μας ο κύκλος και άθελά μας εμείς,

*άσχετα αν μας άρεσε ή δεν μας άρεσε, δεν μπορούσαμε να αποδεχτούμε. Λέγαμε «πώς τώρα, τι θα γίνει αυτό;» Τώρα, σόρρυ κιόλας, εγώ να σου αναφέρω την κουβέντα, είναι, σαν σπόρια το έχουν οι Έλληνες στην παρέα ο ένας τον άλλον, αθώα και αγαθά, χωρίς να θέλει να προσβάλλει ο ένας τον άλλον, να του πει «έλα ρε μαλάκα, πάμε». Εμάς, αν μας έλεγε κάποιος τέτοιο πράγμα **σηκώναμε φασαρία**, «γιατί να μου πεις τέτοιο πράμα;» Δηλαδή με το που άρχιζες να κάνεις παρέα, δυο μέρες παρέα με έναν ντόπιο και έλεγε αυτήν τη φράση, οι άλλο έλεγαν «χαχαχα, **κοίτα τι σου λέει κι εσύ δεν κάνεις τίποτα**» και **αναγκαστικά τραβιόμασταν**, ήταν η **νοοτροπία διαφορετική**. Δε σηκώναμε μύγα στο σπαθί μας (γελώντας). Ντένης 41χρ, συνέντευξη 24/7/2022*

Ο Ντένης περιγράφει μια άλλη οπτική του ζητήματος τονίζοντας κυρίως τις πολιτισμικές διαφορές που τους χώριζαν από τους ντόπιους. Η διαφορετική νοοτροπία σε συνδυασμό με την πίεση εντός της ίδιας την ομάδας για να μην αφομοιωθούν στον κυρίαρχο ελληνικό τρόπο ζωής, φαίνεται ότι λειτουργούσε ανασταλτικά στην ώσμωση των ομάδων, ειδικά το πρώτο διάστημα. Το ζήτημα της διατήρησης του ορίου αναδύεται από τα λόγια του Ντένη. Οι σχέσεις που σιγά σιγά άρχισαν να δημιουργούνται με τον ντόπιο πληθυσμό, προκάλεσαν αρνητικές αντιδράσεις εντός της ομάδας, η οποία προσπαθούσε να διατηρήσει τη διαφορά. Κατά τους Caselli & Coleman (2012, p. 167-168) όταν δύο ομάδες έρχονται σε επαφή, η ισχυρότερη/κυρίαρχη επιβάλλει τη νόρμα για την ανάπτυξη των μεταξύ τους σχέσεων. Αντίθετα, η πιο αδύναμη, υποτάσσεται και καλείται να επιλέξει εάν θα κρατήσει την ταυτότητά της ή θα ενωθεί με την κυρίαρχη. Η διατήρηση του ορίου μέσω της σύγκρουσης και αντίστασης φανερώνει ότι οι σχέσεις δεν ήταν εύκολες κατά το πρώτο διάστημα της μετανάστευσης. Η Χατζηγεωργίου (2009, σσ. 291, 293) περιγράφει στην έρευνά της την τάση των Ποντίων πρώτης γενιάς για σύναψη ισχυρών δεσμών στο εσωτερικό της ομάδας, διόγκωση του βαθμού προσήλωσης σε αυτήν και ταυτόχρονη διαμόρφωση μιας αίσθησης διαφοροποίησης από τους ντόπιους Έλληνες. Φαίνεται ότι η διαδικασία διαφοροποίησης επηρέασε και τη μιάμιση γενιά, τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα. Η διαπραγμάτευση ταυτότητας ήταν και είναι ένα περίπλοκο ζήτημα που σχετίζεται με ποικίλες παραμέτρους όπως η πίεση της εσω-ομάδας όπου ανήκει το άτομο. Μάλιστα, ο Ντένης σε άλλο απόσπασμα περιγράφει ότι, όταν πήγε στο Λύκειο τα πράγματα άλλαξαν γιατί ήταν ο

μόνος Πόντιος κι έτσι μπορούσε να κάνει παρέα με τους Έλληνες συμμαθητές του, γιατί δεν υπήρχαν άλλοι Πόντιοι στο σχολείο και αυτό το έδινε περιθώρια αυτόνομης δράσης. Η διαπραγμάτευση της ταυτότητας ως μια πολυπαραγοντική διαδικασία επηρεάζεται από το ίδιο το άτομο, την εσω-ομάδα αλλά και την εξω-ομάδα, όπως επισημαίνει η Αγγελίνα στο παρακάτω απόσπασμα.

Κοίτα, εγώ γενικά ήμουν ήσυχη και δεν έδινα δικαιώματα. Υπήρχαν και κάποιοι Πόντιοι που προκαλούσαν φασαρίες, ειδικά το πρώτο διάστημα. Ωστόσο, δεν ήταν εύκολη η προσαρμογή στα πράγματα στην Ελλάδα και ίσως ήταν ο τρόπος τους(.) να διαμαρτυρηθούν. Με τον καιρό ηρέμησαν κι αυτοί, ηρέμησαν και οι ντόπιοι. Λέω και οι ντόπιοι, γιατί και αυτοί μας κοιτούσαν με μισό μάτι. Αγγελίνα 33χρ, συνέντευξη 29/7/2022

Η Αγγελίνα δίνει τη δική της ερμηνεία για τις φασαρίες που «προκαλούσαν οι Πόντιοι». Αν και διαχωρίζει ξεκάθαρα τη δική της στάση (όπως αναλύθηκε παραπάνω), μπαίνει στη διαδικασία ερμηνείας της συμπεριφοράς των Ποντίων. Αποδίδει «τις φασαρίες» σε μια διαδικασία προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα, όπως αυτή δημιουργήθηκε μετά τη μετανάστευση. Η προσαρμογή παρουσιάζεται για άλλη μια φορά ως δύσκολη διαδικασία, η οποία μάλιστα εγείρει «διαμαρτυρίες». Η αντίσταση στις πολιτικές που ακολούθησε το ελληνικό κράτος, που όπως προαναφέραμε ήταν ομογενοποιητικές, προβάλλεται ως λόγος των «φασαριών». Αυτό που επισημαίνει δις η Αγγελίνα είναι ο παράγοντας του χρόνου (πρώτο διάστημα, με τον καιρό). Όπως περιγράφουν οι Park και Burgess, ο ανταγωνισμός και οι συγκρούσεις είναι συχνές κατά το πρώτο διάστημα επαφής των δύο ομάδων. Ακολουθεί η προσαρμογή της αδύναμης ομάδας σε υποτελείς θέσεις και τέλος έρχεται η αφομοίωση (Γκόβαρης, 2011, σ. 48). Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας δημιουργείται μεγάλη αγωνία στην «υποτελή ομάδα», που αντικειμενοποιείται και αξιολογείται σχολαστικά από την κυρίαρχη, η οποία είναι αυτή που καθορίζει τα όρια αποδεκτής συμπεριφοράς. Η κυρίαρχη ομάδα χαρακτηρίζεται από τον Bauman (1991, p. 106) ως «διαιτητική δύναμη» που δικαιούται να ορίσει τις εξετάσεις και να σημειώσει την επίδοση της υποτελούς ομάδας. Η στάση ελέγχου περιγράφεται από την Αγγελίνα με τη φράση «με μισό μάτι».

Φαίνεται λοιπόν ότι, παρά το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος παραχώρησε

πλήρη πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα στους «παλινοστούντες», η ελληνική κοινωνία έμεινε συγκρατημένη απέναντί τους (Tsoukala, 1999, p. 114) **γεγονός που επιβεβαιώνει ότι οι πολιτικές υποδοχής δεν είναι αυτονόητο να συνάδουν και με τις πρακτικές αποδοχής από την κοινωνία υποδοχής** (Χατζηγεωργίου, 2009, σσ. 285-286). Η στάση της κοινωνίας επηρέασε τη συγκρότηση μιας επισφαλούς ταυτότητας στους Πόντιους μιάμισης γενιάς, οι οποίοι τείνουν να «κρύβουν» την καταγωγή τους.

Η αορατότητα της μιάμισης γενιάς

Οι γονείς μου φαντάζομαι, αν εννοείς αυτό, είχαν πιο έντονη τη διάκριση, γιατί δεν ήξεραν και τη γλώσσα, ήταν μεγάλοι άνθρωποι, αντιμετώπισαν περισσότερη γραφειοκρατία. Εμένα, δεν έχω υποστεί τις διακρίσεις, που έχουν υποστεί οι γονείς μου, φαντάζομαι. [Γιατί σε αντιμετωπίζουν διαφορετικά:]¹¹ Σίγουρα λόγω του ότι έχω πάει σχολείο εδώ, δεν υπάρχει προφορά, κανείς δεν μπορεί να το μαντέψει, ας το πω (έτσι)¹², αν δεν πω εγώ¹³ από πού ήρθα ή πού γεννήθηκα. Γι' αυτό, για τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, όχι για κάποιο άλλο λόγο. Ίννα 32χρ, συνέντευξη 17/7/2022

Εγώ νομίζω δε φαίνομαι, δεν(.)¹⁴ και από μικρή, επειδή ήμουνα μικρή που ήρθα, δε φαινόμουνα, δεν το καταλάβαινε κανείς. Σίγουρα(.) ας πούμε, στη μητέρα μου φαίνεται και όταν μιλάνε, όπως είδες, οπότε είναι πιο εμφανές αυτό. Αλλά δεν έχουν αντιμετωπίσει κανένα περιστατικό(.) τώρα πρόσφατα, που να μας φέρει σε δύσκολη θέση ή κάτι. Σίγουρα για εμένα θα ήταν πιο δύσκολο να, να συμβεί, γιατί δεν είναι τόσο εμφανές, για τη μητέρα μου είναι πιο εμφανές. Μαρίνα 35 χρ, συνέντευξη 23/7/2022

Το ζήτημα της αορατότητας της μιάμισης γενιάς αναδύθηκε όταν ρώτησα τους/τις συνεντευξιαζόμενους/ες αν παρατηρούν κάποιες διαφορές στον τρόπο που τους συμπεριφέρονται οι ντόπιοι σε σχέση με τους γονείς τους. Η «ορατότητα της διαφοράς» της πρώτης γενιάς σχετιζόταν με τις διακρίσεις που υφίσταντο ακόμη και

¹¹Σε αγκύλες [] βρίσκονται οι δικές μου ερωτήσεις

¹²Σε παρένθεση βρίσκονται οι λέξεις που εννοούνται

¹³Κείμενο με υπογράμμιση δηλώνει έμφαση

¹⁴(.) δηλώνει παύση

σε θεσμικό επίπεδο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι επισημαίνεται σε αυτό το σημείο η γραφειοκρατία. Αν και η ελληνική υπηκοότητα δόθηκε είτε αμέσως είτε σχεδόν αμέσως, οι αλληλεπιδράσεις της πρώτης γενιάς με τους ελληνικούς κρατικούς φορείς γίνονταν μετά εμποδίων. Οι διακρίσεις που δέχθηκε η πρώτη γενιά περιγράφονται ως **δεδομένες και παρουσιάζονται ως δικαιολογημένες** λόγω της εμφανούς διαφοράς. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι οι συνεντευξιαζόμενοι/ες στο σημείο αυτό νοηματοδοτούν τη διαφορά μόνο ως προς την παράμετρο της γλώσσας. Σαφώς και η γλώσσα ομιλίας δεν αποτελεί τον μοναδικό «πολιτισμικό δείκτη διαφοράς» αλλά το γεγονός ότι οι ίδιες ερμηνεύουν τη διαφορά τους τόσο μονοσήμαντα, έχει ενδιαφέρον. Για παράδειγμα η Ίννα χαρακτηριστικά αναφέρει τη φράση *«γι' αυτό, για τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, όχι για κάποιο άλλο λόγο»*.

Και οι δύο τους φαίνεται ότι νομιμοποιούν και να φυσικοποιούν τις διακρίσεις προς τους αλλόγλωσσους. Αντίθετα, η μιάμιση γενιά έχει το προνόμιο της «αορατότητας» αυτής της διαφοράς. Το σχήμα διαμορφώνεται ως εξής: εμείς δεν υφιστάμεθα διακρίσεις, γιατί φαινόμαστε (όχι είμαστε) μη διαφορετικοί. Η διαφορετικότητα τους δεν «προδίδεται» αμέσως από εξωτερικά κριτήρια και υπό αυτήν την έννοια οι άνθρωποι μιάμισης γενιάς βρίσκονται στη προνομιακή θέση να την αποκαλύπτουν οι ίδιοι, όποτε και σε όποιον επιθυμούν. Παρόμοια η Welsh (2018, p.3-4) περιγράφει ότι η μιάμιση γενιά Φιλιππινέζων στις ΗΠΑ επίσης διακατέχεται από μια αίσθηση αορατότητας, καθότι σε ένα **επιφανειακό επίπεδο** καταφέρουν να συμπεριφέρεται με παρόμοιο τρόπο με τους ντόπιους.

Οι συνεντευξιαζόμενες/οι διακρίνουν μεταξύ της «εμφανούς» και «αόρατης» διαφορετικότητας. Από τα λόγια τους φαίνεται ότι διακατέχονται από μια αίσθηση της διαφορετικότητας ακόμη και αν αυτή δεν είναι εμφανής ενώ παράλληλα ενστερνίζονται την πεποίθηση ότι οι διαφορετικοί δέχονται διακρίσεις. Η επιθυμία για αορατότητα αναδύεται και από τις συνεντεύξεις της Benyamin (2018, p. 120) με Ασιάτες μιάμισης γενιάς στην Αμερική. Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση εδώ αφορά την ίδια την έννοια της αορατότητας. Συχνά οι μετανάστες περιγράφονται ως «αόρατοι πληθυσμοί» τους οποίους το ίδιο το σύστημα τείνει να αγνοεί. Αντίθετα, στην περίπτωση της μιάμισης γενιάς Ποντίων **η αορατότητα σκιαγραφείται ως επιθυμητή** και παρουσιάζεται ως προνόμιο αλλά και ως επιταγή, όπως θα δούμε στο παρακάτω απόσπασμα.

Το εθνοτικό στίγμα

*Ήμασταν μια μέρα έξω για καφέ με την παρέα μου. Όλοι από την πρόην Σοβιετική Ένωση, κάποιοι ήταν Πόντιοι και κάποιοι όχι, νομίζω είχαμε κι έναν Αρμένο μαζί. **Ενώ μιλούσαμε ελληνικά, η φίλη μου ξεκίνησε να μας μιλάει στα ρωσικά. Δεν μου άρεσε(.) καθόλου.** Της απάντησα στα ελληνικά και αυτή μου ξαναμίλησε στα ρωσικά. Κοίταξα γύρω στην καφετέρια **ασυναίσθητα για να δω αν κάποιος την είχε ακούσει. Ευτυχώς όχι.** Δεν μπορώ να το εξηγήσω ακριβώς(.) αλλά ταραχτηκα. Αγγελίνα 33χρ, συνέντευξη 29/7/2022*

*Τα πρώτα χρόνια σίγουρα δεν ήθελα οι γονείς μου να μιλάνε ρώσικα σε εξωτερικό χώρο, ήταν ένα **ταμπού, ένα κόμπλεξ,** ας το πω έτσι, το να μιλάνε οι γονείς μου ρώσικα έξω ή να μιλάμε εμείς ρώσικα μεταξύ μας. **Τώρα ουδόλως με ενδιαφέρει** [Σας είχαν κάνει παρατηρήσεις;] **Αυθόρμητα, όχι, κανείς δεν είπε τίποτα απλά επειδή υπήρχε μέσα μας ότι είναι(.) μην ξεχωρίζουμε, μη διαφέρουμε, είναι ντροπή, ας μιλάμε ελληνικά, στην Ελλάδα είμαστε,** αυτές οι αντιλήψεις τέλος πάντων. Ίννα 32 χρ, συνέντευξη 19/7/2022*

Οι λέξεις «ντροπή, κόμπλεξ, ταμπού, ταραχτηκα» καταδεικνύουν ακριβώς τη συναισθηματική κατάσταση των συνεντευξιαζόμενων και την ανάγκη τους να αποφεύγουν επικοινωνιακές συνθήκες, που τους διαφοροποιούν και τους τοποθετούν σε ένα στάτους αμφισβήτησης της ελληνικότητας. Η λέξη ταμπού, που προέρχεται από τις γλώσσες που ομιλούνται στην Πολυνησία, μεταφράζεται ως κάτι το απαγορευμένο ή εκτός ορίων (Hendry, 2011, σ. 88) καθώς και το κόμπλεξ, που σημαίνει αίσθημα ή σύμπλεγμα κατωτερότητας και μειονεξίας, οριοθετούν την ορθή συμπεριφορά που οφείλουν να επιδεικνύουν οι Πόντιοι σε εξωτερικό χώρο.

Η χρήση της ρωσικής γλώσσας στη δημόσια σφαίρα λειτουργεί ως δείκτης «άρσης της αορατότητας» και δημιουργεί αυξημένη ανησυχία στις συνεντευξιαζόμενες. Βέβαια, από τα λόγια τους παρατηρείται μια διαφοροποίηση, η Ίννα αναφέρει ότι η χρήση της ρωσικής σε εξωτερικό χώρο αποτελούσε πρόβλημα, όταν ήταν σε μικρότερη ηλικία ενώ το περιστατικό της Αγγελίνας συνέβη λίγα χρόνια πριν, στην ενήλικη ζωή της. Φαίνεται λοιπόν ότι ο παράγοντας του χρόνου έχει

δημιουργήσει διαφοροποιημένες αντιδράσεις στα Υποκείμενα. Ωστόσο, η διαφορετική γλώσσα λειτουργούσε/λειτουργεί ως δείγμα διαφορετικότητας/ξενότητας και η απόκρυψή της εκλαμβάνεται/εται ως σημαντική.

Από τα αποσπάσματα αυτά μου ήρθε κατευθείαν στο μυαλό το «στίγμα» του Goffman (2001, σσ. 65-66) και συγκεκριμένα οι έννοιες του απαξιωμένου και του απαξιώσιμου. Ο όρος στίγμα λοιπόν χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα χαρακτηριστικό που είναι βαθιά απαξιωτικό για τον άνθρωπο και προκύπτει ως ασυμφωνία ανάμεσα στη **δυνητική** και την **πραγματική** ταυτότητά του. Τόσο η Ίννα όσο και η Αγγελίνα έχουν εσωτερικεύσει μέσα τους ότι στην μονογλωσσική Ελλάδα πρέπει να ομιλείται η ελληνική γλώσσα. Η εσωτερικευση έγινε μέσω ρατσιστικών περιστατικών μετά τη μετανάστευση στη χώρα. Το κλασικό ρητορικό σχήμα «είστε στην Ελλάδα, θα μιλάτε ελληνικά», φαίνεται ότι έχει διαποτίσει τόσο πολύ τη σκέψη και τη συμπεριφορά τους, που γίνεται αυτοματοποιημένα. Ειδικά στο δεύτερο απόσπασμα, όπου η Αγγελίνα κοιτάει τριγύρω στην καφετέρια για να διαπιστώσει αν τους άκουσε κανείς, δρα σε ένα επίπεδο πριν την πράξη (proactive) έχοντας ενστερνιστεί την ιδεολογία του «μη διαφέρουν».

Το στίγμα του Goffman κάνει λόγο κυρίως για τη σωματική αναπηρία που είναι περισσότερο εμφανής απ' ό,τι το εθνοτικό στίγμα. Εδώ ακριβώς έγκειται η διάκριση του απαξιωμένου και του απαξιώσιμου. Το στίγμα που βασίζεται σε μία σωματική διαφορά, γίνεται αμέσως (ή σχεδόν αμέσως) αντιληπτό με την όραση. Αντίθετα, το εθνοτικό στίγμα τοποθετείται στο επίπεδο του απαξιώσιμου, με την έννοια ότι υπάρχουν περισσότερα περιθώρια συγκάλυψής του. Το απαξίωσιμο στο πλαίσιο της ελληνικής μονοπολιτισμικής αντίληψης λειτουργεί ως δείκτης επιθυμητής και μη επιθυμητής συμπεριφοράς. Οι συνεντευξιαζόμενες γνωρίζουν ότι η κοινωνία απαιτεί από αυτές να μιλάνε ελληνικά για να ενταχθούν σε αυτήν. Το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ για την πλήρη ένταξή τους. Οποιαδήποτε παρέκκλιση από την ενδεδειγμένη γλωσσική χρήση εγείρει σκέψεις αμφισβήτησης της ελληνικότητας. Άρα η χρήση της «μη ορθής, ρωσικής γλώσσας» νοείται ως εθνοτικό στίγμα.

Η έρευνα του Eidheim (1969, p. 39-57) για τους Sami στη Νορβηγία εξετάζει ακριβώς την έννοια του εθνοτικού στίγματος. Η γλώσσα των Sami είναι τα λαπωνικά, μια γλώσσα που σχετίζεται με ένα χαμηλότερο στάτους. Ακριβώς επειδή η

κατηγοριοποίησή των Sami ως εθνοτικής ομάδας βασίζεται σε αυτό το γεγονός, αποτελεί ένα στίγμα. Όταν οι Sami συζητούν στα λαπωνικά και τους πλησιάζει ένας Νορβηγός, αμέσως μετακινούνται στον γλωσσικό τους κώδικα και χρησιμοποιούν την επίσημη νορβηγική γλώσσα. Η γλώσσα λοιπόν αποτελεί ένα εργαλείο διαφοροποίησης και υποβάθμισης, έτσι μετατρέπεται σε στίγμα και αποκτά ένα αρνητικό πρόσημο. Η βασική στρατηγική αποφυγής του στιγματισμού από τους Πόντιους μιάμισης γενιάς είναι η χρήση της ελληνικής γλώσσας στη δημόσια σφαίρα. Το βασικό σχήμα που διαμορφώνεται είναι το: «Είμαι Έλληνας, αν φέρομαι/φαίνομαι ως Έλληνας. Ένα βασικό στοιχείο του να φέρομαι ως Έλληνας, είναι να μιλάω ελληνικά». Η γνώση της ρωσικής σε αυτό το μονογλωσσικό ελληνικό σύστημα αποτελεί σημάδι μια εύθραυστης ελληνικότητας και ακριβώς η διεκδίκησή της από τη μιάμιση γενιά Ποντίων γίνεται μέσω του «ορθού και κοινώς αποδεκτού γλωσσικού κώδικα». Σε αντίθεση με τους αλλοδαπούς μετανάστες που δεν έχουν το «ομόγλωσσον», η σωστή χρήση της ελληνικής από τους Πόντιους κρίνεται πιο επιβεβλημένη, καθώς έχουν το στάτους του «Έλληνα πολίτη» οφείλουν να φέρονται αναλόγως. Δεν τους επιτρέπεται να διαφέρουν, όχι έχοντας μια θεσμικά αναγνωρισμένη ελληνική ταυτότητα. Η θεσμική αναγνώριση της ελληνικής ταυτότητας, πέρα από τη γλώσσα, συνδέεται στενά και με το ζήτημα της μνήμης, καθώς η μνήμη θεωρείται ο πυρήνας της ταυτότητας.

Μνήμη, λήθη & αποσιώπηση ως παράμετροι μιας τραυματισμένης ταυτότητας

Πέρα όμως από τη μνήμη, δηλαδή από το τι λέγεται και τον τρόπο που αρθρώνεται, είναι σημαντικό να αναλογιστούμε και τι ξεχνιέται, τι παραλείπεται ή αποσιωπάται. Η λήθη είναι η άλλη όψη της μνήμης και αυτό που ξεχνιέται έχει τη σημασία του. Εκτός από τις γνωστικές διαδικασίες, που είναι υπεύθυνες για τη λήθη, συχνά η απώλεια πληροφοριών από τη μνήμη οφείλεται σε συγκινησιακούς παράγοντες όπως η απώθηση. Στον χώρο της μελέτης της μνήμης με τον ορισμό «απώθηση» αναφερόμαστε στην ανικανότητα ανάκλησης ενός υπαρκτού τραυματικού γεγονότος. Ένα έντονο τραυματικό γεγονός είναι πιθανό να απωθηθεί, να διαγραφεί δηλαδή από τη μνήμη, ώστε να προστατευτεί το γνωστικό σύστημα από τον συναισθηματικό πόνο που δημιουργεί η ενθύμηση του γεγονότος. Η διαδικασία αυτή μοιάζει να είναι ασυνείδητη και οδηγεί είτε σε ολική είτε σε μερική απώλεια μνήμης για το γεγονός που μας προκαλεί πόνο (Μασούρα & Καργόπουλος, 2008, σ. 48).

Η επιλογή του κατώτερου ορίου ηλικίας (5 χρόνων) των συνομιλητών/τριών μου έγινε σκόπιμα, για να εξασφαλίσω ότι έχουν ενθύμηση του γεγονόσ της μετανάστευσης, της αλλαγής χώρας και του πρώτου διαστήματος στην Ελλάδα. Ωστόσο, συχνά οι συνεντευξιαζόμενοι/ες είχαν ένα «θόλωμα μνήμης» ειδικά ως προς το πρώτο διάστημα παραμονής στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της Μαρίας, που ήρθε σε ηλικία 8 χρόνων. Ο τρόπος που «ξεχνάει και ξαναθυμάται» καταδεικνύει τη σχέση μεταξύ μνήμης και λήθης.

*[Πώς θυμάσαι το πρώτο διάστημα στην Ελλάδα; Πώς ήταν αυτή η εμπειρία;]¹⁵ Να σου πω την αλήθεια ότι **δε θυμάμαι πολλά από εκείνο το διάστημα, σχεδόν τίποτα**, το ότι ήρθαμε, το ότι ήταν όλα ξένα, το ότι δυσκολευτήκαμε να προσαρμοστούμε, να το πω, ναι, ίσως επειδή βιώναμε και τον ρατσισμό «είστε ξένοι, δεν είστε Έλληνες».*

*Στην τρίτη δημοτικού, κανονικά, δεν έχασα χρονιά. [Θυμάσαι αν σε κοροΐδευαν;] **Δεν το θυμάμαι αυτό**. Ίσως να μου λέγανε και κάτι και να μην τους καταλάβαινα, να σου πω την αλήθεια (γελώντας). **Όταν άρχισα να καταλαβαίνω, ας πούμε καλύτερα, τι μου λένε, όχι, καλοί ήταν, καλοί ήταν. Ίσα ίσα και οι δασκάλες προσπαθούσαν να μου εξηγήσουνε. Όχι, όχι, δε θα το επέτρεπα (γελώντας), ναι ήμουν από τα παιδιά που δε θα επέτρεπα ποτέ κανέναν να μου κάνει κακό. Ούτε λεκτικά, ούτε σωματικά. Δε θυμάμαι κανένα τέτοιο περιστατικό**».*

*[Γενικά με τους συμμαθητές σου δεν είχες προβλήματα εσύ;] **Α ναι, μπορεί να με αποκαλούσαν Ρωσοπόντια απλά μ' αυτούς τους ανθρώπους, με αυτά τα παιδιά δεν κράτησα επαφές, ποτέ δεν τους μίλησα**, «αυτή είναι η γνώμη σου, κράτα τη για σένα, δε με ενδιαφέρει, εγώ ξέρω τι είμαι».*

*[Οι δάσκαλοι όταν σου έλεγε κάποιος κάτι, επενέβαιναν;] **Απάθεια, απάθεια**, μπορεί να ακούγανε, όχι δεν πήγαινα εγώ να παραπονεθώ ποτέ αλλά ήταν γενικά η κατάσταση(.) **«δε με νοιάζει, αρκεί να μη χτυπιούνται**». Μαρία 32χρ, συνέντευξη 20/7/2022*

Στην αρχή της συνέντευξης (2 πρώτα αποσπάσματα) η Μαρία έδειχνε να μη

¹⁵Σε αγκύλες [] βρίσκονται οι δικές μου ερωτήσεις

θυμάται λεπτομέρειες για το πρώτο διάστημα στην Ελλάδα. Όπως αναφέρουν οι Μασούρα και Καργόπουλος (2008, σσ. 46-47) η φθορά του μνημονικού ίχνους είναι μια φυσιολογική διαδικασία που συντελείται με την πάροδο του χρόνου. Ωστόσο, αυτή η λήθη (απόσπασμα 1) και η εξιδανίκευση (απόσπασμα 2) μπορεί να οφείλονται στην απώθηση του τραυματικού γεγονότος της μετανάστευσης αλλά και του πρώτου διαστήματος εγκατάστασης στην Ελλάδα. Αρχικά, η κατάσταση κατά τα πρώτα χρόνια μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ ήταν πολύ δύσκολη. Ο πόλεμος Γεωργίας-Αμπχαζίας (η Μαρία ήρθε από τη Γεωργία) και η γενικότερη εθνικιστική έξαρση δημιούργησαν ένα επισφαλές περιβάλλον και μια τάση φυγής. Ο όρος που περιγράφει ο ανθρωπολόγος P. Loizos (2008) ως «displacement shock» θα μπορούσε να μεταφραστεί ως «σοκ του εκτοπισμού ή σοκ της μετανάστευσης». Μελετώντας τους Ελληνοκύπριους μετά την τουρκική εισβολή, συνέδεσε το σοκ, τόσο με τον ίδιο τον εκτοπισμό, όσο και με την εγκατάσταση του πρώτου διαστήματος. Η εξιδανίκευση του δεύτερου αποσπάσματος έρχεται σε αντίθεση με τα δύο τελευταία αποσπάσματα. Η αντίθεση αυτή πιθανόν οφείλεται στο γεγονός ότι οι ερωτήσεις στα δύο πρώτα αποσπάσματα έγιναν στην αρχή της συνέντευξης ενώ τα δύο επόμενα έγιναν στο τέλος της συνέντευξης όπου είχε αναπτυχθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης για πιο βαθύ μοίρασμα.

Επιπλέον, τα τραυματικά γεγονότα είναι πιθανό να ανασύρονται σύμφωνα με την ερμηνεία που τους δόθηκε και όχι σύμφωνα με τον τρόπο που έγιναν. Στην αρχή η Μαρία «θυμάται» ότι δεν επέτρεπε σε κανέναν να την προσβάλλει για την καταγωγή της, παρουσιάζοντάς τον εαυτό της ως ένα δυναμικό άτομο. Λίγο αργότερα όμως αναφέρει ότι ναι, κάποιοι την κορόιδευαν και αυτή απλά προσπαθούσε να τους αγνοήσει. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και όταν περιγράφει τη συμπεριφορά των δασκάλων. Φαίνεται ότι διαμορφώνεται στα λόγια της μια διάσταση μεταξύ επιθυμητού και πραγματικού. Το «ευάλωτον» της μνήμης σε κάθε είδους τροποποίηση κάνει αυτά τα φαινόμενα ενδιαφέροντα από επιστημονική άποψη (Μασούρα & Καργόπουλος, 2008, σ. 56). Αυτό συμβαίνει, επειδή οι εμπειρίες εγγράφονται στη μνήμη μας ανάλογα με το βαθμό συμφωνίας ή όχι με τα νοητικά σχήματα ή πλαίσια αναφοράς. Τα πλαίσια αναφοράς μπορεί να μεταβάλλονται και επομένως αναμνήσεις να καταδικάζονται στη λήθη ή να επανερμηνεύονται αργότερα κάτω από το πρίσμα μεταγενέστερων συμβάντων. Στην περίπτωση της αποσιώπησης, όπου οι αναμνήσεις διαγράφονται, συγκαλύπτονται ή διαψεύδονται, αυτό συνήθως οφείλεται, πέρα από

τραυματικές εμπειρίες, σε εμπειρίες που δεν είναι αφηγήσιμες λόγω κομματικής πειθαρχίας, σε αισθήματα ενοχής, ή γενικά αμφιλεγόμενα ζητήματα (Μιχαηλίδης, 2008, σ. 248).

Στον αντίποδα της αμνησίας του πρώτου διαστήματος μετανάστευσης παρατηρούμε την υπερμνησία του Ντένη. Η συνέντευξη του Ντένη ήταν η πλέον μακροσκελής και αυτό επειδή μου περιέγραψε με κάθε λεπτομέρεια το πρώτο διάστημα στην Ελλάδα και ειδικά την ημέρα που έφτασε. Ο Ντένης είχε το προνόμιο να φτάσει στην Ελλάδα το 1991, βρισκόταν δηλαδή ανάμεσα στις πρώτες οικογένειες που προσγειώθηκαν με ειδική πτήση στο αεροδρόμιο της Αλεξανδρούπολης. Η υποδοχή έγινε παρουσία επισήμων. Ο Ντένης θυμόταν μάλιστα ότι τους είχαν στρώσει κόκκινο χαλί. Μετά από μια μακροσκελή αφήγηση της αρχικής περιόδου, την οποία δεν έχω συμπεριλάβει για λόγους οικονομίας χώρου, κλείνει τη διήγησή του λέγοντας ότι όταν άρχισαν να έρχονται μαζικά οι άνθρωποι, οι συνθήκες δυσκόλεψαν πολύ. Όταν του ζήτησα να μου δώσει λεπτομέρειες για το είδος των προβλημάτων, δεν ανταποκρίθηκε και έκλεισε απότομα τη συζήτηση, ζητώντας μου να περάσω σε επόμενη ερώτηση.

Μπορώ να πω θετικές, ειδικά από οικογένειες που ήταν λίγο πιο μεγάλης ηλικίας. Και βοήθεια υπήρχε και στήριξη σε πάρα πολλά σημεία είτε ηθικά είτε υλικά. Ειδικά στην αρχή όταν ήταν λίγες οικογένειες, μετά όταν γέμισε ο τόπος, άρχισαν και τα προβλήματα. [Δηλαδή, τι είδους προβλήματα;] Μετά άρχισαν, ξέρεις πώς είναι τα πράγματα, άρχισαν να μαζεύονται πολλοί. Ντένης 41χρ, συνέντευξη 24/7/2022

Τα όρια μεταξύ μνήμης, λήθης και αποσιώπησης διαμορφώνονται ακριβώς στο τι ακριβώς αντέχει κάποιος να αναπαράγει, τι αξίζει να αναπαραχθεί και τι θα ήταν ωφέλιμο να λησμονηθεί. Η επιλεκτικότητα της μνήμης είναι δεδομένη. Το παρελθόν οφείλει να διασφαλίσει στον άνθρωπο ή στην ομάδα ή την κοινωνία το παρόν, το μέλλον και την ίδια τη ζωή. Η έρευνα της Haas (2000α) έδειξε ότι όταν το παρελθόν δεν είναι ένδοξο, αξιόλογο ή ντροπιάζει, υποβιβάζει ή διχάζει, τότε αναπτύσσονται στρατηγικές που αποσκοπούν στη διαγραφή των απειλητικών για την ταυτότητα της ομάδας γεγονότων. Η ηθελημένη απώλεια/λήθη/επιλογή ενός ιστορικού παρελθόντος έχει σημαντικές συνέπειες για την ταυτότητα (Μαντόγλου, 2010, σ. 122-123).

[Ποια θεωρείς πατρίδα σου;] Την Ελλάδα, γιατί εδώ έχω αναπτυχθεί ως άτομο, εδώ έχω ζήσει 25 χρόνια, εδώ είναι ο κοινωνικός μου περίγυρος κτλ. Ωστόσο, δεν μπορώ να παραβλέψω το ποντιακό στοιχείο αλλά δεν κάθομαι να αναλύσω το γενεαλογικό μου δέντρο. Δε δίνω την ευκαιρία στον καθένα να ξέρει ποια είναι η καταγωγή μου. Είμαστε άνθρωποι. Δε λέω με το καλησπέρα ότι είμαι Πόντιος. Από το επίθετο με καταλαβαίνουν και με εκτιμούν, με θεωρούν πιο αξιόπιστο ως Πόντιο. Σωκράτης 32χρ, συνέντευξη 26/7/2022

Στα αποσπάσματα αυτά ο Σωκράτης εντάσσεται στο ελληνικό κορμό μέσω της ποντιακής του ταυτότητας, χωρίς να αναφέρεται καθόλου στο σοβιετικό παρελθόν. Γίνεται μια προσπάθεια συγκάλυψης αυτού του μέρους της ταυτότητας και αυτός είναι και ο λόγος που δεν μπαίνει στη διαδικασία να «εξηγήσει το γενεαλογικό του δέντρο». Όταν η ταυτότητά του αποκαλύπτεται από την κατάληξη του επιθέτου του, οι συνομιλητές του τον επαινούν εντάσσοντάς τον στους Πόντιους που ήρθαν στις αρχές του 20ού αιώνα. Διεκδικεί μια ελληνικότητα που βασίζεται στο ποντιακό στοιχείο, χωρίς να αναφέρεται σε μια πορεία σχεδόν δύο αιώνων. Βέβαια, αυτή η στρατηγική ένταξης ταυτίζεται ακριβώς με τους όρους ένταξης που επιχείρησε να εφαρμόσει το ελληνικό κράτος για την ένταξη των Ποντίων. Το όμαιμον σε αυτό το πλαίσιο επισκιάζει τις διαφορετικές πορείες ζωής και τα βιώματα στο «εκεί της ΕΣΣΔ». Οι Πόντιοι παρουσιάζονται σαν κάποιιοι που βγήκαν «από τον πάγο», σαν να μην μεσολάβησε και να μην συνέβη τίποτα ενδιάμεσα.

Όπως επισημαίνει η Λέτσιου (2013, σ. 64) το καθολικό και ομογενοποιητικό αφήγημα, που υιοθετήθηκε από το ελληνικό κράτος δίνει έμφαση σε συγκεκριμένες διαστάσεις, στοιχεία και πρακτικές, που ενισχύουν την ομοιότητα και ομαδικότητα του συνόλου των Ποντίων, τόσο αυτών που έφτασαν στις αρχές του 20ού αιώνα όσο και αυτών που εμφανίστηκαν στο τέλος του. Κατά την εξίσωση Πόντιος = Έλληνας η ιστορική πορεία και η διαδρομή μέχρι την «τελική παλιννόστηση» αποτελούν λεπτομέρειες που επισκιάζουν το τελικό αποτέλεσμα, την εθνική υπαγωγή. Ο Σωκράτης έχει αντιληφθεί πλήρως τους όρους ένταξης στην κατηγορία της ελληνικότητας και γι' αυτό ακριβώς επιλέγει να σιωπά και να μην κάνει αναφορά σε σημεία της ταυτότητάς τους, που θα ήταν δυνητικά επικίνδυνα για τη διαδικασία της αφομοίωσής του.

Αφομοίωση: μια σύνθετη και πολλαπλή διαδικασία

Κατά τους Park και Burgess η αφομοίωση είναι το τελευταίο στάδιο εξέλιξης των επαφών μεταξύ ξένων και ντόπιων πληθυσμών. Αρχικά, οι δύο ομάδες έρχονται σε επαφή ανταλλάσσοντας πληροφορίες. Ακολουθεί ο ανταγωνισμός ή/και οι συγκρούσεις. Σε επόμενο στάδιο, γίνεται η προσαρμογή της αδύναμης ομάδας σε περιθωριακές θέσεις της κυρίαρχης και τέλος η υποτελής ομάδα αφομοιώνεται από την ντόπια (Γκόβαρης, 2011, σ. 48). Περισσότερες πληροφορίες για την αφομοίωση μας δίνει ο Bauman (1991, p. 102-106). Η έννοια της αφομοίωσης μπορεί να γίνει κατανοητή μέσα στο πλαίσιο της νεωτερικότητας και του έθνους κράτους και πρόκειται για μεθοδεύσεις που ως σκοπό έχουν να απομακρύνουν την **αμφισημία** που δημιουργούν και αντιπροσωπεύουν οι μειονότητες, οι ξένοι ή αυτοί που δεν είναι «επαρκείς πολίτες». Το πολιτικό όραμα της αφομοίωσης δημιουργούσε στους «διαφορετικούς» την ιδέα ότι μπορούσαν να κερδίσουν εισιτήριο για έναν κόσμο απαλλαγμένο από το στίγμα της ετερότητας, αν προσπαθούσαν να εξαλείψουν τις αποδιδόμενες στιγματιστικές διαφορές, προκειμένου να πληρούν τις προϋποθέσεις που έχει ορίσει η κυρίαρχη ομάδα. Στην προσπάθειά μας να διερευνήσουμε τη διαδικασία της αφομοίωσης, θα ακολουθήσουμε το μοντέλο του J. M. Yinger (1994, p. 68-166). Κατά τον Yinger είμαστε σε θέση να διακρίνουμε 4 διαφορετικούς τύπους αφομοίωσης, οι οποίοι συνιστούν μηχανισμούς μικρότερης εμβέλειας, αλλά εντάσσονται στην διαδικασία της αφομοίωσης (assimilation). Πρόκειται για την ένταξη (integration - διοικητική διάσταση), τον επιπολιτισμό (acculturation - πολιτισμική διάσταση), τη συνείδηση ταυτότητας (identification - ψυχολογική διάσταση) και την ανάμειξη / συγχώνευση (amalgamation - βιολογική διάσταση). Το μέγεθος την εργασίας δεν επιτρέπει τη λεπτομερή ανάλυση τους, ωστόσο, θα επιχειρήσω μια συνοπτική εξέταση, σύμφωνα με όσα διαφαίνονται από τα λόγια των συνομιλητών μου.

Αναφορικά με την **ένταξη (integration)** που έχει μια επίσημη διοικητική χροιά, η άμεση ή σχεδόν άμεση απόδοση ελληνικής ιθαγένειας στους Πόντιους επέδρασε καταλυτικά και πολύ γρήγορα, από διοικητικής άποψης, οι Πόντιοι εντάχθηκαν ως πολίτες με πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Υπό αυτήν την έννοια, η μορφή της διοικητικής αφομοίωσης των Ποντίων ήταν ταχύτατη, ειδικά αν συγκριθεί με την αντίστοιχη χρονοβόρα διαδικασία που απαιτείται για τους μετανάστες που δεν

πληρούν τα κριτήρια για να χαρακτηριστούν «εθνοτικά συγγενείς».

Ο ερχομός των παλινοστούτων συνδέθηκε με κάποια ορισμένα μέτρα, δάνεια και άλλες παροχές, για να τους αφομοιώσει το κράτος. Ο πατέρας μου πήρε ταυτότητα πολύ γρήγορα, οπότε δεν είχα κανένα πρόβλημα σε αυτό το κομμάτι, είχα εξαρχής τις προϋποθέσεις. Σωκράτης 32χρ, συνέντευξη 26/7/2022

Ο Σωκράτης αναγνωρίζει ότι η μετανάστευση των Ποντίων υπήρξε προνομιακή, διότι συνδέθηκε με αυξημένες παροχές συγκριτικά με άλλες μεταναστευτικές ομάδες που μπορεί να ήρθαν την ίδια περίοδο. Ο λόγος των παροχών αποδίδεται από τον Σωκράτη στη επίσημη κρατική βούληση για αφομοίωση των Ποντίων. Το κίνητρο πίσω από τις ειδικές παροχές σχετιζόταν άμεσα με τη διοικητική ένταξη των Ποντίων στη χώρα. Τα δάνεια που αναφέρει ήταν άτοκα και ως επί το πλείστον αφορούσαν την αγορά πρώτης κατοικίας (είτε δάνειο για απευθείας αγορά οικίας, είτε δωρεάν παραχώρηση γης και δάνειο για την ανέγερση οικίας). Η χορήγηση διευκολύνσεων μόνιμης κατοικίας καταδεικνύει ότι το ελληνικό κράτος επιθυμούσε τη μόνιμη εγκατάσταση των Ποντίων και τη μεθόδευσε με αυτού του είδους τις παροχές. Τα ad hoc προνόμια που δόθηκαν σκιαγραφούν μια ιδιαίτερη μεταναστευτική ομάδα, που διαφοροποιείται από τους «μη επιθυμητούς μετανάστες».

Ακόμη, αναφέρεται στην άμεση (ή σχεδόν άμεση) απόδοση ταυτότητας, γεγονός που, επίσης, σχετίζεται με τη μόνιμη παραμονή στην Ελλάδα αλλά και τη δυνατότητα ψήφου καθώς και άλλων παροχών που απολαμβάνουν όσοι/ες έχουν το στάτους του Έλληνα πολίτη/ισσας. Και σε αυτήν την περίπτωση, συγκριτικά με άλλες μεταναστευτικές ομάδες, το ελληνικό κράτος αντιμετώπισε τους Πόντιους με όρους συγγένειας δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες για την άρση των διοικητικών εμποδίων απόκτησης της ελληνικότητας. Τα μέτρα που πάρθηκαν φανερώνουν μια συγκεκριμένη πολιτική κατεύθυνση αντιμετώπισης των επήλυδων. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Χριστόπουλος (2019, σ. 142), αν εξαιρέσει κανείς τη δυνατότητα πολιτογράφησης, οι Πόντιοι μάλλον δεν έχουν υποστεί και την καλύτερη μεταχείριση από την ελληνική διοίκηση. Αυτό άλλωστε επισημαίνει και η Ίννα στο κεφάλαιο της αορατότητας, δηλώνοντας χαρακτηριστικά ότι «οι γονείς μας είχαν περισσότερη γραφειοκρατία». Ο Σωκράτης στο σημείο αυτό συμπληρώνει την αφήγησή της,

λέγοντας ότι, λόγω της απόδοσης ταυτότητας, «δεν είχε πρόβλημα» ο ίδιος και όχι ο πατέρας του. Εδώ ακριβώς έγκειται και η διαφοροποίηση πρώτης και μιάμισης γενιάς για τη μιάμιση γενιά οι συνθήκες διοικητικής ένταξης ήταν ήδη προδιαμορφωμένες σε σχέση με τους γονείς τους. Προσωπικά, στα παιδικά μου χρόνια θυμάμαι να λειτουργώ ως διερμηνέας των γονιών μου (και των παππούδων μου) κατά τις επισκέψεις τους σε διάφορες δημόσιες υπηρεσίες. Ήταν μια επίπονη και αγχωτική διαδικασία για τους γονείς μου. Ούσα πρωτότοκη, μου είχε αποδοθεί αυτός ο «ρόλος» από νωρίς. Ακόμη και όταν ο πατέρας μου πέρασε από «Επιτροπή» για να πάρει την ταυτότητά του, ήμουν εκεί. Ως ενήλικη όμως δεν αντιμετώπισα ποτέ τέτοιου είδους προβλήματα. Η διοικητική ένταξη της μιάμισης γενιάς αποτέλεσε το πρώτο βήμα της αφομοίωσης. Δεν είναι όμως το μοναδικό κρίσιμο ρόλο διαδραματίζει και ο επιπολιτισμός.

Ο **επιπολιτισμός** (acculturation) αναφέρεται στον βαθμό που οι αξίες, οι κανόνες και οι πρακτικές μιας ομάδας αντιστοιχούν με εκείνες της κοινωνίας γενικότερα. Ως διαδικασία είναι σχεδόν πάντα αμφίδρομη, παρόλο που οι μικρότερες, λιγότερο συμπαγείς και φτωχές σε πόρους ομάδες είναι περισσότερο πιθανόν να επηρεαστούν παρά να επηρεάσουν (Yinger, 1985, p. 155). Τα λόγια των συνομιλητών μου φανερώνουν ποικίλα στάδια επιπολιτισμού, γεγονός που καταδεικνύει την πολυπλοκότητα και τις διάφορες μορφές της διαδικασίας.

Εντάξει, οι γονείς μου λένε το κλασικό ότι μεγάλωσες με αυτό (.) ότι έχει αποκτήσει τις (.) δεν έχεις πάρει τις παραδόσεις μας, ας το πω, έχεις ελληνοποιηθεί, με την έννοια των(.) της καθημερινότητας, όχι της καταγωγής, συνήθειες που έχουν εδώ οι ντόπιοι, δεν έχεις τις συνήθειες που είχαμε εμείς, που είναι πιο παραδοσιακοί, πιο, έχουν τις δικές τους, τα δικά τους παραδοσιακά θέματα τέλος πάντων, που εγώ με την παράδοση δεν έχω τόσο στενή σχέση. Ίννα 32χρ, συνέντευξη 17/7/2022

Κατά 95% πιστεύω ότι έχω ενσωματωθεί, το κομμάτι που παραμένει, ένα 5%, λέω θεωρητικά τα νούμερα, κάποιες νοοτροπίες, αυτές που ανέφερα πριν, ό,τι έχει σχέση με τις οικογενειακές σχέσεις, που δεν μπορώ να το δεχτώ το κομμάτι εδώ, δεν μπορώ να δεχτώ τη μεγάλη απελευθέρωση ... δεν μπορώ να προσαρμοστώ. Ντένης 41χρ, συνέντευξη 24/7/2022

*Εγώ είμαι Πόντια από την κορφή ως τα νύχια, το υποστηρίζω (γελώντας), προσπαθώ να κρατήσω τα **ήθη και τα έθιμα**, δεν τα καταφέρνω απόλυτα. Είναι το μεγάλο κενό που δε μιλάω ποντιακά, προσπαθώ όμως και στους **χορούς** και ακούω και ποντιακά **τραγούδια** και οτιδήποτε ποντιακό υπάρχει να το ακολουθήσω, ακόμη και στις **τροφές**, οι Πόντιοι με έναν ιδιαίτερο τρόπο, έχουν τη δικιά τους κουζίνα, θα προσπαθήσω, έστω αυτά. Θα προσπαθήσω βέβαια **να τα μεταδώσω και στα παιδιά μου αύριο, μεθαύριο** (και δευτερόλεπτα αργότερα) είμαστε το ίδιο Έλληνες, απλά εγώ είμαι Πόντια, κάποιος άλλος είναι από κάπου αλλού. Εννοώ, αν κάποιος είναι Καβαλιώτης, κάποιος είναι Αλεξανδρουπολίτης. *Μαρία 32χρ, συνέντευξη 20/7/2022**

Διαβάζοντας τα τρία αποσπάσματα, γινόμαστε μάρτυρες της πολυπλοκότητας της έννοιας του επιπολιτισμού και των διαφοροποιημένων «βαθμών» αφομοίωσης. Η Ίννα περιγράφει τον εαυτό της ως άτομο που έχει απομακρυνθεί από τις ποντιακές παραδόσεις και τον τρόπο ζωής. Βέβαια, σπεύδει να τονίσει ότι η απομάκρυνση αυτή δεν είναι ως προς την καταγωγή αλλά ως προς τις καθημερινές πρακτικές, που έχει υιοθετήσει και διαφοροποιούνται σημαντικά από αυτές των γονιών της. Ενδιαφέρουσα κρίνεται η χρήση της λέξης «έχεις ελληνοποιηθεί» που παρουσιάζει την ελληνική ταυτότητα σε αντιδιαστολή με την ποντιακή. Φαίνεται ότι η μία αντιστρατεύεται την άλλη. Όσο πιο πολύ ελληνοποιείται κανείς, τόσο πιο πολύ απομακρύνεται από την ποντιακότητα. Ελληνικότητα και ποντιακότητα παρουσιάζονται ως μεγέθη αντιστρόφως ανάλογα και η Ίννα έχει πάρει την απόφαση να απομακρυνθεί από τη μία ταυτότητα, ώστε να πλησιάσει την άλλη. Η απομάκρυνση φανερώνεται και σε ένα γλωσσικό επίπεδο (τα δικά τους παραδοσιακά θέματα - που εγώ δεν έχω τόσο στενή σχέση). Οι Πόντιοι αναφέρονται σε γ' πληθυντικό ενώ αυτή σε α' ενικό.

Ο Ντένης παρουσιάζει μια διαφοροποιημένη εικόνα. Αν και αναγνωρίζει ότι λόγω της μακρόχρονης παραμονής του στην Ελλάδα έχει ενσωματωθεί, δεν μπορεί να παραβλέψει και τα πολιτισμικά στοιχεία που τον διαφοροποιούν. Αυτή η παράλληλη στόχευση, από τη μία της διατήρησης της διαφοράς και από την άλλη της υιοθέτησης στοιχείων από τον ντόπιο πληθυσμό αποδεικνύει με σαφήνεια ότι οι πολιτισμικές ταυτότητες (τόσο οι εθνοτικές όσο και οι εθνικές) είναι πολλαπλές και περιστασιακές

(situational) και αλληλεπιδρούν η μία με την άλλη με εξαιρετικά σύνθετους τρόπους (Danforth, 1998, σ. 10). Η αφομοίωση δεν είναι τόσο διαφανής και ανεμπόδιστη διαδικασία, ειδικά στη μιάμιση γενιά, η οποία από πολλούς μελετητές/τριες εμφανίζεται ως μια γενιά που βρίσκεται «στη μέση», δηλαδή έχει την τάση να υιοθετεί στοιχεία και από τους δύο πολιτισμούς.

Τέλος, η Μαρία αναδεικνύει με τα λόγια της μια πιο φολκλορική διάσταση ως προς τη διατήρηση του ποντιακού πολιτισμού. Γι'αυτήν ο όρος «Πόντιος/α» είναι τοπικά προσδιορισμένος και δεν αντιστρατεύεται την ελληνική ταυτότητα αλλά αποτελεί μια υποκατηγορία της. Για τη Μαρία ο κάθε τόπος έχει τα δικά του ήθη και έθιμα και αυτή επιθυμεί να διατηρήσει τα ποντιακά. Λέγοντας είναι είναι το ίδιο Ελληνίδα με τους ντόπιους, θέτει την έννοια του επιπολιτισμού σε καινούρια βάση.

Η τρίτη πλευρά της αφομοίωσης, που ονομάζεται ανάμειξη / συγχώνευση αποτελεί τη βιολογική πλευρά της διαδικασίας. Η διαδικασία ανάμειξης έγκειται στον βαθμό που μια ομάδα εγκαταλείπει την ενδογαμία και δημιουργεί προσωπικές σχέσεις με μια άλλη ομάδα (Yinger, 1981, p. 255-256). Βέβαια, η ανάμειξη/συγχώνευση μελετάται κυρίως σε κοινωνίες που έχουν φαινοτυπικές διαφορές, ενώ στην περίπτωση των Ποντίων το «όμαιμον» δημιουργεί τις προϋποθέσεις μιας ταχείας διαδικασίας, όπως καταδεικνύει και το παρακάτω απόσπασμα.

«Βλέπω ότι οι άνθρωποι αρχίζουν να έχουν λίγο(.) να απομακρύνουν από τους κύκλους τους τους πολύ ξένους αλλά ταυτόχρονα όσοι είμαστε οι Πόντιοι που ήρθαμε, είμαστε διαφορετικοί τους, δεν είμαστε το ίδιο ξένοι με αυτούς. Αποδέχονται δηλαδή, δεν έχουν θέματα. Πλέον κατά κάποιο τρόπο ειδικά οι πιο μικρές ηλικίες γίνανε ένα κομμάτι δικό τους, δεν υπάρχει διαφορά, γιατί(.) μας αντικατέστησαν οι υπόλοιποι που ήρθανε Αλβανοί, Πακιστανοί, στην ουσία να το πω έτσι, το ξένο στοιχείο, γιατί εμείς πλέον απορροφηθήκαμε, ειδικά σε μικρές ηλικίες βλέπω ότι δεν υπάρχει καμία διαφορά. Είτε στις φιλικές σχέσεις, είτε στις προσωπικές σχέσεις δηλαδή στην εποχή μας ήτανε δύσκολο, εμείς που ήμασταν 4-5 χρόνια εδώ πέρα, να το πω έτσι, στην απλή λαϊκή, να βρούμε κοπελίτσα ντόπια Ελληνίδα, σιγά, ποια θα μας κοιτούσε. Τώρα δεν υπάρχει αυτό το πρόβλημα πλέον τελείωσε. Και οι σχέσεις γίνονται και οι γάμοι γίνονται». Ντένης 41χρ, συνέντευξη 24/7/2022

Ο Ντένης παρουσιάζει τους Πόντιους ως λιγότερο ξένους από τους άλλους μετανάστες και έτσι δικαιολογεί τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων και τη γενικότερη αποδοχή από την ελληνική κοινωνία. Ως «συγγενείς εξ αίματος» είχαν τη δυνατότητα να αναμειχθούν με τον ντόπιο πληθυσμό. Αν και αυτό δεν έγινε αμέσως, κυρίως λόγω «συμβολικών ορίων», τα συγγενικά κράτη, όπως αναφέρουν οι Βεντούρα και Μπαλτσιώτης (2013, σ. 21-23) αναγνώρισαν στους ομογενείς επαρκή κριτήρια ένταξης στον εθνικό κορμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο υπερκερασμός της ενδογαμικής πρακτικής δεν ήταν απαγορευτικός (ειδικά αφού παρήλθε το πρώτο διάστημα αμφισβήτησης) αλλά ζήτημα προσωπικής επιλογής¹⁶. Μάλιστα, γνωρίζοντας και την προσωπική κατάσταση κάποιων από τους συνεντευξιαζόμενους/ες, είμαι σε θέση να δηλώσω η συγχώνευση/ανάμειξη έχει προχωρήσει αρκετά και δεν αποτελεί εμπόδιο για τη μιάμιση γενιά Ποντίων, πόσο μάλλον για τη δεύτερη που έχει γεννηθεί στην Ελλάδα.

Την τελευταία πτυχή της αφομοίωσης αποτελεί η **ταυτοποίηση**. Ο Yinger (1981, p. 250) χωρίζει την ταυτοποίηση στον ταυτοτικό αυτοπροσδιορισμό και τον ταυτοτικό ετεροπροσδιορισμό (self-identification, identification by others) και θα προσπαθήσω να την αναλύσω περαιτέρω.

Αυτοπροσδιορισμός, ετεροπροσδιορισμός και στρατηγικές ένταξης των Ποντίων μιάμισης γενιάς

Αρχικά, υπενθυμίζω ότι πριν από τη μετανάστευσή τους στην Ελλάδα οι συνεντευξιαζόμενοι/ες μου αναγνωρίζονταν επίσημα ως «Γκρέκοι» από τους σοβιετικούς, οι οποίοι τους απέδιδαν έναν εθνικό χαρακτηρισμό. Ετεροπροσδιοριστικά λοιπόν, κατείχαν μια εθνική ταυτότητα, που αναγραφόταν και στο διαβατήριό τους. Παράλληλα, οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονταν ως «Ρωμαίοι» ή «Ουρούμ» και ο εν λόγω αυτοπροσδιορισμός είχε μια προεθνική μορφή και σχετιζόταν με τις διοικητικές κατηγορίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες βασιζόνταν στο θρήσκευμα και όχι την εθνική υπαγωγή (Τσαχιρίδου, 2019, σσ. 82-86). Μετά την μετανάστευση στην Ελλάδα ετεροπροσδιορίστηκαν θεσμικά από το ελληνικό κράτος ως «Πόντιοι παλιννοστούντες». Σύμφωνα με τους Brubaker, Loveman & Stamatov (2004, p. 34), οι γραφειοκρατικές κατηγορίες έχουν την εξουσία να δημιουργούν εκ του μηδενός, κατασκευάζοντας νέα «είδη ανθρώπων» για τα

¹⁶ Η οποία σαφώς και δεν αποτελεί απλό ζήτημα και επηρεάζεται από ποικίλους παράγοντες.

άτομα. Ο χαρακτηρισμός του «Πόντιου» προϋπήρχε και ήταν ένας ήδη γνωστός και αποδεκτός όρος από τον εντόπιο πληθυσμό από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και όπως μας πληροφορεί ο Χριστόπουλος (2019, σσ. 139-141) χρησιμοποιήθηκε ad hoc στην περίπτωση των «συγγενικών κρατών» ως βασικό εργαλείο συμπερίληψής τους στον εθνικό κορμό.

Στο πλαίσιο της ευνοϊκής κρατικής συγκυρίας, για να διεκδικήσουν την «ελληνικότητά» τους στην Ελλάδα, οι νεοφερμένοι αποδέχθηκαν και εντέλει υιοθέτησαν, αρχικά ως ετεροπροσδιορισμό και αργότερα ως αυτοπροσδιορισμό, το εθνώνυμο «Πόντιο» (Τσαχιρίδου 2019, σσ. 80-83). Στο μονοπολιτισμικό εθνικό πλαίσιο «ο πολιτισμικά άλλος» τιμάται όχι γιατί είναι διαφορετικός αλλά γιατί **δείχνει ότι μπορεί να γίνει όμοιος** και η όποια αξία της ταυτότητάς του έγκειται στη μετατρεψιμότητά της, στη δυνατότητα για ενσωμάτωση μέσω της εξομοίωσης (Παπαταξιάρχης, 2006, σσ. 4-6).

Θα αρχίσω αυτήν την ενότητα όχι με το «τι υπάρχει» αλλά με αυτό «που λείπει». Σε καμία από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν δεν ακούστηκε ο αυτοπροσδιορισμός «Ρωμαίος/α» ή «Ουρούμ». Ενώ λοιπόν, η πρώτη γενιά Ποντίων πριν τη μετανάστευση στην Ελλάδα χρησιμοποιούσε τους εν λόγω ταυτοτικούς αυτοπροσδιορισμούς (Ρωμαίος/Ουρούμ), η μιάμιση γενιά, αν και τους γνωρίζει, δεν αυτοπροσδιορίζεται χρησιμοποιώντας τους. Σχετικά γράφει ο Βέικος (1999, σ. 22) ότι «υπάρχει στον κόσμο αυτό που ονοματίζεται». Όταν λοιπόν παύει να ονοματίζεται, περνάει το κατώφλι της ανυπαρξίας. Από την απουσία των όρων υποψιαζόμαστε ότι η μιάμιση γενιά έχει μετατοπιστεί ταυτοτικά σε σχέση με τη γενιά των γονιών τους, που χρησιμοποιούσαν τους όρους «Ρωμαίος/Ουρούμ» εκ περιτροπής με το «Πόντιος».

Η ταυτοτική μετατόπιση, ούσα πολύ πρόσφατη, δεν έχει ακόμη παγιωθεί στη μιάμιση γενιά με αποτέλεσμα, όπως ελπίζω να φανεί παρακάτω, να παρατηρούνται ατομικές στρατηγικές ένταξης και αυτοπροσδιορισμού και λιγότερο συλλογικές. Ο αυτοπροσδιορισμός της μιάμισης γενιάς περιέχει τις λέξεις Πόντιος, Έλληνας και Σοβιετική Ένωση αλλά ποικίλει και μάλιστα αλλάζει από άτομο σε άτομο αλλά και στο ίδιο το άτομο. Ενώ στην πρώτη γενιά Ποντίων ο αυτοπροσδιορισμός ήταν παρόμοιος σε όλες τις συνεντεύξεις, στη μιάμιση γενιά προκρίνονται «ατομικές ταυτοτικές λύσεις».

*Τότε ναι, πιστεύω ότι υπήρχε αυτή η διάκριση ότι (.) είμαστε Ρώσοι, είμαστε ξένοι, δεν έχουμε ελληνική καταγωγή. Τώρα πιστεύω ότι όλοι γνωρίζουνε για τους... (.) (πήγε να πει Πόντιους) για τους Έλληνες ποντιακής καταγωγής, που ζούσανε στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Δεκάδες, χιλιάδες είναι όσοι έχουν έρθει στην Ελλάδα, οπότε πλέον δεν πιστεύω ότι κάποιος, υπάρχει έστω κι ένας, που πιστεύει ότι δεν είναι ελληνικής καταγωγής αυτοί οι άνθρωποι, **τέλος πάντως εμείς**. Ίννα 32χρ, συνέντευξη 17/7/2022*

Η Ίννα αποδίδει την αμφισβήτηση ελληνικότητας των Ποντίων σε άγνοια του ντόπιου πληθυσμού, που τους κατηγοριοποιούσε ως ξένους επειδή δε γνώριζε για την ελληνικότητά τους. Όπως επισημαίνει η Voutira (2006, p. 402) οι σοβιετικοί πληθυσμοί δεν αναγνωρίζονταν από την Ελλάδα ως διασπορά πριν την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Επομένως, ο ντόπιος πληθυσμός όντως βρέθηκε σε μια κατάσταση σύγχυσης, ειδικά το πρώτο διάστημα. Ακόμα, η συνάντηση του έθνους με τη διασπορά δημιούργησε ένα εκατέρωθεν αίσθημα απογοήτευσης λόγω των ιδεοληψιών περί ομοιότητας (Σιδέρη, 2013, σσ. 457-458). Αμφότερες οι πλευρές περίμεναν να συναντήσουν «όμοιους» ανθρώπους με κοινά στοιχεία. Αν λάβουμε υπόψη μας τις φαντασιακές κοινότητες του Anderson (Θεοδωρίδης, 2004, σ. 38) τα μέλη, τόσο αυτά που ήταν εντός του κράτους, όσο και αυτά που διαβιούσαν εκτός αυτού, φαντάζονταν αλλήλους ως όμοια και ισότιμα μέλη μιας φαντασιακής κοινότητας, ακόμη και αν δε γνωρίζονταν, ακόμη και αν δεν είχαν συναντηθεί ποτέ. Κάτι τέτοιο όμως δε συνέβη γιατί, ενώ το επίσημο κράτος αναγνώρισε την «ελληνικότητα των παλινοστούντων με όρους καταγωγής (το όμαιμον) και με όρους εθνικής συνείδησης, η κυρίαρχη εθνική ιδεολογία της μονοπολιτισμικότητας και ομοιογένειας και η ανιστορική παρουσίαση του ελληνικού έθνους από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους δημιούργησαν «πολιτισμικές παρεξηγήσεις» σε δυο άλλα επίπεδα, αυτά του ομόγλωσσου και του ομότροπου» (Νοταράς, 2016, σσ. 13-14). Με την πάροδο του χρόνου, σύμφωνα με την Ίννα, αποκαταστάθηκε η «παρεξήγηση λόγω της άγνοιας». Μάλιστα για να πείσει για την ορθότητα του επιχειρηματός της, χρησιμοποιεί την υπερβολή, ένα σχήμα λόγου που προσδίδει έμφαση και παραστατικότητα με σκοπό να μεγεθυνθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα. Τέλος, φαίνεται ότι η Ίννα αποστασιοποιείται από την ποντιακή ταυτότητα λέγοντας «αυτοί οι άνθρωποι, τέλος πάντων εμείς». Ακόμη και στην αρχική μας επικοινωνία

για τη συνέντευξη φάνηκε προβληματισμένη για το τι ακριβώς μπορεί να προσφέρει στην έρευνά μου, καθότι θεωρεί ότι δεν είναι «καλή με την παράδοση». Με το αποστασιοποιημένο «αυτοί» διαχωρίζει τη θέση της.

Στα δύο παρακάτω αποσπάσματα περιγράφουν συγκριτικά τη διαδικασία ένταξης στο «ελληνικό φαντασιακό». Το πρώτο απόσπασμα είναι από προγενέστερη έρευνα για την πρώτη γενιά Ποντίων ενώ το δεύτερο αφορά άτομο μιάμισης γενιάς. Το ενδιαφέρον σε αυτήν την περίπτωση είναι ότι τα δύο πρόσωπα έχουν συγγενική σχέση (πατέρας-γιος) και μπορούμε να δούμε ξεκάθαρα τη μετατόπιση που έχει συντελεστεί. Για την πρώτη γενιά Ποντίων η επίγνωση της (πλεονεκτικής και παράλληλα μειονεκτικής) ένταξης τους στον ενδιάμεσο αυτό χώρο, μεταξύ γηγενών και μεταναστών, σχετίζεται με τη **σχετική προσβασιμότητα**. Η ένταξή τους έγινε σε ένα υποτιθέμενο «συνεχές ελληνικότητας» στο οποίο τις δύο ακραίες τιμές καταλαμβάνουν οι αυθεντικούς Έλληνες (;) από τη μία και οι αλλοδαποί μετανάστες από την άλλη. Το κράτος, ελέγχοντας την πρόσβαση στην ιθαγένεια, όριζε νομικά τον εθνικό και τον ξένο πληθυσμό και επηρέαζε τις σχέσεις τους. Εξάλλου, το δίκαιο συνολικά διέκρινε ανάμεσα στον εθνικό πληθυσμό και τους ξένους και συνέβαλλε στη διαμόρφωση κοινωνικών αναπαραστάσεων που προσέδιδαν στους τελευταίους μία περιθωριακή θέση. Οι μετανάστες καθιλώνονταν έτσι σε μειονεκτικό νομικά και πολιτικά καθεστώς (Βεντούρα 2009, σ.25). Αντίθετα, οι Πόντιοι, λόγω της «συγγενείας» τους, μπορούσαν να διεκδικήσουν μια καλύτερη θέση σε αυτό το συνεχές. Η σχετική προσβασιμότητα αφορά στην αντίληψη ότι στο καθεστώς απόδοσης ελληνικότητας οι νεοφερμένοι δεν εντάχθηκαν με ίσους όρους συγκριτικά με τους ντόπιους Έλληνες, όπως θα περίμεναν, ωστόσο εξακολουθούσαν να μπορούν να διεκδικήσουν μια καλύτερη θέση συγκριτικά με τους «αλλογενείς μετανάστες¹⁷». Ακολουθούν τα δύο αποσπάσματα.

Ημασταν λίγο πιο καλύτεροι από τους Αλβανούς, εντάξει, μας θεωρούσαν Έλληνες αλλά πάλι Πόντιους, ξένους ... και λίγο διαφορετικά βεβαίως, σαν Πόντιους, σαν Έλληνες. Οδυσσέας 55χρ, συνέντευξη 4/1/2018 (πατέρας, πρώτη γενιά)

Η ποντιακή ταυτότητα για την πρώτη γενιά, όπως την αντιλαμβάνεται ο Οδυσσέας, άλλοτε αποτελεί το διαβατήριο για την ένταξη στον εθνικό κορμό (σαν

¹⁷Περισσότερα για τη διάκριση ομογενής-αλλογενής βλ. στο Χριστόπουλος 2019 σσ. 45-46.

Πόντιους, σαν Έλληνες) και άλλοτε οδηγεί στο περιθώριο (αλλά πάλι Πόντιους, ξένους). Η κοινωνικοποίηση σε ένα ετερογενές πολιτικό και κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και οι διαφοροποιημένες εμπειρίες ζωής πριν τη μετανάστευση αλλά και τα βιώματα στην Ελλάδα δημιουργούν μια «αίσθηση διαφορετικότητας» που δεν επιτρέπει την πλήρη ένταξη. Για τη μιάμιση γενιά φαίνεται ότι το σχήμα ένταξης έχει διαφοροποιηθεί.

Είμαι Πόντιος άρα Έλληνας. Επικρατεί το ελληνικό στοιχείο. Ενσωματώθηκα πλήρως. Θεωρώ ότι είμαι ένα κομμάτι του μέρους (τόπου) ασχέτως αν είμαι Πόντιος, έμειναν (οι Πόντιοι) στον πάγο, έχουν τη δική τους διάλεκτο, δεν προόδευσαν. Σωκράτης 32χρ, συνέντευξη 26/7/2022 (γιος, μιάμιση γενιά)

Η ποντιακότητα εδώ παρουσιάζεται ως υποσύνολο της ελληνικότητας και θεωρείται προαπαιτούμενο ένταξης. Μάλιστα ο Σωκράτης συμπληρώνει ότι το ελληνικό στοιχείο επικρατεί κι εδώ ακριβώς καταδεικνύεται η διαδικασία της αφομοίωσης που αναφέραμε παραπάνω. Το γεγονός της «επικράτησης του ελληνικού στοιχείου» σε σχέση με τη πρώτη γενιά «όπου βάραινε το ποντιακό» μας θυμίζει τα λόγια του Μααλούφ (1999, σσ. 17-24) ότι η ταυτότητα είναι σύνθετη και ότι ανάλογα με τις συνθήκες, κάποιο στοιχείο της αποκτά βαρύνουσα σημασία. Το βασικό επιχείρημα αξίωσης υπαγωγής αποτελεί το γεγονός ότι οι Πόντιοι είναι ένα χαμένο κομμάτι ελληνικότητας το οποίο «έμεινε στον πάγο» επειδή είχε αποκοπεί χωρικά από τον κορμό. Η αποκοπή αυτή οδήγησε σε διαφορετική εξέλιξη ως προς τη γλώσσα και την «καθυστέρηση προόδου». Οι παρεξηγήσεις ως προς το ομόγλωσσο και το ομότροπο που αναφέρει ο Νοταράς (2016, σσ. 13-14) φαίνεται ότι επιβεβαιώνουν τα λόγια του. Το «χαμένο κομμάτι της ελληνικότητας» ανακαλύφθηκε μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και, ασχέτως αν έμεινε στον πάγο, αξιώνει δικαίωμα πλήρους ένταξης από τη μιάμιση γενιά.

Ας πούμε ρωτάνε «από πού είσαι;» και λέω «Αλεξανδρούπολη», δεν κάθομαι να τους εξηγώ ότι εγώ ήρθα από εκεί, είμαστε Πόντιοι, Έλληνες και αυτά, να τους εξηγήσεις την ιστορία, απλά λέω ένα «Αλεξανδρούπολη» και τελειώνει η υπόθεση (γελώντας). [Τι φοβάσαι ότι θα γίνει;] Δε φοβάμαι κάτι να πω, απλά βαριέμαι πλέον στον καθένα να εξηγώ ότι δεν είμαστε Γεωργιανοί, ότι δεν είμαστε τέτοιο, ότι είμαστε Έλληνες, απλά ήρθαμε απ’

τον(.) τη Γεωργία. Βαρβάρα 31χρ, συνέντευξη 23/7/2022

Η Βαρβάρα στο απόσπασμα αυτό χρησιμοποιεί τον τόπο διαμονής της, την Αλεξανδρούπολη, για να απαντήσει στο δύσκολο ερώτημα του «από πού είσαι». Η εν λόγω στρατηγική ένταξης χρησιμοποιεί τον τοπικό προσδιορισμό παραπλανητικά και είναι συνηθισμένη στους Πόντιους μιάμισης γενιάς. Συχνά οι Πόντιοι μιάμισης γενιάς επιλέγουν αυτόν τον τρόπο, ειδικά στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης, για να αυτοπροσδιοριστούν. Όταν η Βαρβάρα ρωτήθηκε τι φοβάται (κακώς ρωτήθηκε με αυτόν τον τρόπο) απάντησε ότι βαριέται να εξηγήει την πραγματική της καταγωγή, γιατί είναι περίπλοκο να μεταφερθεί στους ντόπιους χωρίς παρεξήγηση. Η ταυτότητα δεν είναι τόσο ξεκάθαρη ή απροβλημάτιστη έννοια, ειδικά σε συνθήκες μετανάστευσης. Σύμφωνα με την Mercer (1990), «η ταυτότητα καθίσταται ζήτημα μόνο όταν βρίσκεται σε κρίση, όταν κάτι που θεωρείται πάγιο, συνεκτικό, και σταθερό παραγκωνίζεται από την εμπειρία της αμφιβολίας και της αβεβαιότητας» (Hall, 2003, σ. 403)

Νιώθω Ελληνίδα, είμαι Ελληνίδα που (.) ζούσε στη Γεωργία και ο επαναπατρισμός μου έγινε το 98'. Δε θα πω και όλη αυτή την ιστορία(.) απλά θα πω, είμαι Ελληνίδα». Μαρία 32χρ, συνέντευξη 20/7/2022

Η Μαρία δευτερόλεπτα πριν δηλώσει ότι «είναι Ελληνίδα», είχε πει ότι είναι «Πόντια από την κορφή ως τα νύχια». Η αντίφαση αυτή είναι δηλωτική των συνεντεύξεων και επιβεβαιώνει τον λόγο περί αβεβαιότητας. Ακριβώς επειδή οι ερωτήσεις μου επαναδιατυπώθηκαν σε αυτό το σημείο με σκοπό να αποτυπώσουν την αμφισημία και την ευθραυστότητα της ταυτότητας, τα Υποκείμενα διαφοροποιήθηκαν αρκετά, τόσο μεταξύ τους, όσο και με τα όσα δήλωσαν σε προγενέστερη ή μεταγενέστερη στιγμή της συνέντευξης.

Όταν ήμασταν μικρά μας έλεγαν Ρωσοπόντιους, όπως και τους γονείς μας. Όσο περνάνε τα χρόνια η λέξη αυτή ξεχνιέται ή τουλάχιστον δεν την ακούς συχνά. Τώρα πια δε με λέει κανένας Ρωσοπόντιο αλλά έχει και την απαίτηση να μη μοιάζω κιόλας. Είναι ένας όρος που σιγά σιγά σβήνει. Αλέξανδρος 37χρ, συνέντευξη 15/8/2022

Ο Αλέξανδρος αναφέρει ότι στην αρχή οι ντόπιοι απέδιδαν τον χαρακτηρισμό του «Ρωσοπόντιου», τόσο στον ίδιο, όσο και στους γονείς του. Ο όρος αυτός δεν

προκαλεί καμιά έκπληξη και συνάδει με ευρήματα προγενέστερων μελετών. Η Χατζηγεωργίου (2006, σσ. 8-9) επισημαίνει ότι ο μέσος όρος των Ελλήνων αντιμετώπιζε τους νεοερχομένους Πόντιους ως μεγαλύτερη απειλή για την κοινωνική συνοχή, απ' ό,τι τους ξένους με την ξεκάθαρα διαφορετική τους ταυτότητα, λόγω φόβου αλλοίωσης των θεωρούμενων ως «ουσιωδών χαρακτηριστικών της ελληνικότητας». Σε αυτό το πλαίσιο οριοθέτησης, που προσπαθούσαν να επιβάλουν οι ντόπιοι πληθυσμοί, χρησιμοποιήθηκε ο ετεροπροσδιοριστικός όρος «Ρωσοπόντιου», με τον οποίον όμως οι ίδιοι οι Πόντιοι δε συμφωνούσαν. Κατά τον Jenkins (2008, p. 55), η εθνότητα βασίζεται στην αλληλεπίδραση δύο ειδών. Πρώτον, υπάρχουν οι διαδικασίες εσωτερικού ορισμού (αυτοπροσδιορισμός). Μέλη της ομάδας σηματοδοτούν στα υπόλοιπα μέλη έναν αυτοπροσδιορισμό του «ποιοι είναι», την ταυτότητά τους. Υπάρχουν επίσης, οι διαδικασίες εξωτερικού ορισμού. Αυτές είναι κατευθυνόμενες διαδικασίες κατά τις οποίες ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων ορίζει τον άλλο(ους) ως «X» ή «Ψ». Στο ένα άκρο του συνεχούς, στο πιο συναινετικό, η διαδικασία αυτή μπορεί να είναι μια απλή επικύρωση του εσωτερικού ορισμού που είχε δώσει και το ίδιο το άτομο. Στο άλλο άκρο του συνεχούς, στο συγκρουσιακό, υπάρχει ένα είδος επιβολής ενός ονόματος ή/και ενός χαρακτηρισμού, το οποίο δεν αποδέχονται οι ίδιοι και επηρεάζει με πολλούς τρόπους την κοινωνική τους εμπειρία. Ουσιαστικά πρόκειται για μια ουσιώδη εξωτερική παρέμβαση και η ικανότητα να παρέμβαίνει κανείς με επιτυχία στις ζωές των άλλων συνεπάγεται την ικανότητα – τη δύναμη ή την εξουσία – να το πράξει. Ο εξωτερικός ορισμός στην περίπτωση των Ποντίων έγινε από το κράτος υποδοχής καθώς και από την κοινωνία, μέσω επίσημων-θεσμικών και ανεπίσημων-καθημερινών αλληλεπιδράσεων, διαμορφώνοντας το αρνητικό και υποτιμητικό στερεότυπο του «Ρωσοπόντιου» (Λέτσιου, 2011, σ. 9).

Αυτό που αξίζει να επισημανθεί είναι η φράση **«*τόρα πια δε με λέει κανένας Ρωσοπόντιο αλλά έχει την απαίτηση να μη μοιάζω κιόλας*»**. Ο Αλέξανδρος εδώ υπονοεί ότι η ανυπαρξία στην οποία περνάει ο όρος για τη μιάμιση γενιά οφείλεται στη συμμόρφωση αυτής στις «επιταγές της ελληνικότητας». Η απαίτηση της κοινωνίας για τη μιάμιση γενιά είναι να απωλέσουν το πρώτο συνθετικό «Ρώσος» από τον όρο του «Ρωσοπόντιου», για να ενταχθούν πλήρως, κάτι το οποίο ήταν αδύνατο για τους γονείς τους, ακριβώς επειδή ήρθαν σε μεγαλύτερη ηλικία, ως ενήλικα άτομα.

*Η μητέρα μου λέει «εσείς ελληνοποιηθήκατε πια, για μας ήταν **πιο δύσκολο**».*

Είμαι 35 σήμερα και νιώθω την Ελλάδα πατρίδα μου, νομίζω όμως ότι την νιώθω με ένα ιδιαίτερο τρόπο, διαφορετικό από έναν ντόπιο. Ελπίδα 35χρ, συνέντευξη 10/8/2022

Η αντίληψη της «ατελούς ελληνοποίησης» της πρώτης γενιάς σε σύγκριση με την πιο «επιτυχημένη» της μιάμισης, είναι ένα στοιχείο που επαναλαμβάνεται σταθερά στα λόγια των συνομιλητών/τριών μου. Ωστόσο, η ελληνοποίηση αυτή εξακολουθεί να αντιπαραβάλλεται με τον ντόπιο πληθυσμό. Για την πρώτη γενιά ο Χριστόπουλος (2019, σσ. 136, 138) χαρακτηρίζει το τοπίο της ελληνοποίησης «θολό» και δανείζεται τον όρο του Brubaker (1998) περί «δημιουργικής εθνοτικής επαναταυτοποίησης». Για τη μιάμιση γενιά η διαδικασία της ταυτοποίησης παρουσιάζεται λιγότερο «σκιώδης», αν και ακόμη τίθεται σε διαφορετικό πλαίσιο, συγκρινόμενο με την ελληνικότητα των ντόπιων πληθυσμών. Η νοηματοδότηση της ελληνικότητας γίνεται με διαφορετικούς όρους από τη μιάμιση γενιά, καταδεικνύοντας ακριβώς ότι δεν υπάρχει ενιαίος τρόπος του να είναι και να αισθάνεται κανείς Έλληνας.

*Έχουμε έρθει ευτυχώς ή δυστυχώς από 15-20 χώρες, ο ντόπιος Έλληνας ούτε ξέρει, ούτε είναι υποχρεωμένος να ξέρει «τι, πώς, ο καθένας γιατί» και μας βάλανε σαν μια ομάδα. Παράδειγμα το ίδιο βλέπω τώρα εμείς παράδειγμα εδώ στην Αλεξανδρούπολη κάνουμε με τους μουσουλμάνους. Αν ρωτήσεις και μπεις βαθιά μέσα τους, εγώ γνωρίζω πολύ κόσμο από αυτούς, είναι διαφορετικές ράτσες, δε χωνεύονται μεταξύ τους αλλά για εμάς(.) όλοι λένε ότι είναι κατσίβελιοι και τελείωσε. Αν μπεις βαθιά ξέρεις ότι είναι 20 ράτσες. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση μας. Δηλαδή εμείς που ήμασταν από Αρμενία και κάποιοι που ήταν από την Τσάλκα, **άσχετο του ότι είχαμε πολύ μεγάλες διαφορές μεταξύ μας**, ειδικά τα αγόρια, ζύλο, φασαρίες, προβλήματα, **πολύ περισσότερα απ' ότι με τους ντόπιους Έλληνες**, ντόπιους, ντόπιους. Αλλά **όταν τύχαινε η περίπτωση έχουμε κάποιο πρόβλημα με τους ντόπιους Έλληνες ήμασταν μαζί. Λέγαμε οι δικοί μας ενώ δεν είχαμε καμία σχέση στην ουσία.** [Υπήρχε δηλαδή διαχωρισμός μεταξύ σας;] **Ναι, ναι βεβαίως και πολύ μεγαλύτερος απ' ότι με τους ντόπιους.** Ντένης 41χρ, συνέντευξη 24/7/2022*

Ο Ντένης στο σημείο αυτό καταρρίπτει την «τεχνητή ομοιομορφία» που έχει

επιβληθεί στους ανθρώπους που μετανάστευσαν από την πρώην ΕΣΣΔ στην Ελλάδα. Η ποντιακή ταυτότητα δεν είναι ενιαία και οι ανταγωνισμοί/προστριβές, ειδικά του πρώτου διαστήματος στην Ελλάδα, το επιβεβαιώνουν. Ο Ντένης, που λόγω της εργασίας τους έρχεται σε επαφή με τη μουσουλμανική μειονότητα της πόλης, χρησιμοποιεί ένα αναλογικό παράδειγμα, για να καταδείξει την ποικιλομορφία που υπάρχει. Όπως οι μουσουλμάνοι της Θράκης δεν αποτελούν μια ενιαία κατηγορία, κατά τρόπο ανάλογο και οι Πόντιοι που έχουν έρθει από διαφορετικές Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ δεν είναι ορθό να ομαδοποιούνται τεχνητά. Ωστόσο, αποδίδει αυτήν την ομαδοποίηση σε άγνοια.

Αντίθετα, η Λέτσιου (2013, σ. 64) αναφέρει ότι η ομαδοποίηση αυτή αποτελεί επιλογή της ελληνικής πολιτείας η οποία ανάγει την ποντιακή καταγωγή σε κοινό παρονομαστή των επιμέρους ποντιακών ομάδων και σε κύριο στοιχείο νομιμοποίησης της ένταξής τους στην κυρίαρχη ελληνική ταυτότητα. Βέβαια, οι εμπειρίες των ανθρώπων μετά τον ερχομό στην Ελλάδα και τη συνάντηση των επιμέρους ομάδων διαψεύδουν αυτήν την εκδοχή περί ενιαίας και αδιάσπαστης ομοιογένειας. Όπως επισημαίνεται στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, οι πληθυσμοί αυτοί δεν εμφανίστηκαν την ίδια χρονική περίοδο στα εδάφη της μετέπειτα ΕΣΣΔ. Έφτασαν εκεί για διαφορετικούς λόγους, από διαφορετικές περιοχές και εννοείται πως εγκαταστάθηκαν και σε ποικίλα μέρη. Διέφεραν σε πολλά σημεία, άλλοι είχαν αφομοιωθεί περισσότερο από τους λαούς της ΕΣΣΔ ενώ άλλοι διατηρούσαν περισσότερα ποντιακά στοιχεία. Με τον ερχομό στην Ελλάδα παρατηρείται μια προσπάθεια «καθολικής και ομοιογενούς ποντιοποίησης» των πληθυσμών, οι οποίοι όμως ειδικά το πρώτο διάστημα ένιωθαν μια δυσφορία με αυτήν την εξέλιξη. Η ομαδοποίηση αποτελεί ένα ιδιόμορφο «χωνευτήρι ποντιακότητας» μέσω της απόδοσης μιας τεχνητής ενιαίας ταυτότητας, με απώτερο σκοπό την αποτελεσματικότερη διαχείριση των πληθυσμών.

Αντί επιλόγου ... μια ταυτότητα σε κίνηση

Φτάνοντας στο τέλος της εργασίας είναι καίριο να θυμόμαστε ότι η ταυτότητα δεν αποτελεί ένα τετελεσμένο γεγονός αλλά μια «παραγωγή» που δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένη, μια διεργασία σε συνεχή εξέλιξη, μια διαρκής διαδικασία αυτοσυνειδησίας (Hall, 2003, p. 421). Σε αυτό το πλαίσιο η ταυτότητα των Ποντίων μιάμισης γενιάς διαφοροποιείται από την ταυτότητα της πρώτης γενιάς αλλά και της δεύτερης που ακολουθεί. Η διαφοροποίηση αυτή συγκροτείται από τρεις βασικούς παράγοντες, τον χρόνο μετανάστευσης, την κρατική πολιτική που εφαρμόστηκε και τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις με τον εντόπιο πληθυσμό.

Κατά το πρώτο διάστημα παραμονής στην Ελλάδα οι Πόντιοι φαίνεται ότι ήρθαν σε συγκρούσεις και προστριβές με τους ντόπιους. Οι εκατέρωθεν ιδεοληψίες περί ενιαίας και αδιάσπαστης ελληνικότητας, το δίλημμα μεταξύ ένταξης και κοινωνικοπολιτισμικής διατήρησης καθώς και οι συνθήκες προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα πυροδοτούσαν εκατέρωθεν «αντιδράσεις» και συνέθεταν ένα κλίμα συγκρούσεων και διαχωρισμού, το οποίο όμως με την πάροδο του χρόνου εξομαλύνθηκε, πιθανότατα λόγω της πολιτισμικής εγγύτητας των δύο πλευρών.

Παράλληλα, οι εμπειρίες ρατσιστικής αντιμετώπισης και η εσωτερική αίσθηση της διαφορετικότητας δημιούργησαν μια τάση επιθυμητής αορατότητας για τη μιάμιση γενιά Ποντίων. Η μικρή ηλικία μετανάστευσης τους παρείχε το προνόμιο της «συγκάλυψης ταυτότητας» που σε κάποιες περιπτώσεις έφτανε σε σημείο να λαμβάνει διαστάσεις εθνοτικού στίγματος. Η ανάγκη τους να μη διαφέρουν από τους γηγενείς, σε μια μονοπολιτισμική κοινωνία που δεν το επέτρεπε, οδήγησε ορισμένους σε διαρκή επαγρύπνηση και συνδέθηκε με ένα γενικευμένο αίσθημα μειονεξίας.

Ακόμη, γίνεται φανερό ότι μνήμη της μιάμισης γενιάς Ποντίων παρουσιάζεται αποσπασματική, όπως άλλωστε και η ταυτότητά της. Η σχέση μνήμης και ταυτότητας είναι εμφανής στα λόγια των συνομιλητών/τριών μου. Η μιάμιση γενιά τείνει να απωθεί από τη μνήμη της τα γεγονότα της μετανάστευσης και της δύσκολης πρώτης περιόδου παραμονής στην Ελλάδα. Παράλληλα, κατασκευάζει μνήμες που συνάδουν με την ταυτότητά της στο παρόν, αποσιωπώντας επιμέρους στοιχεία που ενδεχομένως θα μπορούσαν να τη διαφοροποιήσουν ή να θέσουν σε αμφισβήτηση την ελληνικότητά της. Πρόκειται για μια εύθραυστη ταυτότητα που πηγάζει από και

συνδέεται με μια εξίσου εύθραυστη μνήμη.

Ως προς τη διαδικασία της αφομοίωσης και τους επιμέρους τύπους που αναλύθηκαν, οι Πόντιοι μιάμισης γενιάς έχουν ενταχθεί διοικητικά στο ελληνικό κράτος. Η ένταξη αυτή βασίστηκε στην άμεση απόδοση ιθαγένειας, με ό, τι αυτό συνεπάγεται σε επίσημο θεσμικό επίπεδο. Ως προς τη διαδικασία συγχώνευσης/ανάμειξης με τον γηγενή πληθυσμό, οι Πόντιοι μιάμισης γενιάς, αν και στην αρχή είχαν απομονωθεί, λόγω της εθνοτικής συγγένειας και συγκεκριμένα της έννοιας του «όμαιμου» σταδιακά έγιναν αποδεκτοί από τους ντόπιους, συνάπτοντας φιλικές και προσωπικές συναισθηματικές σχέσεις και δεσμούς.

Αναφορικά με τον επιπολιτισμό, φαίνεται ότι υπάρχουν διαφοροποιημένες ατομικές απαντήσεις και όχι μια ενιαία διαδικασία (σε αντίθεση με την πρώτη γενιά που έχει μια κοινή στάση) που τους έχει επηρεάσει εξίσου. Η διαφοροποίηση κυρίως βασίζεται σε προσωπικά βιώματα μετά τη μετανάστευση και στις ατομικές επιλογές των ίδιων των ανθρώπων. Τέλος, η διαδικασία της ταυτοποίησης των Ποντίων μιάμισης γενιάς διαμορφώνεται μεταξύ του ταυτοτικού αυτοπροσδιορισμού και του ταυτοτικού ετεροπροσδιορισμού. Ως προς τον αυτοπροσδιορισμό η μιάμιση γενιά έχει απωλέσει τους όρους «Ρωμαίοι και Ουρούμ» και προτιμά να αυτοπροσδιορίζεται χρησιμοποιώντας τους όρους «Πόντιοι», «Έλληνες», «Σοβιετική Ένωση ή κάποια επιμέρους Σοσιαλιστική Δημοκρατία». Ωστόσο, ο τρόπος και η μορφή που θα χρησιμοποιηθούν οι παραπάνω όροι ποικίλει από άτομο σε άτομο, σκιαγραφώντας μια «μη παγιωμένη ταυτότητα». Ως προς τον ετεροπροσδιορισμό τους, γίνεται φανερό ότι οι ντόπιοι τους αποδέχονται περισσότερο συγκριτικά με τους γονείς τους αλλά έχουν και την απαίτηση να συμπεριφέρονται ως «γνήσιοι Έλληνες», αποδιώχνοντας το συνθετικό «Ρώσο» από τον χαρακτηρισμό του «Ρωσοπόντιου» που κατείχαν οι γονείς τους εξαιτίας της ατελούς ένταξης.

Καταληκτικά, οι πορείες ζωής και τα βιώματα των Ποντίων μιάμισης γενιάς πριν και μετά τη μετανάστευση στην Ελλάδα δημιουργούν μια νέα δυναμική ελληνική ταυτότητα που εν μέρει παραμένει ακόμη εύθραυστη, υπό την έννοια προσπαθεί να επεξεργαστεί και να συγκεράσει αρμονικά τα διαφοροποιημένα στοιχεία της ενώ ταυτόχρονα γίνεται ολοένα και περισσότερο αποδεκτή από τον εντόπιο πληθυσμό.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Abrams, L. (2014). *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας*. (επιμ. Ρ. Βαν Μπούσχοτεν) (μτφρ. Λ. Ρινόπουλος). Αθήνα: Πλέθρον.
- Hayes, N. (2008α). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία* (28η έκδοση) (μτφρ. Ε Κοππαση, Σ. Χαρτζίδης & Γ. Δαβανελου). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bushkovitch, P. (2016). *Ιστορία της Ρωσίας. Πολιτική, οικονομία, κοινωνία, θρησκεία, τέχνες και επιστήμες από τον 9ο αιώνα έως την περεστρόικα*. Αθήνα: Αιώρα.
- Danforth, L. M. (1998). «Κατανοώντας και διδάσκοντας την ανθρώπινη διαφορετικότητα» (μτφρ. Α. Γκότοβου).
- Goffman, E. (2001). *Στίγμα: σημειώσεις για την διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. (μτφρ. Δ. Μακρυνιώτη.). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Hall, S. (2003). Το ζήτημα της πολιτιστικής ταυτότητας, στο S. Hall, H. Held, & A. McGrew, (επιμ.), *Η νεωτερικότητα σήμερα* (μτφ. Θ. Τσακίρης και Β. Τσακίρης) (σ. 401-474). Αθήνα: Σαββάλας.
- Hendry, J. (2011). *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε. Εισαγωγή στην Πολιτισμική και Κοινωνική Ανθρωπολογία* (μτφρ. Χ. Μεντζαλίρα). Αθήνα: Κριτική.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου* (μτφρ. Β. Νταλάκου & Κ. Βασιλικού). Αθήνα: Gutenberg.
- Phillips, L. & Jørgensen, M. (2009). *Ανάλυση Λόγου. Θεωρία και Μέθοδος* (μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Tipau, M. (2015). *Ορθόδοξη συνείδηση και εθνική ταυτότητα στα Βαλκάνια (1700-1821)*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Αγγελίδης, Ο. (2000). *Οι πρόσφυγες από την πρώην ΕΣΣΔ και η εθνική τους ταυτότητα*. Αλεξανδρούπολη: Εκδόσεις Περιοδικού Ενδοχώρα.
- Αγτζίδης, Β. (1992). *Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Οι συνέπειες για τον Ελληνισμό* (2η Έκδοση). Αθήνα: Ελλοπία.

- Αγτζίδης, Β. (1995). *Ποντιακός ελληνισμός: από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περσετρόικα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Αγτζίδης, Β. (1997). *Παρευξείνιος διασπορά. Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Εύξεινου Πόντου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Αγτζίδης, Β. (2008). *ΠΟΝΤΟΣ. Ένα ανοιχτό ζήτημα*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Βαλαβάνης, Γ. (1986). *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βέικος, Θ. (1999). *Εθνικισμός και Εθνική Ταυτότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Βεντούρα Λ. (1994). *Μετανάστευση και Έθνος*. Αθήνα: ΕΜΝΕ-Μνήμων.
- Βεντούρα, Λ. & Μπαλτσιώτης, Λ. (2013). Εισαγωγή: Κρατικές πολιτικές για ομοεθνείς, μειονότητες και πληθυσμούς της διασποράς: Η σύγκλιση των προσεγγίσεων. Στο Λ. Βεντούρα, & Λ. Μπαλτσιώτης (επιμ.). *Το έθνος πέραν των συνόρων. "Ομογενειακές" πολιτικές του Ελληνικού Κράτους* (σ. 9-30). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Βεντούρα, Λ. (2009). Εθνικό κράτος και σύγχρονες μεταναστεύσεις: πολιτικές, τάσεις, προσεγγίσεις. *Σύγχρονα Θέματα*, 107, 23-36.
- Βεργέτη, Μ. (1994). *Από τον Πόντο στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
- Βεργέτη, Μ. (2000). Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας (2η έκδοση). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βεργέτη, Μ. (2003). *Παλιννόστηση και κοινωνικός αποκλεισμός*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βουτυρά, Ε. (2006). Ανάμεσα σε δύο πατρίδες: Ετερότητα και παλιννόστηση από την πρώην ΕΣΣΔ στην Ελλάδα. Η περίπτωση των Ρωσοποντίων. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.). *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της ετερότητας στη σημερινή Ελλάδα* (σ. 267-296). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γκαρά, Ε. & Τζεδόπουλος, Γ. (2015). *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική*

Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Γκέφου - Μαδιανού, Δ. (1998). *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γκέφου - Μαδιανού, Δ. (2011α). *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις.* Αθήνα: Πατάκης

Γκέφου - Μαδιανού, Δ. (2011β). *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική.* Αθήνα: Πατάκης.

Γκίκας, Α. (2007). *Οι Έλληνες στη διαδικασία οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ.* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Γκόβαρης, Χ. (2011). *Εισαγωγή στην Διαπολιτισμική Εκπαίδευση.* Αθήνα: Διάδραση.

Θεοδωρίδης, Π. 2004. Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας. Έθνος, νεωτερικότητα και εθνικιστικός λόγος. Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη.

Κακάμπουρα, Ρ. (2012). Ανιχνεύοντας το νόημα της παράδοσης μέσα από προσωπικές αφηγήσεις στο: Μ. Βαρβούνης & Μ. Σέργης (επιμ.), *Ελληνική λαογραφία. Ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικές* (Τόμος 1, σ. 525-544). Αθήνα: Ηρόδοτος

Καρδάσης, Β. (1998). *Έλληνες ομογενείς στη νότια Ρωσία (1775-1861).* Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Κελπανίδης, Μ. (1999). *Μεθοδολογία της Παιδαγωγικής Έρευνας με Στοιχεία Στατιστικής.* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κώδικας.

Κεσσίδης, Θ. (1996). *Η ιστορική πορεία των Ελληνοποντίων. Το εθνικό ζήτημα και το μέλλον των μικρών εθνών στην πρώην Σοβιετική Ένωση.* Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.

Λαυρεντίδης, Ι. (1986). *Οι εκ Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες Ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάννης Δικαιώματά των.* Αρχείον Πόντου, Παράρτημα 15.

Λέτσιου, Σ. (2011). *Γκρεκοί ή Ρωσοπόντιοι; Ανάμεσα σε δύο "πατρίδες":*

Ελληνομάθεια και ρωσομάθεια ως στοιχεία ταυτότητας και μεταναστευτικών επιλογών Ελληνοποντίων νέων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Διδακτορική Διατριβή). Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Διαθέσιμο στο <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/31657>

Λέτσιου, Σ. (2013). *Γκρεκοί ή Ρωσοπόντιοι; Ανάμεσα σε δύο "πατρίδες": Ελληνομάθεια και ρωσομάθεια ως στοιχεία ταυτότητας και μεταναστευτικών επιλογών Ελληνοποντίων νέων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Μααλούφ, Α. (1999). *Φονικές Ταυτότητες* (μτφρ. Θ. Τραμπούλης), Αθήνα: Ωκεανίδα.

Μαντόγλου, Α. (2010). *Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη. Έκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης*. Αθήνα: Πεδίο.

Μασάλη, Ζ. (2007). *Οι Έλληνες Πόντιοι μαθητές από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην ελληνική εκπαίδευση. Το παράδειγμα του νομού Έβρου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Μασούρα, Ε. & Καργόπουλος Φ. (2008). Οι μνήμες του πολέμου και οι πόλεμοι της μνήμης. Στο Ε. Βουτυρά (επιμ), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου* (σ. 45-58). Αθήνα: Επίκεντρο.

Μιχαηλίδης, Θ. (2008). Μνήμες της δεύτερης γενεάς πολιτικών προσφύγων από τον εμφύλιο και τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Στο Ε. Βουτυρά (επιμ), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου* (σ.239-256). Αθήνα: Επίκεντρο.

Μπουκάλα, Σ. & Στάμου, Α. (2020). Εισαγωγικό Σημείωμα. Στο Σ. Μπουκάλα & Α. Στάμου (επιμ), *Κριτική Ανάλυση Λόγου: (Από)δομώντας την ελληνική πραγματικότητα* (σ. 11-17). Αθήνα: Νήσος.

Νοταράς, Α. (2010). Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και αναδιαπραγμάτευση της ταυτότητας. Η περίπτωση μιας ρωμαϊκής κοινότητας στη μετασοβιετική Ρωσία. *Δοκιμές*, 15-16, 167-203.

Νοταράς, Α. (2016). «Εντός, εκτός και επί τα αυτά».Εθνικό ανήκειν, ιδιότητα του πολίτη και πολιτική της εξαίρεσης: Το παράδειγμα των παλιννοστούντων.

Δοκιμές, 17-18, 1-42.

Παπαταξιάρχης, Ε. (2006). Εισαγωγή: Τα άχθη της ετερότητας: Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 20ου αιώνα. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας* (σ.1-86). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Πέτρου, Μ. (2018). Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος και η υπό μελέτη κοινωνία. Διερευνώντας τη δυναμική των σχέσεων διαντίδρασης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 150, 3-36.

Πογκόσοβα, Γ. (2002). *Οι Έλληνες στο σύστημα των εθνικών σχέσεων στην ΕΣΣΔ*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.

Σιδέρη, Ε. (2013). Μιλώντας ελληνικά στον Καύκασο: Διασπορά και ελληνική γλωσσική πολιτική. Στο Λ. Βεντούρα, & Λ. Μπαλτσιώτης (επιμ.). *Το έθνος πέραν των συνόρων. "Ομογενειακές" πολιτικές του Ελληνικού Κράτους* (σ. 439-464). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Στάμου, Α. Γ. (2014). Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και εφαρμογές* (σ. 149-187). Νήσος, Αθήνα.

Τουργέλη, Γ. (2010). «Ομοεθνείς» μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και η πολιτική των «συγγενών κρατών». *Σύγχρονα Θέματα*, 108, 45-56.

Τσαχιρίδου, Ε. (2019). *Ιστορική πορεία και μετασχηματισμός εθνικής ταυτότητας των Ποντίων κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Το παράδειγμα των εγκατεστημένων μετά το 1988/89 στην Αλεξανδρούπολη Ποντίων (Διπλωματική Εργασία)*. Αλεξανδρούπολη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Χαρατσίδης, Ε. Κ. (2009). Η Πανήγυρης-κοινές αγροτικές εορτές των Ελλήνων της Υπερκαυκασίας και του Καυκάσου: παρελθόν και μέλλον. Στο Μ. Γ. Βαρβούνης, & Π. Τζουμέρκας (επιμ.), *Αλεξανδρινός Αμνητός. Αφιέρωμα στην μνήμη του Ι.Μ. Χατζηφώτη* (Τόμ. Β', σ. 621-635). Αλεξάνδρεια: Πατριαρχική Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας.

- Χασιώτης, Ι. Κ. (1993). *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Χασιώτης, Ι. Κ. (1997). *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης: μετοικεσίες και εκτοπισμοί, οργάνωση και ιδεολογία* (επιμ.). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις University Studio Press.
- Χατζηγεωργίου, Τ. (2006). «Έλληνες Πόντιοι» από την (πρώην) Σοβιετική Ένωση. *Εκφράσεις της ταυτότητας και της κοινωνικοποίησης στην Ελλάδα (Διδακτορική Διατριβή)*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης. Διαθέσιμο στο <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/17343>
- Χατζηγεωργίου, Τ. (2009). Οι «Έλληνες Πόντιοι» από την (πρώην) Σοβιετική Ένωση: διαδικασίες ταυτοποίησης και μεταναστευτική εμπειρία. Στο Φ. Τσιμπιρίδου (επιμ.), *Μειονοτικές και μεταναστευτικές εμπειρίες - Βιώνοντας την κουλτούρα του κράτους* (σ. 281-309). Αθήνα: Κριτική.
- Χριστόπουλος, Δ. (2019). *Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Δυο αιώνες ιθαγένεια* (2η Έκδοση). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Ξενόγλωσση

- Bauman, Z. (1991). *Modernity and ambivalence*. Polity Press.
- Benyamin, N. A. (2018). *The Ethnic Identity Journey of 1.5 Generation Asian American College Students* (Dissertation). Colorado: UNC.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London and New York: Longman.
- Brubaker, R., Loveman, M. & Stamatov, P. (2004). 'Ethnicity as Cognition'. *Theory and Society* 33(1), 31–64.
- van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, 4(2), 249-283.
- Caselli, F., & Coleman, W. J. (2013). On the theory of ethnic conflict. *Journal of the European Economic Association*, 11, 161–192.

- Cheng, A. (2018). 1.5 Generation Korean Americans: Consonant and Vowel Production of Two Late Childhood Arrivals. *Berkeley Phonetics and Phonology Lab Annual Report*, 189-220.
- Cunneen, C. (2007). Assimilation and the Re-Invention of Barbarism. *Australian Indigenous Law Review*, 11, 42-45.
- Eidheim, H. (1969). When Ethnic Identity is a Social Stigma, Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference, In F. Barth (ed), *Ethnic Groups and Boundaries* (p. 39-57). Bergen: Universitetsforlage
- Eliassi, B. (2021). *Narratives of statelessness and political otherness : Kurdish and Palestinian experiences*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd ed.). London: Longman.
- Fairclough, N. & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In : Van Dijk (T.). *Discourse as Social Interaction*. London : Sage.
- Grele, J, R. (1998). Movement without aims: methodological and theoretical problems in oral history. In R. Perks & A. Thomson (eds.). *The Oral History Reader*. (p. 38 – 52). London: Routledge.
- Holloway-Friesen, H. (2008). The invisible immigrants: Revealing 1.5 generation Latino immigrants and their bicultural identities. *Higher Education in Review*,
- Jenkins, R. (2008). *Rethinking Ethnicity*. London: Sage.
- Kavanagh, G. (2000). *Making Histories, Making Memories*. Leicester: Univ. Press.
- Knoblauch, H. (2005). Focused Ethnography. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, [S.l.], v. 6, n. 3. Διαθέσιμο στο <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-05/05-3-44-e.htm>
- Loizos, P. (2008) *Iron in the Soul: Displacement, Livelihood and Health in Cyprus*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Bourdieu, P. (1992). Language and Symbolic Power. (John B. Thompson, ed.; transl. by Gino Raymond and Matthew Adamson). Cambridge: Polity Press.

- Mijić, A. (2020). (Non-)Belonging in the Context of War and Migration. Reconstructing the Self-Examinations of a 1.5 Generation Refugee. In E. Bahl & J. Becker (eds.), *Global Processes of Flight and Migration. The Explanatory Power of Case Studies / Globale Flucht- und Migrationsprozesse. Die Erklärungskraft von Fallstudien* (p.185-200). Göttingen: Göttingen University Press.
- Plous, S. (1993). *The Psychology of Judgment and Decision Making*. NY: McGraw-Hill.
- Portelli, A. (1998). What makes oral history different? In R. Perks & A. Thomson (eds). *The Oral History Reader* (p. 63-74). London: Routledge.
- Remennick, L. (2003). The 1.5-Generation of Russian Immigrants in Israel: Between Integration and Socio-Cultural Retention. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 12 (1), 39-66.
- Vermeulen, H. (1984). Greek Cultural Dominance Among the Orthodox Population of Macedonia During the Last Period of Ottoman Rule, in A. Blok - H. Driessen (ed.), *Cultural Dominance in the Mediterranean Area*, Katholieke Universiteit Nijmegen, Amsterdam, p. 225-155.
- Voutira, E. A. (2006). Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks. *Journal of Modern Greek Studies*, 24 (2), 379–414.
- Welsh, C. (2018). "Ethnic Identity Development of 1.5 Generation Filipino American Immigrants: A Qualitative Study" (Masters Theses). Illinois: Eastern Illinois University. Ανακτήθηκε από <https://thekeep.eiu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4688&context=theses>
- Yinger J. M. (1994). *Ethnicity. Source of Strength? Source of Conflict?*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Yinger, J. M. (1981). Toward a theory of assimilation and dissimilation. *Ethnic and Racial Studies*, 4 (3), 249–264.
- Yinger, J. M. (1985). Ethnicity. *Annual Review of Sociology*, 11 (1), 151–180.

Tsoukala, A. (1999). The perception of the 'other' and the integration of immigrants in Greece. In A. Giddens και A. Favell (eds), *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*, (p. 109-124). Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

Παράρτημα

Βιογραφικά στοιχεία συνεντευξιαζόμενων

Ίννα Γ. 19/7/22	Η Ίννα γεννήθηκε στην Τσάλκα της Γεωργίας το 1990 και σε ηλικία 5,5 χρονών μετανάστευσε με την οικογένειά της στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην πόλη της Αλεξανδρούπολης. Όταν ήρθε στην Ελλάδα, μιλούσε ρωσικά και τουρκικά. Εργάζεται ως δικηγόρος στην Αθήνα και είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος σπουδών.
Μαρία Τ. 20/7/22	Η Μαρία γεννήθηκε στην Τσάλκα της Γεωργίας το 1990 και μετανάστευσε στην Ελλάδα μόλις συμπλήρωσε τα 8 έτη. Όταν ήρθε στην Ελλάδα, μιλούσε ρωσικά και τουρκικά. Έχει τελειώσει το ΤΕΙ Βιομηχανικής Πληροφορικής στην Καβάλα και εργάζεται ως εκπαιδευτικός, καθότι εδώ και χρόνια ασχολείται με την εκπαιδευτική ρομποτική.
Μαρίνα Φ. 23/7/22	Η Μαρίνα μετανάστευσε από τη Γεωργία στην Ελλάδα σε ηλικία 5,5 χρονών. Στο σπίτι της μιλούσαν ρωσικά και τουρκικά. Σήμερα είναι 35 χρονών και εργάζεται ως υπάλληλος σε λογιστικό γραφείο. Τελείωσε Οικονομικές Επιστήμες στο ΠΑΜΑΚ.
Ντένης Γρ. 24/7/22	Ο Ντένης γεννήθηκε στην Αρμενία και το 1991 σε ηλικία 11 χρονών έφτασε στην πόλη της Αλεξανδρούπολης. Καθώς ήταν από τους πρώτους που ήρθαν στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, θυμάται έντονα την επίσημη «τελετή υποδοχής» στο αεροδρόμιο της Αλεξανδρούπολης και το θερμό κλίμα που επικρατούσε. Όταν έφτασε, μιλούσε ρωσικά, αρμενικά και ποντιακά. Είναι απόφοιτος ΙΕΚ και

	εργάζεται για τον Δήμο Αλεξανδρούπολης.
Βαρβάρα Γ. 23/7/22	Η Βαρβάρα γεννήθηκε στην Τσάλκα της Γεωργίας και μετανάστευσε στην Ελλάδα το 2000 σε ηλικία 10 χρονών. Στο σπίτι της μιλούσαν ρωσικά, γεωργιανικά και τουρκικά. Όταν ολοκλήρωσε το Λύκειο συνέχισε τις σπουδές της σε ιδιωτικό ΙΕΚ στη Θεσσαλονική. Μετά την αποφοίτησή της δεν κατάφερε να βρει δουλειά πάνω στο αντικείμενο των σπουδών τις και πριν 5 χρόνια μετανάστευσε στη Γερμανία για αναζήτηση εργασίας. Επισκέπτεται την Ελλάδα τα καλοκαίρια, όπου και συνεχίζει να διαμένει η οικογένειά της.
Σωκράτης Τζ. 26/7/22	Ο Σωκράτης γεννήθηκε στην Κωνσταντίνοβκα της Ουκρανίας το 1990 και σε ηλικία 7 χρονών έφτασε στην Ελλάδα. Έμεινε μισό χρόνο στην Αθήνα και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε μόνιμα στην πόλη της Αλεξανδρούπολης. Όταν ήρθε στην Ελλάδα μιλούσε ποντιακά και ρωσικά. Εργάζεται ως δικηγόρος στην Αθήνα και είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος σπουδών.
Αγγελίνα Κ. 29/7/22	Η Αγγελίνα είναι 33 χρονών και έφτασε στην Ελλάδα σε ηλικία 7 χρονών, Ήρθε με τους γονείς και τους παππούδες της από το Καζακστάν. Στο σπίτι μιλούσαν ρωσικά αν και γνώριζαν κάποιες εκφράσεις στα ποντιακά. Έχει τελειώσει το ΤΕΙ Νοσηλευτικής στο Διδυμότειχο και εργάζεται ως νοσοκόμα στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Αλεξανδρούπολης.
Ελπίδα Π. 10/8/22	Η Ελπίδα είναι σήμερα 35 χρονών και έφτασε στην πόλη της Αλεξανδρούπολης σε ηλικία 9 χρονών. Πριν τη μετανάστευση στην Ελλάδα, ζούσε με την οικογένειά της στο Κρασνοντάρ της Ρωσίας. Στο σπίτι

	<p>της μιλούσαν ρωσικά και λίγα ποντιακά (η ίδια η Ελπίδα δεν τα μιλούσε αλλά μόνο τα καταλάβαινε). Τελείωσε το ΙΕΚ Βοηθός Φαρμακοποιού στην Αλεξανδρούπολη και τα τελευταία 3 χρόνια εργάζεται ως γραμματέας σε ένα ιατρείο. Έχει δουλέψει και στην εστίαση για κάποιο διάστημα.</p>
<p>Αλέξανδρος Μ. 15/8/22</p>	<p>Ο Αλέξανδρος γεννήθηκε στην Ουκρανία, σε ένα χωριό κοντά στη Μαριούπολη. Μετανάστευσε στην Ελλάδα το 1997 σε ηλικία 10 χρονών. Στο σπίτι του μιλούσαν ρωσικά, λίγα ουκρανικά και ποντιακά (κυρίως οι παππούδες). Σήμερα είναι 35 χρονών και εργάζεται στην εστίαση τα τελευταία 5 χρόνια. Τελείωσε το ΙΕΚ Πληροφορικής αλλά δεν εργάστηκε συστηματικά πάνω στο αντικείμενο των σπουδών του.</p>

Οδηγός Συνέντευξης

Όνομα, τωρινή ηλικία, ηλικία που ήρθες στην Ελλάδα, από ποια Δημοκρατία της ΕΣΣΔ ήρθες και μορφωτικό επίπεδο.

Πώς θυμάσαι το πρώτο διάστημα στην Ελλάδα; Πώς ήταν αυτή η εμπειρία;

Ποια γλώσσα/ες μιλούσες όταν ήρθες στην Ελλάδα;

Τι γλώσσες μιλάτε στο σπίτι, τι γλώσσες μιλάς έξω από το σπίτι;

Σε ποια τάξη του δημοτικού μπήκες; Πώς ήταν οι σχέσεις με τους συμμαθητές και τους δασκάλους σου; Επηρέασε το γεγονός ότι ήρθες από την ΕΣΣΔ; Θυμάσαι κάποιο συμβάν;

Ποιες ήταν οι αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας (π.χ. γείτονες), όταν ήρθατε από την ΕΣΣΔ; Θυμάσαι κάποιο παράδειγμα;

Πώς πιστεύεις ότι έχουν αλλάξει οι αντιλήψεις των Ελλήνων για σας **με το πέρασμα του χρόνου**;

Πώς νιώθεις τώρα ως προς την ελληνικότητα/ποντιακότητά σου; Αν κάποιος σε ρωτούσε από πού ήρθες και τι νιώθεις, τι θα απαντούσες;

Πώς σε αντιμετωπίζουν σε σχέση με τους γονείς σου ως προς την ελληνικότητα; Αν ναι γιατί σε αντιμετωπίζουν διαφορετικά; Οι γονείς σου τι άποψη έχουν για την αλλαγή;

Τι ταυτότητα έχεις; Ελληνική; Της Δημοκρατίας από την οποία ήρθες; Έχεις πάει καθόλου πίσω; Πώς σου φάνηκε; Θα έμενες ξανά εκεί; Ποια θεωρείς πατρίδα σου;

Τι διευκόλυνε ή δυσκόλεψε την ένταξη/ενσωμάτωση σου στην ελληνική κοινωνία; Σε ποιο βαθμό πιστεύεις ότι έχεις ενσωματωθεί και τι άλλο προσδοκάς ακόμα να αλλάξει;

Ως προς τους άλλους μετανάστες/ανθρώπους που ήρθαν στην Ελλάδα, πώς σας φέρονται;

Τι παρέες έχεις;